

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

DOI: 10.31651/2076-5843-2022-1-2

ISSN 2707-5036 (Print)

ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

BULLETIN
OF THE CHERKASY
BOHDAN KHMELNYTSKY
NATIONAL UNIVERSITY

ECONOMIC SCIENCES

TOM 26
VOLUME 26

№ 1–2. 2022
NUMBER 1–2. 2022

Черкаси, 2022
Cherkasy, 2022

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.**

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 2527 від 27.03.1997.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23902-13742Р від 11.05.2019.

Журнал розрахований на економістів, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук і кандидата наук (доктора філософії) згідно з Наказом МОН України від 15 жовтня 2019 року № 1301 (додаток 8).

№ 1–2 (Том 26. 2022) наукового журналу «Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 8 від 23.06.2022 року).

*Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах **Index Copernicus (ICV 2020 = 86,03); Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory).***

Редакційна колегія:

Кирилюк Є.М., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (головний редактор); Зачосова Н.В., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (відповідальний секретар); Прощаликіна А.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (відповідальний секретар); Андрусяк В.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Андрусяк Н.О., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Бабіна Н.О., к.е.н., доц., КНУТД; Буряк Р.І., д.е.н., доц., НУБІП України; Волейшо Я., д.е.н., проф., Державна вища професійна школа ім. Президента Станіслава Войцеховського в Каліші (м. Каліш, Польща); Врубель Ю., д.е.н., проф., Природничо-гуманітарний університет у Седльце (м. Седльце, Польща); Денисенко В.С., к.ф.-м.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Єфіменко Н.А., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Живко З.Б., д.е.н., проф., ЛДУВС; Зось-Кіор М.В., д.е.н., проф., ПДАУ; Кирилюк І.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Кібальник Л.О., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Клочан В.В., д.е.н., проф., МНАУ; Краус Н.М., д.е.н., проф., КУ ім. Б. Грінченка; Кукурудза І.І., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Мельниченко О.В., д.е.н., доц., Політехніка Гданська (м. Гданськ, Польща); Назаренко С.А., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Пасека С.Р., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Прямухіна Н.В., д.е.н., доц., ВНАУ; Пузіков В.В., д.е.н., проф., Білоруський державний університет (м. Мінськ, Білорусь); Сацевич В., доктор філософії, проф., Університет ім. Макмастера (McMaster University) (м. Гамільтон, Канада); Соловійов В.М., д.ф.-м.н., проф., КДПУ; Черевко О. В., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Шевченко А.М., к.е.н., доц., ЧДТУ; Шпильова В.О., д.е.н., проф., Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет».

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18031, Черкаси, бул. Шевченка, 81

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, к.205

тел: (067) 847 31 44; e-mail: etime.cnu@gmail.com

З електронною версією журналу можна ознайомитися за адресою: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

©Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2022

©Автори статей

Founder, editorial, publisher and manufacturer –
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.
State registration certificate: KV No. 2527 dated 27.03.1997.
State registration certificate: KV No. 16161-4633PR dated 11.12.2009.
State registration certificate: KV No. 23902-13742R dated 11.05.2019.

This journal is meant for economists, teachers, researchers, postgraduates and students.

Journal is entered into the «List of scientific professional editions of Ukraine of category «B» in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor of science and candidate of science (PhD) may be published by a Decree of MES of Ukraine dd 15.10.2019 № 1301 (Annex 8).

Issue 1–2 (Volume 26, 2022) of the scientific journal «Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university. Economic sciences» is recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (protocol number 8 dated 23.06.2022).

*The journal are indexed in an international scientific and metric databases **Index Copernicus (ICV 2020 = 86,03); Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory).***

Editorial board:

Kyryliuk Ye., Doctor of Economic Sciences, Professor (Editor in Chief); Doctor of Economic Sciences, Professor Zachosova N. (executive secretar); Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Proshchalykina A. (executive secretar); Andrusyak N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Andrusyak V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Babina N., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Buryak R., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Voleisho Ya., Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Vrubel Yu., Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Denysenko V., Candidate of Physics and Mathematics Sciences, Associate Professor; Yefimenko N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zhivko Z., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zos-Kior M., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kyryliuk I., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Kibalnyk L., Doctor of Economic Sciences, Professor; Klochan V., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kraus N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kukurudza I., Doctor of Economic Sciences, Professor; Melnychenko O., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Nazarenko S., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pasyeka S., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pryamukhina N., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Puzikov V., Doctor of Economic Sciences, Professor (Belarus); Satzewich V., Ph.D., Professor (Canada); Soloviov V., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor; Cherevko O., Doctor of Economic Sciences, Professor; Shevchenko A., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Shpyliova V., Doctor of Economic Sciences, Professor.

The authors are responsible for the observance of the intellectual property right, for the reliability of the materials and for the substantiation of the conclusions.

Editorial office address:

18031, Cherkasy, Shevchenko Blvd., 81
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, ap. 205
+380678473144; e-mail: etime.cnu@gmail.com

All electronic versions of articles are available on the website edition <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

© Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 2022
© Copyright by the contributors

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES

УДК 314.1:351:331.5

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-4-13>

БІЛЬ Мар'яна Михайлівна

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

bmm1983@gmail.com

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА НОВА КОНЦЕПЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Досліджено досвід реалізації державної молодіжної політики України в контексті вирішення міграційних проблем. Систематизовано механізми регулювання міграційної мобільності молоді та визначено ті, що застосовуються в Україні. Запропоновано нове концептуальне бачення регулювання міграційної мобільності молоді України з урахуванням викликів війни й нестабільності та з перспективним досягненням цілей розвитку і капіталізації людського потенціалу.

Ключові слова: міграційна мобільність молоді, молодіжна політика, механізми регулювання, людський потенціал, капіталізація, людський розвиток.

Постановка проблеми. Новий етап російсько-української війни поставив проблему зовнішньої еміграції молоді на щабель загрози національній безпеці. Адже з 2014 року темпи освітньої еміграції молоді України стрімко зростали. Сформувалась «мода» на здобуття освіти за кордоном і подальше можливе залишення там [1]. Батьки готові фінансувати вартісне навчання дітей за кордоном для надання їм кращих умов для влаштування життя.

Масштабна війна у 2022 році, окрім економічних причин, поставила чинник безпеки на провідну позицію в стимулюванні еміграції молоді за кордон. Значна частина молоді вже перебуває поза межами України в статусі біженця чи шукача притулку. Оскільки молодь є найбільш мобільною категорією населення, вона легше адаптується до нових середовищ. Більшість європейських держав проводить ефективну політику інтеграції громадян України, пропонуючи спеціальні умови вивчення мови, подальшого здобуття освіти, працевлаштування, охорони здоров'я та вирішення інших життєвих задач. Ризик, що переважна частина молоді залишиться за кордоном навіть після завершення війни, є високим.

Окрім того, що Україна вже втратила значну частину населення внаслідок вимушеної еміграції, зростають міграційні настрої молоді, яка поки знаходиться в Україні у віковому діапазоні абітурієнта. Спостереження автора вказують, що при можливості все більше молоді обирає навчання за кордоном, адже Україна перебуває в умовах невизначеності, а державна політика поки не набула належної ефективності щодо підтримки молоді.

Усе викладене апелює до гострої необхідності розуміння на найвищому владному рівні проблеми безповоротних демографічних втрат населення. Окрім першочергових завдань військово-оборонного характеру, питання збереження молоді або хоча б розробки системних заходів щодо подальшого її повернення має входити до числа пріоритетів національної безпеки.

У цьому контексті важливим науковим завданням є визначення, якими можуть бути механізми державного регулювання процесів міграційної мобільності молоді та які з них мають бути активізовані в умовах війни і повоєнного відродження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати статті вдалося отримати завдяки глибокому аналізу практики реалізації молодіжної політики в Україні у взаємозв'язку з

міграційним регулюванням. Враховано положення українського законодавства – Державної цільової соціальної програми «Молодь України» (чинної і попередньої [8, 9] та її концепції [5], Стратегії людського розвитку України [11], Державного бюджету України (визначення переліку статей фінансування заходів щодо молоді) [7].

Проблематика регулювання міграційної мобільності молоді серед вітчизняних науковців розкрита недостатньо. Окремі напрацювання, що враховано в даній статті, здійснені Е. Лібановою [1] та О. Махонюком [2], в частині обґрунтувань пріоритетів розвитку людського потенціалу враховані висновки І. Левчук [3], щодо розуміння самодостатності молоді – В. Коваль [4], інституційних удосконалень у реалізації державної політики, зокрема молодіжної, – О. Роціної [6].

Проблематика регулювання міграційної мобільності молоді є дійсно актуальною для України. Виклики війни зумовлюють необхідність системного узагальнення здійснених наукових напрацювань, нормативних положень, експертних висновків для обґрунтування нової концепції регулювання міграції молоді на шляху до Перемоги.

Метою статті є обґрунтування нових концептуальних положень регулювання міграційної мобільності молоді України на основі здобутого досвіду реалізації державної молодіжної політики, з врахуванням викликів нестабільності та ризиків безповоротних міграційних втрат молоді в інтегрованому європейському просторі.

Викладення основного матеріалу дослідження. На загальному тлі міграційної проблематики для України специфіка регулювання міграції молоді потребує окремої уваги. У концептуально-стратегічному плануванні варто визначати пріоритети регулювання не лише самих міграційних переміщень молоді, а й потенціалу та наслідків міграції, що дозволяє охопити категорія *міграційної мобільності молоді*.

Міграційна мобільність молоді як актуальний об'єкт державної політики України потребує обґрунтування концептуальних засад її регулювання з вирішенням пріоритетів національної стратегії та регіональної тактики.

При обґрунтуванні нової концепції державного регулювання міграційної мобільності молоді України слід враховувати:

- досвід реалізації молодіжної політики загалом та заходів підтримки молоді в різних сферах – соціальній (у першу чергу міграційній, а також демографічній, соціального захисту, освітній), економічній (фінансовій, зайнятості, науково-інноваційній, інфраструктурній), гуманітарній (культурній, спортивно-оздоровчій, патріотично-виховній);
- проблеми розвитку людського потенціалу молоді;
- актуальні й перспективні виклики розвитку людського потенціалу молоді.

Молодіжну політику за своєю суттю можна визначити як діяльність владних інститутів, яка спрямована на створення сприятливого середовища розвитку людського потенціалу молоді, її всебічної інтеграції та залучення до процесів громадянського суспільства, а також здійснення додаткової підтримки соціально вразливих категорій молоді (рис. 1).

Із дефініції випливає, що молодіжна політика сучасного мобільного суспільства має орієнтуватись на створення сприятливого середовища розвитку людського потенціалу. *Розвиток людського потенціалу молоді* передбачає трансформацію формування, нагромадження і використання його складових (фізіологічної, психологічної, освітньо-кваліфікаційної, інтелектуальної, соціальної, культурної) в підвищення конкурентоспроможності на ринку праці й різних сферах життєдіяльності, що відображається в здобутих активах і результатах. Активи включають [2, с. 343]:

- активи складових людського потенціалу – здоров'я (збереження у тривалості та якості), освіти (професіоналізм, креативність), інтелекту (неперервний розвиток), соціуму (контакти, кооперація, ефективна поведінка), культури (акультурація), психології (стійкість, гнучкість, моральність);

- поведінкові активи – здатність претендувати на кращі умови праці, посаду, розмір заробітної плати, здатність інвестувати в особистий людський потенціал та потенціал своїх дітей.

Результати капіталізації людського потенціалу доцільно розподіляти для людини (дохід, власність, умови праці, спосіб життя, схильність до розвитку) та для суспільства й держави (добробут, якість життя, продуктивність праці, розвиток споживчого ринку, інтелектуалізація людського потенціалу, інновацізація економіки).

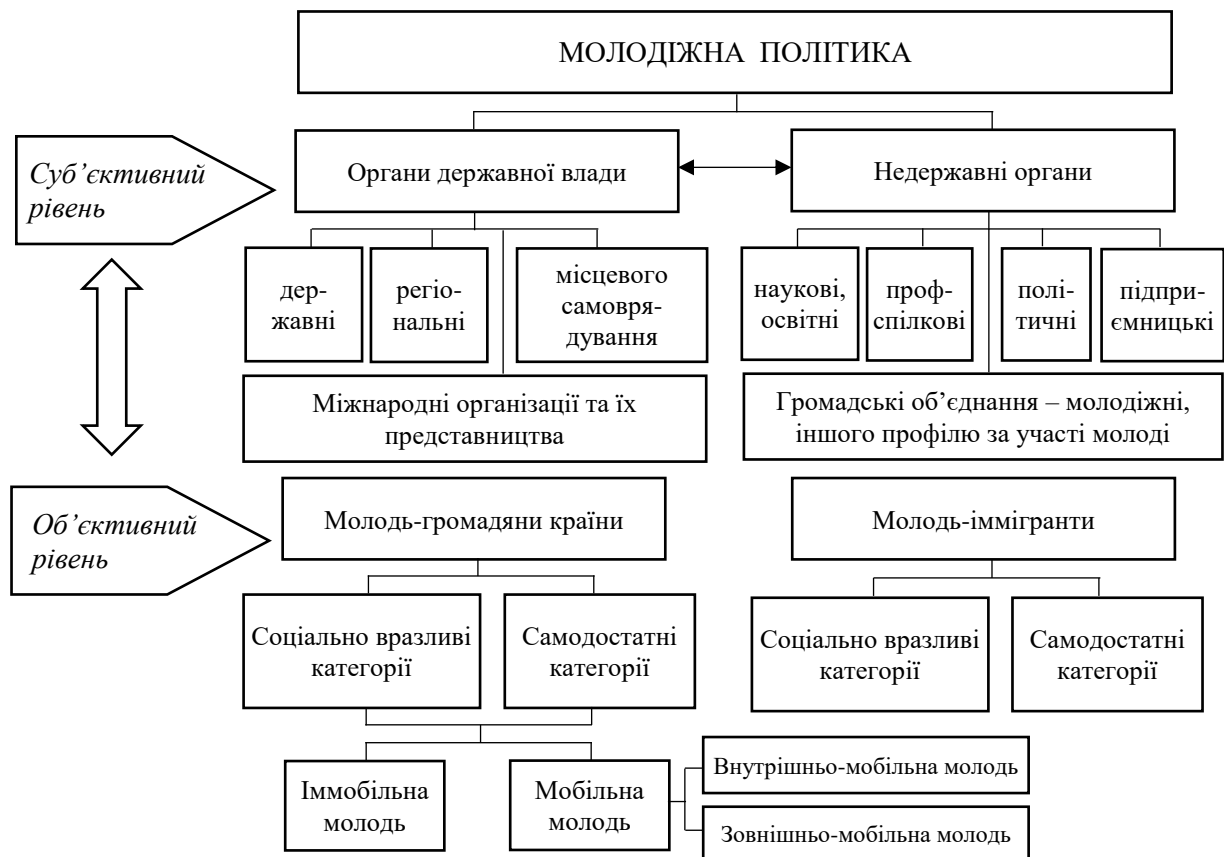

Рис. 1 – Суб'єктно-об'єктний вимір реалізації молодіжної політики мобільного суспільства

Основним та найбільш видимим результатом розвитку людського потенціалу для людини можна означити гідний дохід та умови праці, що є наслідком її здатності змінювати особистий простір у середовищі можливостей, а для держави – високі економічні й соціальні стандарти відповідно до конвертації інвестицій у людський капітал [3, с. 54-55].

У молодіжній політиці важливо розрізняти заходи впливу на молодь, яка є *соціально вразливою*, тобто потребує додаткової підтримки в силу складних життєвих обставин (стану здоров'я, відсутності батьків, походження з територій зі складними екологічними чи безпековими умовами тощо) та *самодостатньою*, для якої є важливим сприятливе середовище формування, нагромадження, використання і розвитку особистісного потенціалу та його капіталізації. Самодостатність молоді акцентує на її здатності розвиватися на основі використання власних сил, які сформовані у відповідному середовищі [4, с. 67].

Суб'єктивний рівень реалізації молодіжної політики (див. рис. 1) формують владні інститути, а саме: органи державної і регіональної влади, органи місцевого самоврядування, недержавні організації – освітні, наукові, профспілкові, політичні, підприємницькі, громадські об'єднання молоді та інші профільні громадські структури.

Органи державної та регіональної влади в сфері молодіжної політики можуть бути профільними, суміжними і широкопрофільними. Профільне міністерство станом на 2022 рік – Міністерство молоді та спорту України. Суміжні міністерства та інші державні структури можна визначити, орієнтуючись на перелік виконавців Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки – Міністерство освіти та науки України, Міністерство

охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство зовнішніх справ України, Міністерство економіки України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство соціальної політики України (зокрема Національна соціальна сервісна служба України), Міністерство юстиції України (Координаційний центр з надання правової допомоги) [5].

Із 2014 року функціонує Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, з 2018 року – Національне агентство кваліфікацій та Освітній омбудсмен, які здійснюють важливу діяльність щодо якості освітньої підготовки молоді України. Вагому роль відіграють профільні комітети Верховної Ради України, комісії при уряді, профільні та підвідомчі суміжним органам департаменти і відділи обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Важливим бюджетним інститутом є Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, який функціонує ще з 1992 року.

Виклики війни 2022 року зумовлюють необхідність перегляду системи центральних органів державної влади з погляду ефективності їх діяльності. У представленому проєкті «перезапуску» України запропоновано суттєво змінити акценти в сфері молодіжної політики – Міністерство молоді та спорту України реорганізувати, відділивши спортивну сферу. Натомість питання регулювання молодіжної сфери буде розділене за напрямками освіти (Міністерство модернізації освіти та науки), культури (Міністерство з питань культури, української спадщини і громадянської просвіти), що на перспективу можуть бути поєднані в єдине Міністерство розвитку людського капіталу. Щодо зайнятості й демовіттворення функціонал заплановано покласти на Міністерство добробуту, у справах демографії, сім'ї, дітей, соціального розвитку, а також Міністерство зайнятості, розвитку продуктивних сил, трудової мобільності і праці, що на перспективу можуть бути об'єднані в Міністерство добробуту та розвитку продуктивних сил [6].

У принципі запропонована інституційна реформація є прийнятною за умови, якщо міністерства дійсно ефективізують свою діяльність, адже питання молоді є повсюдними. У кожній сфері ефективна політика буде позначатися на молоді – її підтримці, наданні якісних послуг, стимулюванні її проживання на Батьківщині. Акцент на розвиток людського капіталу та забезпечення добробуту є прогресивною ідеєю. Питання – у переході від політичної корупції до технократичного врядування, орієнтованого на інтереси суспільства й держави.

Ефективність регулювання у сфері молодіжної політики напряму впливає на міграційну мобільність молоді. Тому *міграційна і молодіжна політики в Україні мають реалізовуватись у синергії*. Навіть до лютого 2022 року такі процеси виявлялися слабо. Нові виклики і загрози ще більше загострили проблему міграційних втрат молоді, що актуалізує участь держави у регулюванні міграційної мобільності молоді.

Табл. 1 узагальнює основні *механізми регулювання міграційної мобільності молоді*, окремі з яких мають досвід застосування в Україні, однак, на жаль, часто він набував формальних ознак.

Досвід реалізації державної молодіжної політики в Україні у прив'язці до регулювання міграції підтверджує обмеженість реальних заходів держави у вирішенні міграційної проблеми. Разом з тим, певний управлінський досвід набутий, який слід поглиблювати й коригувати практики державного регулювання з врахуванням викликів війни.

Додаткового аналізу потребує чинна Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки. Російське вторгнення в Україну 2022 року звужить фінансові можливості її реалізації, проте регламентовані результати реалізації даного програмного нормативу розкриває ідейність державної молодіжної політики у середньостроковому періоді. На відміну від попередньої програми на 2016-2020 роки, де мета підтримки молоді, окрім створення умов для реалізації і розвитку, скеровувала до формування патріотичної свідомості та громадянської позиції, чинна програма акцентує на потенціалі молоді та її інтеграції у суспільство. Визначені очікувані результати програми, з одного боку, укріплюють соціально-економічні зв'язки з Батьківщиною.

Таблиця 1 – Механізми регулювання міграційної мобільності молоді України

Група механізмів	Механізми	Основні інструменти реалізації механізмів (<i>курсивом виділено, які використовуються в Україні</i>)
Нормативно-правові	Закони, постанови, концепції, стратегії, накази та ін. органів влади, органів місцевого самоврядування	<i>Законодавство в сферах молодіжної політики загалом та основних сферах життя молоді – демовідтворення, освіти, зайнятості, проживання, охорони здоров'я, безпеки та ін.</i>
Програмно-цільові	Державні і регіональні програми Програми територіального розвитку	Програми для молоді: <i>комплексні; демографічного розвитку; (реє)міграційні; освітні; охорони здоров'я; житлового будівництва; соціальні (захисту і підтримки молоді як вразливого населення); зайнятості; науково-технічні; розвитку соціальної інфраструктури (молодіжних просторів, спорту, культури); безпеки (середовища і людини); національно-патріотичного виховання; фінансування діяльності молодіжних організацій</i>
Бюджетні	Фінансування з державного і місцевих бюджетів на цілі молодіжної політики, у тому числі через спеціальні фонди Субвенції з Державного бюджету місцевим на цілі молодіжної політики	<i>Фінансування видатків Держфонду сприяння молодіжному житловому будівництву, на компенсацію банківських кредитів молоді на будівництво, реконструкцію, придбання житла, науково-технічну діяльність у сфері розвитку молоді, фізичну підготовку учнівської та студентської молоді, оздоровлення та відпочинок молоді, підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій, гранти молодим діячам мистецтва, субвенції на освітню, спортивну інфраструктуру; реінтеграцію молоді з тимчасово окупованих територій (згідно статей Державного бюджету України) [7]</i>
Організаційно-економічні	Гарантії, стимули Внутрішні і міжнародні гранти, конкурси, програми, премії Державні замовлення	<i>Гарантії першого робочого місця (впродовж 2-х років від завершення навчання чи строкової військової служби) Особливі умови встановлення розміру виплат по безробіттю Стимули демографічного відтворення Державне замовлення на підготовку фахівців і робітничих кадрів Програми освітньої (академічної) мобільності (для Порядку реалізації права на академічну мобільність) Заходи стимулювання реєміграції та інтеграції міграційного капіталу молоді (бізнес, самозайнятість, фінансові активи) Фандрейзингові платформи Міжнародні програми для молоді</i>
Інституційні	Молодіжні громадські організації Молодіжні консультативно-дорадчі інститути при органах державної влади та місцевого самоврядування	<i>Молодіжні центри при громадах Молодіжні ради громад (міські) Молодіжний уряд (громад, країни) Всеукраїнський молодіжний центр</i>
Кадрові	Посади для молоді у різних органах (влади, приватних і громадських структур)	<i>Квоти молоді в органи влади, керівні структури та ін. Вікові обмеження на виборні посади (президент – 35 років, народний депутат – 21 рік, депутат чи голова регіональних органів, органів місцевого самоврядування – 18 років) Молодіжні посади голів територіальних громад (молодіжний мер м. Тернопіль)</i>
Інформаційно-аналітичні	Статистичний облік та аналіз населення за статевовіковою структурою Моніторинг молоді	<i>Демографічні реєстри Міграційна статистика (перетину кордону, зміни реєстрації місця перебування, отримання документів, що засвідчують право на перебування за кордоном та ін.) Обстеження з питань міграції (трудової) з окремим виділенням вікових груп молоді Обстеження з питань молоді (потреби, мобільність)</i>
Промоційні	Інформаційно-роз'яснювальна робота	<i>Промоція здорового та безпечного способу життя Залучення молоді до громадської діяльності, волонтерства Надання можливостей громадянської освіти для зайнятих у молодіжних і дитячих громадських організаціях, Виховання молодіжного лідерства Виховання цінностей сім'ї, материнства і дитинства</i>

Джерело: сформовано автором

З іншого боку, можливості розвитку молоді часто спонукають до реалізації високого міграційного потенціалу за зовнішнім вектором. Загалом акцент на інтеграцію молоді в суспільне життя є позитивним у контексті стимулювання розвитку людського потенціалу (рис. 2).

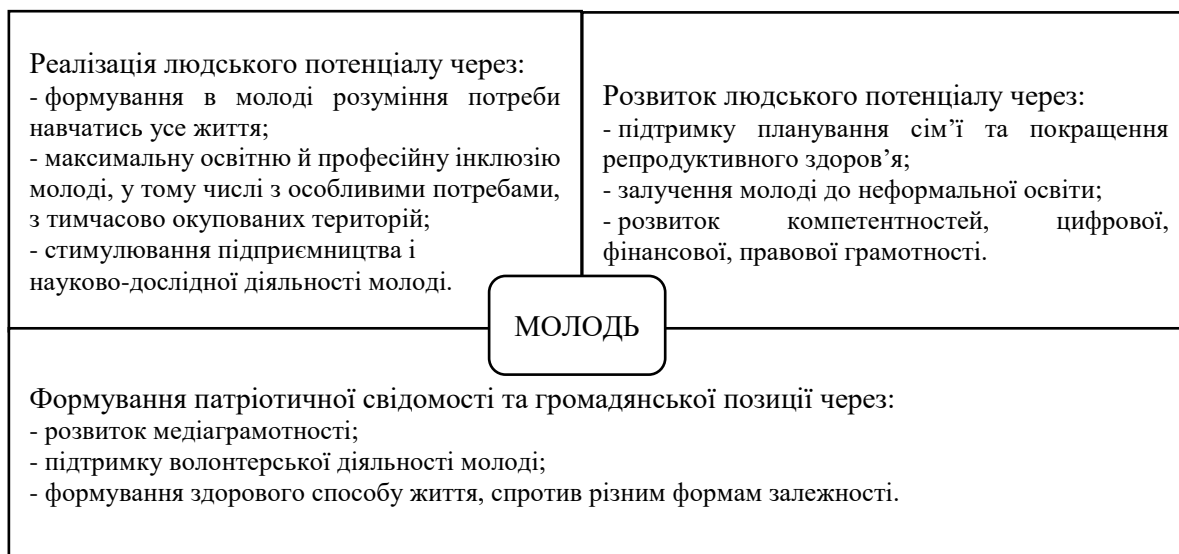

Рис. 2 – Результативна орієнтація програмно-цільового інструментарію у сфері молодіжної політики України (авторська інтерпретація)

Джерело: [8]

Аналіз обсягів фінансування в межах реалізації програмно-цільового інструментарію молодіжної політики вказує на спроби держави з 2021 року значно збільшити фінансову підтримку через механізми державного бюджету (рис. 3). Разом із тим, простежується тенденція щодо збільшення ролі місцевих бюджетів, що є органічним в умовах подальшої реформи децентралізації. А збільшення фінансування з державного бюджету є, радше, переосмисленням ролі молоді для розвитку держави та необхідності її більшої підтримки на тлі загрозливих тенденцій депопуляції населення і зростаючої еміграції.

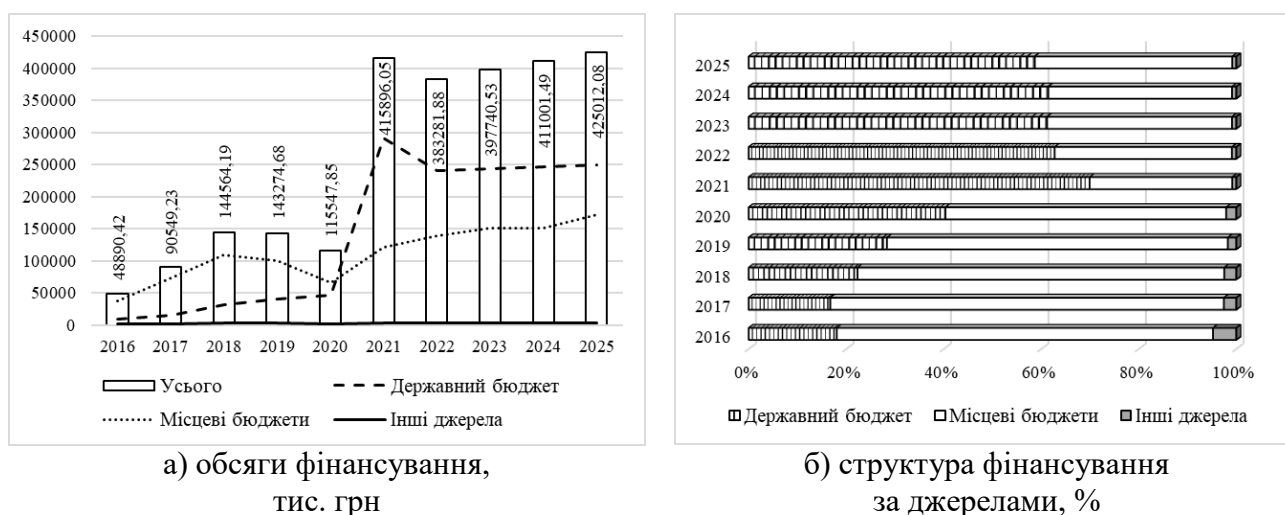

Рис. 3 – Програмно-цільове фінансування у сфері молодіжної політики: довоєнна практика (2016-2021 роки) і планування (до 2025 року)

Джерело: [8; 9]

Розуміючи досвід реалізації молодіжної політики України, у тому числі в слабкій прив'язці до міграційних проблем, поточні виклики російсько-української війни змушують до розуміння нової концепції регулювання міграційної мобільності молоді.

Концепція регулювання міграційної мобільності молоді має формуватись у контексті реалізації *національної стратегії людського розвитку*. Це зумовлено комплексністю заходів із забезпечення людського розвитку, які спрямовані на досягнення його цілей та синергують політику в сферах демографічного відтворення, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, доходів, соціального захисту, екології, культури, розвитку громадянського суспільства та забезпечення гендерної рівності [10, с. 28].

У 2021 році в Україні прийнято відповідну стратегію, яка регламентує завдання досягнення стратегічних цілей щодо: 1) медико-демографічного покращення; 2) розвитку суспільства з рівними можливостями навчання та переходом до наукоємного економічного зростання; 3) всебічного, духовного, патріотичного розвитку; 4) високого рівня життя, зайнятості, соціальної захищеності; 5) гендерної рівності [11]. Окремі заходи стратегії виокремлено конкретно щодо молоді, хоча проблематика її підтримки є більш актуалізованою. Зокрема, серед заходів визначено стимулювання наукової діяльності, підготовку до подружнього життя, патріотичне виховання молоді. У цілому стратегія має загально-демографічний характер. З огляду на проблемність використання людського потенціалу молоді та зростання її міграційної мобільності у рамках стратегічних пріоритетів людського розвитку необхідним є розроблення окремого концептуального нормативу.

Нова *Концепція регулювання міграційної мобільності молоді України* має бути основоположним нормативом реалізації державної міграційної політики в частині вирішення міграційного питання, яке є дуже гострим, тим паче в умовах нестабільності. Оскільки концепція-норматив за своєю суттю передбачає ідейне узагальнення принципів, підходів, методів, інструментів, цілей регулювання визначеної сфери, пропонується концепція регулювання міграційної мобільності поєднує пріоритети за різними напрямками життєдіяльності молоді. Враховуючи правотворчий досвід та низьку правову дисципліну реалізації концептуальних, стратегічних і програмно-цільових нормативів в Україні, концепція має звужувати перелік пріоритетів до найбільш затребуваних. Попри те, проблематика регулювання міграційної мобільності все одно залишається надзвичайно широкою, що вимагає поєднання різних сфер життєдіяльності молоді.

Нова *Концепція регулювання міграційної мобільності молоді України* має визначати пріоритетні заходи за блоками:

1) регулювання міграційних особливостей молоді – потенціалу міграції, наслідків міграції для молоді та держави (регіону) походження. Основними напрямками цього блоку повинні бути моніторинг міграційної мобільності в контексті розвитку і капіталізації людського потенціалу, можливості соціальної захищеності (стаж, гарантії, квоти), стимулювання реєміграції молоді (яка здобула освіту за кордоном, з досвідом праці), підтримка соцієтальних зв'язків з інститутами діаспори (для підвищення ймовірності повернення та збереження української культури для різних поколінь мігрантів), забезпечення циркулюючої міграції молоді;

2) регулювання основних сфер життєдіяльності молоді – демографічного відтворення і сім'ї, якісної освіти, зайнятості, соціального захисту, розвитку бізнес-середовища, розвитку молодіжного середовища, охорони здоров'я й активного способу життя, громадської активності. Для кожної з цих сфер мають бути визначені чіткі пріоритети з реальними до втілення заходами.

Висновки. Ситуація в Україні станом на початок 2022 року є дуже невизначеною. Незважаючи на складність передбачення термінів завершення російсько-української війни (чи окремого її етапу) та її наслідків вже сьогодні важливо усвідомлювати ризики безповоротних втрат молоді як найбільш мобільної категорії населення України. Значна частина молоді, яка вже перебуває за кордоном, ймовірно інтегрується у приймаючі суспільства та не захоче повертатись. Інша частина молоді, яка поки перебуває в Україні та обирає місце подальшого навчання, все частіше орієнтується на закордонні заклади освіти.

Щоб протистояти ризикам безповоротної втрати молоді вже сьогодні має розроблятися комплекс заходів державної підтримки у сфері реалізації молодіжної політики. Попри всю складність (безпекову, політичну, економічну, фінансову) важливо визначити ті заходи, які

держава може реалізовувати для залучення молоді в суспільні процеси та збереження соціальних зв'язків з молоддю, яка виїхала за кордон.

Аналіз молодіжної політики України до 2022 року показав на її слабкий зв'язок з міграційною проблематикою. Для виправлення ситуації важливо розуміти, якими можуть бути механізми регулювання міграційної мобільності молоді, тобто як держава і суспільство можуть впливати на потенціал міграції та самі міграційні переміщення з вираженими наслідками на особистісному й територіальному (державному, регіональному) рівнях.

Подальша реалізація механізмів регулювання міграційної мобільності молоді має ґрунтуватись на ідейності нової концепції в цій сфері. Така концепція має розроблятися у руслі стратегії людського розвитку України та поєднувати заходи щодо регулювання потенціалу і наслідків міграції молоді, а також основних сфер її життєдіяльності.

Обґрунтування нової концепції регулювання міграційної мобільності молоді має охоплювати перспективні цілі. Однак уже сьогодні, в умовах війни, на рівні держави необхідно реалізовувати такі оперативні кроки: розробка спеціальних заходів підтримки молоді – учасників бойових дій, яка втратила члена сім'ї внаслідок бойових дій чи інших актів військової агресії, яка постраждала від бойових дій; розробка спеціальних заходів підтримки молоді, яка активно займається волонтерською та іншою громадською діяльністю; обґрунтування категорій молоді, яка звільняється від мобілізації (статус навчання, сфери працевлаштування). Стратегічними кроками повинні бути: передбачення в стратегіях регіонального розвитку (в умовах воєнної економіки чи повоєнного відновлення) пріоритетів підтримки молоді та регулювання її міграційної мобільності; розробка регіональних соціальних програм молоді з акцентом на їх економічну і громадську активність.

Молодь є стратегічною соціально-демографічною групою населення України. Її збереження, максимальне включення в суспільні процеси є запорукою Перемоги, відродження та подальшого розвитку України на засадах інноваційності, пріоритету знань та добробуту людини.

Список використаних джерел

1. Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (дата звернення: 7.06.2022)
2. Біль М., Махонюк О. Капіталізація людського потенціалу молоді з міграційним досвідом як об'єкт соціологічного дослідження. *Молодий вчений*. 2021. № 11(99). С. 340-347. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-75>
3. Левчук І. О. Людський потенціал у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 51-56. DOI: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2020.20.9>
4. Коваль В. Фінансова самодостатність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Світ фінансів*. 2021. № 4(69). С. 63-76. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2021.04.063>
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1669-р від 23.12.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2022)
6. Рощина О. План «перезапуску України» може включати скорочення міністерств – джерела : Українська правда (30.06.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/30/7355511/> (дата звернення: 4.07.2022)
7. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України № 1928-IX від 2.12.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 4.07.2022)
8. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 02.06.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621> (дата звернення: 8.06.2022)
9. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів

України № 148 від 18.02.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 8.06.2022)

10. Біль М. М. Політика людського розвитку та її реалізація в умовах високомобільного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14(1). С. 27-31.

11. Стратегія людського розвитку : Указ Президента України № 225/2021 від 02.06. 2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc (дата звернення: 10.06.2022)

References

1. Libanova, E. (2021). Ukrainians have developed a fashion for living and studying abroad. Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (in Ukr.).

2. Bil, M., & Makhoniuk, O. (2021). Capitalization of the human potential of youth with migration experience as an object of sociological research. *Young Scientist*, 11(99), 340-347. (in Ukr.).

3. Levchuk, I. O. (2020). Human potential in the context of modern research approaches. *Public management and administration in Ukraine*, 20, 51-56. (in Ukr.).

4. Koval, V. (2021). Financial self-sufficiency of territorial communities: theoretical discourse. *World of finance*, 4(69), 63-76. (in Ukr.).

5. On the approval of the Concept of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine» for 2021-2025. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1669-p 23.12.2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text> (in Ukr.).

6. Roshchina, O. (2022). The plan to «restart Ukraine» may include the reduction of ministries – sources. Ukrainian Truth. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/30/7355511/> (in Ukr.).

7. On the State Budget of Ukraine for 2022. Law of Ukraine № 1928-IX 2.12.2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (in Ukr.).

8. On the approval of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine» for 2021-2025 and amendments to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 579 2.06.2021. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621> (in Ukr.).

9. On the approval of the State targeted social program «Youth of Ukraine» for 2016-2020 and amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 148 18.02.2016. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text> (in Ukr.).

10. Bil, M. M. (2017). Policy of human development and its implementation in the conditions of highly mobile society. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, 14(1), 27-31.

11. Strategy of human development. Decree of the President of Ukraine № 225/2021 2.06. 2021. Retrieved from https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc (in Ukr.).

BIL Mariana

Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher,
State institution «Institute of regional research
named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Lviv, Ukraine

STATE REGULATION OF MIGRATION MOBILITY OF UKRAINIAN YOUTH: EXPERIENCE AND NEW CONCEPT IN WAR CONDITIONS

Introduction. The problem of the high migration mobility of Ukrainian youth in war conditions has acquired threatening characteristics in connection with the high risk of human potential irreversible loss. Although the situation in Ukraine remains uncertain, today at the state level, priorities should be identified

regarding the youth, in particular, their maximum involvement in social processes and the preservation of social ties with that part of them that are already abroad.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the new conceptual provisions for the regulation of the migration mobility of the Ukrainian youth based on the experience gained in the implementation of the state youth policy, taking into account the challenges of instability and the risks of irreversible migration losses of youth in the integrated European space.

Results. The experience of implementing the state youth policy of Ukraine in the context of solving migration problems was studied. The mechanisms for regulating the youth migration mobility were systematized and those used in Ukraine was identified. A new conceptual vision of the regulation of the migration mobility of Ukrainian youth was proposed, taking into account the challenges of war and instability and with the prospective achievement of the goals of development and capitalization of human potential.

Originality. The content of the state youth policy with an emphasis on creating conditions for the development and capitalization of human potential was formulated, the subject-object dimension of the implementation of such a policy for a mobile society was defined.

The new concept of regulation of the migration mobility of Ukrainian youth was justified, which takes into account the experience gained in the implementation of the state youth policy and includes priority measures in the areas of regulation of the potential and consequences of migration, as well as the main spheres of youth life. There are demographic reproduction, quality education, employment, social protection, development of the business and youth environment, health care, public activity.

Conclusion. Regulating the migration mobility of Ukrainian youth should be one of the priorities of national security in wartime. Already today, it is important to implement several operational solutions to support young people, in particular, participants in hostilities, who lost a family member as a result of hostilities or other acts of military aggression, who suffered from hostilities. It is urgent to develop special measures to support young people who are actively engaged in volunteering and other public activities, to justify the categories of young people who are exempted from mobilization (study status, areas of employment). In the future, it is important to emphasize the regionalization of the state youth policy and the regulation of the migration mobility of youth with the continuation of decentralization as the most effective reform in Ukraine.

Keywords: migration mobility of youth, youth policy, regulatory mechanisms, human potential, capitalization, human development.

Публікацію підготовлено в межах виконання гранту НАН України дослідницькими лабораторіями/групами молодих учених НАН України «Міграційна мобільність молоді Карпатського регіону України: проблеми збереження та розвитку людського потенціалу» (№ д.р. 0121U110514)

Одержано редакцією: 14.04.2022
Прийнято до публікації: 20.06.2022

UDC 338.439:637.07

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-14-26>

KRASNOKUTSKA Nataliia

Dr. Sc. (Economics), Professor,
National Technical University
Kharkiv Polytechnic Institute,
Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>

nataliia.krasnokutska@khpi.edu.ua

ADIGÜZEL Koray

PhD Student,
National Technical University
Kharkiv Polytechnic Institute,
Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7207-5146>

koray.adiguzel@emmb.khpi.edu.ua

THE VALUE OF BLOCKCHAIN FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AFTER COVID-19

After the devastating effects of the COVID-19 epidemic, countries around the world are racing to overcome these challenges and reach the Sustainable Development Goals by 2030. In many vital areas, such as finance, global supply chains, international trade, healthcare, and insurance, blockchain is predicted to create significant changes and transformations. Our paper attempts to explore how Blockchain technology could be used to curb COVID-19 challenges and how it could accelerate the achievement of SDGs from several perspectives. A qualitative approach is adopted in this study to examine the effectiveness and contribution of Blockchain projects on the social, economic, ecological and development fronts. To do so, we examine the number of Blockchain projects created by the United Nations and compare it with that created by international corporations according to several factors. The results show that UN Blockchain projects are more aligned and consistent with the SDGs. However, the Blockchain projects adopted by the sample of international corporations focus on economic and political aspects. Such results raise awareness regarding the framework and module that should be regulated on a global scale regarding any Blockchain project. As a result of this study, we conclude that blockchain technology has numerous benefits and characteristics that enhance credibility and accelerate achieving the SDGs. However, international corporation should rationalize their adoption of blockchain projects and keep pace with their application based on criteria that strike a balance between economic and economic goals. Whether it's multinational corporations or international organizations, the key to achieving the Sustainable Development Goals is coordinating and communicating, and the quickest way to achieve that is by adopting a common model for blockchain implementation.

Keywords. Blockchain, Sustainable Development Goals, COVID-19, Corporate Social Responsibility.

Introduction. The spread of the COVID-19 pandemic to all parts of the world has created an economic, health and social crisis for international organizations and governments. As a result of the strict health measures taken, the supply chain in many sectors has been interrupted. Additionally, express money transfers and delivery services have been disrupted. Furthermore, mass media and false information regarding health statistics and numbers of injured, and the method of controlling endemic areas and vaccination procedures are added to this mix. The global economy's negative impact of the pandemic disease, called COVID-19 by the World Health Organization, is far beyond estimates. A study by WHO predicted that the global economic damage caused by the pandemic would total around 8.1 trillion dollars after the pandemic is over (WHO, 2020). The report prepared by the World Economic Forum in 2020 stated that trade and supply chain systems could collapse within weeks due to the COVID-19 global pandemic and that a technology such as Blockchain is needed for the solution (WEF, 2020). In dealing with the new learning mechanism, the shift to e-learning, one of the challenges was how to deal with it. Furthermore, the health sector was severely affected by the COVID-19 crisis, so it had to deal with numerous challenges, including constant supplies of medicine and health equipment (AKalla, Hewa, Mishra, Ylianttila, & Liyanage, 2020). Ziyong Fan, who served as the Head of Digital Commerce at the World Economic Forum, claimed that "Blockchain will enable the effective operation of the global supply chain, the importance of which is understood even more in times of crisis" (Gaur & Gaiha, 2020). He added that with the use of Blockchain in the supply chains, businesses in Western Europe could save 450 billion dollars in logistics costs. Additionally, suppliers can control their data

with the help of Blockchain and distribute them securely to other users in the Blockchain network without any delay.

The international community is collaborating with various governments to confront the COVID-19 pandemic and other pandemics and consolidate SDGs at all levels. The use of rapid technological progress, particularly at the level of Blockchain, could assist in reconciling global challenges and opportunities. Due to this, questions can be raised regarding Blockchain's efficacy in resolving economic, social, and health challenges. Further, to what extent does the United Nations and the rest of the world use Blockchain to direct efforts towards the SDGs?

There is a strong connection between blockchains and Sustainable Development Goals in literature and practice, but the Covid-19 pandemic that hit the world in late 2019 has made this connection even more substantial. Although international companies and businesses are increasingly adopting blockchain technology, however, most of the projects are driven mainly by economic and political factors. Social and ecological goals are not taken into account here.

Purpose. The aim of this study is to align and direct international companies to adopt blockchain projects for not only economic and political goals, but also social, health and development goals, similar to the United Nations, which aims in its projects on all the goals stipulated by SDG.

Literature Review. Recent publications have shifted their focus away from the technical or financial aspects of Blockchain and have emphasized its role in sustainable development and supporting CSR projects. The United Nations introduced a concept for titled The Three Dimensions of Sustainable Development that involves social, economic, and environmental aspects. Today, more researchers use Blockchain to achieve Sustainable Development Goals through CSR projects. Tradition business practices are no longer sustainable; digital technologies must be employed to achieve economic, environmental, and social sustainability (Fraga-Lamas & Tiago, 2020).

It is considered by majority of scholars that blockchain has several characteristics that are relevant to the Sustainable Development Goals: (1) the ability to trace actors, roles, and participants in general, which promotes social responsibility and resource management inherently; (2) providing third parties with resilience and security prevents unilateral manipulation, ensuring accuracy in the surveillance of actions within Blockchain while employing smart contracts and corporate strategy to validate the actions that happen within the system (Jayawardhana & Colombage, 2020).

Since the beginning, strategic corporate social responsibility research struggles to synchronize with the mainstream schools of thought on corporate strategy, trying to catch the running away train. To start with, in the golden age of the strategic planning era, it was reasonable to look for ways to internalize CSR policies, programs and projects into the measurable value creation processes inside the firm (Lee & Jeanne, 1996) (Husted & David, 2009) (Mauricio, Jóhannsdóttir, & Davídsdóttir, 2019). Furthermore, it was suggested that the important potential of CSR internalization is hidden within reciprocal stakeholder responsibilities (Arora & De, 2020) (Lantos, 2001) (Montiel & Delgado-Ceballos, 2014) and corporate culture (Hawkins, 2008) (Lantos G., 2001). Eventually, some effort was invested into the identification and validation of the “CSR-inside” strategy development principles and dimensions (Burke & M.Logsdon, 1996) (Heslin & Ochoa, 2008) (Husted & Allen, Strategic Corporate Social Responsibility and Value Creation, 2009), as well as the exploration of the theoretical background of cost-benefit analysis and transaction costs analysis for the optimization of the firm's level of CSR (McWilliams & Siegel, 2001) (Orlitzky, Siegel, & Waldman, 2011). Simultaneously, significant attention of the researchers was assigned to examining the link between strategic CSR and a firm's financial performance (Belu & Manescu, 2012) (Prashar, 2021) (Saeidi, Sofian, & Saeidi, 2015) in parallel with nurturing responsible competitiveness concept (McWilliams & Siegel, 2001) (Porter & Kramer., 2006) (Zadek, 2006). These undertakings were accompanied by occasional allusions to the role of leadership (Orlitzky, Siegel, & Wal, Strategic corporate social responsibility and environmental sustainability, 2011) and organizational change (Heslin & Ochoa, 2008) in the strategic CSR implementation. Overall, these studies identified a good enough array of important managerial tools and internalized factors that should be considered in the process of sustainable corporate strategy creation. But the gap, the most of the literature reviews haven't considered how the Blockchain features could enhance the corporate strategy and CSR approaches. Through figure 1.0, the Blockchain evolution have

contributed to the value creation inside the firm. Blockchain 1.0 optimized and increased the efficiency of the Management Information system with increasing strategy regulations in multi-domain deployments (Tandon, Kaur, Mantymaki, & Dhir, 2021) (Xu, Chen, & Kou, 2019). Regarding the second phase of the Blockchain evolution “Blockchain 2.0” it contributed to the data analyzing of reports and archives issued by the UN bodies and multinational organizations (Efanov & Roschin, 2018). As for the Blockchain 3.0, it contributed to record and track managerial changes among several financial and non-financial factors inside the firm (Akram, Malik, Singh, Anita, & Tanwar, 2020).

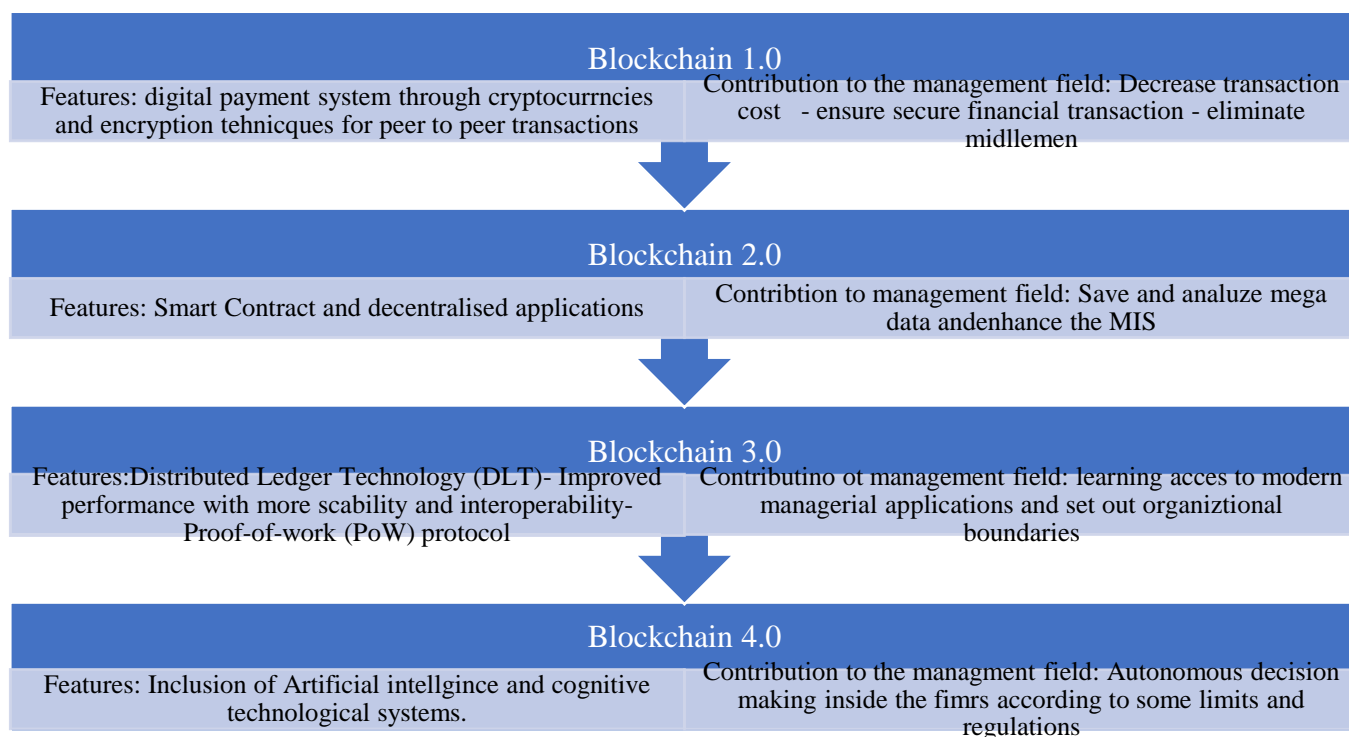

Figure 1 – The Historical development of Blockchain applications and its contribution to SDG

Source: Done by the author, data collected from (UNCTAD, 2021).

Blockchain 1.0 is able to reduce transaction costs since it eliminates middlemen from the supply chain. Blockchain 2.0. uses smart contracts, managers are able to take control over the rules of the game, and stakeholders without even knowing each other can trust each other.

Blockchain 3.0 provides component components that would be handled by the focal organization and must be shared. It Incorporate new parties into a network and include learning access to new capabilities and technologies. Organizational boundaries can be change, allowing for customized constellations that will generate value in a preferred manner. The innovativeness of a service or the time to market of a new product may be improved.

Blockchain 4.0 is the result of combining blockchain and Artificial Intelligence. Thus, systems are able to make decisions and take action without direct human intervention. By definition, management can either (tightly) define parameters or (loosely) dictate areas in which blockchains are allowed to operate. Although there is some management control and decision making, the focus is on defining directions rather than executions (Angelis & Silva , 2019).

As a catalyst for sustainable development, Blockchain appears to be a viable option. In theory, DLT projects designed for the public good would support the United Nations' current Sustainable Development Goals. This ambition to effect positive change could be turned into a reality through the practical application of Blockchain technology (Kewell, Parry, & Adams, 2017).

Based on the twin pillars of sustainability: responsibility and governance, Asanga Jayawardhana and Sisira Colombage have undertaken a qualitative study of Blockchain technology/cryptocurrency and sustainability (Jayawardhana & Colombage, 2020). As a result of an exploratory review using

Blockchain technology/cryptocurrency and sustainability, many actual and trial applications for corporate social responsibility have been identified.

Many of these applications have also been developed by various agencies across the globe. Corporations have used corporate social responsibility and Blockchain to address sustainability issues.

According to various studies, Sustainable Business Models "SBM" can be radically changed by Blockchain systems and leaders and managers are able to integrate Blockchain technology into their business activities to support the development of SBM (Tiscini, Ferrari, Ciaburri, & Testarmata, 2020).

Therefore, the Blockchain provides a fast and safe way to transfer money around the world. International organizations, particularly government agencies and UN associations, benefit from transferring funds around the world to support charitable donations and sustainable development projects. Furthermore, the Blockchain will allow users to gain the advantage of trust in collecting information and data and avoid unreliable information from the mass media. In turn, reliable and accurate reports can be prepared.

Third, Blockchain technologies and programs consolidate the principle of administrative decentralization. Consequently, multinational companies and United Nations agencies will be able to exchange information and coordinate between their branches in different countries.

In the financial, media, and administrative sectors, the Blockchain facilitates, speeds up, and reduces costs. It facilitates the sharing of intellectual resources as well as reducing costs. As for that, majority of academicians and scholars in the domain have investigated the features of the blockchain technology and its achievement and effectiveness on sustainability (Aysan, Bergigui, & Disli, 2021) (Angelis & Silva, 2019) (Horner & Ryan, 2019) (Porter & Kramer, 2006) (Akram, Malik, Singh, Anita, & Tanwar, 2020). Other have investigated in the theoretical justification for SBM technological innovation offered by Blockchain and SBM innovation (Efanov & Roschin, 2018) (Xu, Chen, & Kou, 2019) (Tiscini, Ferrari, Ciaburri, & Testarmata, 2020). However, there is an urgent need to investigate in which direction the multinational corporation are using Blockchain technology, and to measure and compare the implementation of Blockchain projects between multinational corporation and United Organizations. The purpose behind this comparison is to align the long-term goals of multinational corporation with the sustainable Development Goals that were issued by the United Nations.

Research Methods. As for the methodology part of the study, a quantitative approach has been used to account the number of Blockchain project adopted by United Nation, and classify them into social, economic or ecological goals aimed to be attempted. On the other hand, Blockchain projects adopted by the multinational organizations has been accounted, and classified simultaneously. The aim is to compare the number of projects attempted by the UN with that by the multinational organizations. In addition, the aim is to compare between the goals attempted by UN and by multinational organizations. On the account of United Nation Office for the Coordination of Humanity Affairs, data has been collected regarding the Blockchain projects implemented by the United Nations (United Nations, 2022) (OCHA, 2020). Regarding Blockchain projects implemented by multinational organizations, data has been collected from the digital-impact-governance-initiative (Tillemann & Goldstein, 2021) which is responsible for tracking Blockchain ledgers and systems worldwide and from Deloitte's 2020 Global Blockchain (Deloitte, 2021).

On account of the 2030 Agenda (United Nations, 2022) and the numerous strategic calls for innovation it has accompanied, several international organizations have taken the lead and are exploring the use of Blockchain applications, mainly for operational purposes (Jayawardhana & Colombage, 2020). Mainly, the data has been collected by reports. As part of the UN system, standards are being developed, legal implications are being explored, and Blockchain pilot programs are being conducted.

Currently, several organizations use Blockchain technology for projects and operations, individually and collaboratively. These are just some of the ongoing use cases at the field level, such as supply chain, payments, livestock tracking, and digital identity (Medaglia & Damsgaard, 2020). Some organizations are considering using Blockchain in the future, even if they do not use it today. Blockchain innovations will increase their interest (Dumitriu, 2020). A system-wide discussion on innovation involves the UN Innovation Network, investigating Blockchain technology, a technology that gives various UN agencies a platform for sharing information and advancing the discussion. Several UN

agencies have embraced Blockchain technology since its inception (United Nations, 2022). The agencies use applications of different maturity levels. Those accomplishments, challenges, and lessons learned will help establish a foundation of knowledge and guide multinational businesses and UN-affiliated organizations to use Blockchain technology (OCHA, 2020).

To compare the role of the United Nations and multinational companies in consolidating Blockchain projects to accomplish the Sustainable Development Goals, Table 1, Table 2 and Figure 2 below highlight the numbers of international projects for each Sustainable Goal and sphere. The purpose of this methodology is to examine how United Nations institutions and multinational companies utilize Blockchain technologies to meet sustainable development goals and pursue related projects.

Table 1 – The number of projects based on Blockchain technology established by the multinational corporations during the COVID-19 pandemic. Source: edited by the authors, data collected from (Tillemann & Goldstein, 2021)

Name of the projects/ Providers Name of multinational Corporation	Number of DLT projects established by Multinational organisations	%	Sphere Targeted "Economic, Political, Social, Ecological"
Everest/Everest; Give Foundation/Give Foundation; Mojaloop/Mojaloop; Unblocked Cash/Oxfam Australia; Plastic Bank/Plastic Bank; Rohingya Project/Rohingya Project; Dubai Blockchain Platform/Smart Dubai; Sweden Lantmäteriet Land Registry/Sweden Lantmäteriet Land Registry; Bait to Plate: Sustainable Tuna Tracking on Blockchain/World Wildlife Fund	9	12.7	Social
Token Coffee/Moyee Coffee; Unblocked Cash/Oxfam Australia; Provenance/Provenance; Building Blocks/World Food Programme;	5	7.0	Social
Worker Health and Well-being Survey/Blockchain Trust Accelerator; Trustee/HIE of One; Unblocked Cash/Oxfam Australia; Prescripto/Prescripto; VaccineLedger and FoodLedger/StaTwig; BOND-I/The World Bank Group; Knorr Farm-to-Fork/Unilever	11	15.5	Social
GiveTrack/BitGive;	1	1.4	Social
BOND-I/The World Bank Group	1	1.4	Social
BOND-I/The World Bank Group	1	1.4	Ecological
Grid Singularity D3A/Grid Singularity; Brooklyn Microgrid/L03 Energy; Pylon Network Project/Pylon; swytchX/swytchX; Technical University of Moldova Project/United Nations Development Programme	6	8.5	Ecological
BitPesa/BitPesa; Circular/Circular; Trustee/HIE of One; Power Ledger/Power Ledger; PUBLIQ Blockchain Distributed Media/PUBLIQ Foundation; swytchX/swytchX; Responsible Sourcing Blockchain Network/ IBM; Mojaloop/Mojaloop; Blockcerts/Blockcerts; Trusted Lending Circles/Trusted Lending Circles; Rohingya Project/Rohingya Project; PUBLIQ Blockchain Distributed Media/PUBLIQ Foundation;	11	15.5	Economic
Ripe.io/Ripe.io	2	2.8	Economic
Grid Singularity D3A/Grid Singularity	5	7.0	Social
Grid Singularity D3A/Grid Singularity; Brooklyn Microgrid/L03 Energy; Nori/Nori; OS City/OS City; Power Ledger/Power Ledger; Title Registry and Blockchain Real Estate Transaction and Listing Platform/Propy; Dubai Blockchain Platform/Smart Dubai; swytchX/swytchX	4	5.6	Economic
Worker Health and Well-being Survey/Blockchain Trust Accelerator; Responsible Sourcing Blockchain Network/IBM; Token Coffee/Moyee Coffee; Nori/Nori; BlocRice - BlockChain For Livelihoods From Organic Cambodian Rice/Oxfam in Cambodia (Oxfam Novib); Plastic Bank/Plastic Bank;	2	2.8	Economic
Grid Singularity D3A/Grid Singularity; L03 Energy/Brooklyn Microgrid; Nori/Nori; Ripe.io/Ripe.io; swytchX/swytchX;	1	1.4	Ecological
Pacific MSC Sustainable Tuna Blockchain/Pacific; BOND-I/The World Bank Group; Veridium Labs/Veridium;	1	1.4	Ecological

Nori/Nori; Blockchain Land Registry Project/The National Agency of the Public Registry, Republic of Georgia; Veridium Labs/Veridium; Verified Organic/Verified Organic	1	1.4	Ecological
Sovereign/Democracy.Earth; Everest/Everest; Blockchain on the Move/Flemish Government's Programme for Innovation Procurement; Academic Certificates on the Blockchain/Academic Certificates on the Blockchain; Blockcerts/Blockcerts; Stacks Blockchain/Blockstack PBC; South Australia Election Project/Horizon State; Democracy Notary/National Democratic Institute; Blockchain-based mobile voting/Office of the Secretary of State, West Virginia; Democracy Anchored/SettleMint; Dubai Blockchain Platform/Smart Dubai	6	8.5	Political
Disberse/Disberse; Electron Tomography Database/Electron Tomography Database; Identity Provider Services/Identity Provider Services; Stacks Blockchain/ Blockchain PBC; Sovrin Protocol/Sovrin Foundation; Building Blocks/World Food Programme; Coinsence/Coinsence Services; Zug eID/Zug eID;	4	5.6	Political

Table 2 –The number of projects based on Blockchain technology established by departments in the United Nations organization during the COVID-19 pandemic. Source: edited by the authors, data collected from (WHO, 2020) (OCHA, 2020) (Tillemann & Goldstein, 2021).

Name of the projects/ Providers UN organisations	Number of international DLT projects	%	Sphere Targeted "Economic, Political, Social, Ecological"
Ethereum Classic/UNICEF Venture Fund Atix Labs Argentina bitcoin / UNICEF investment Co. W3 Engineers Bangladesh Ethereum / UNICEF Venture Fund;	3	7.3	Social
Public blockchain proof-of-work Consensus /Food and Agriculture Organization FAO; Hyperledger blockchain / UNDP Ecuador Office; Building Blocks / World Food Programme;	3	7.3	Social
Health information exchange / World Health Organization; UNFPA is considering the use of blockchain technology in the context of registering childbirth and health supply chain management / UNFPA; Digital health storage of patients' medical history through the eHealth system / UNRWA	3	7.3	Social
Stellar Consensus Protocol for transaction verification / UNDP Serbia office; Resource mobilisation: informing the general public about UNESCO projects and allowing donation of funds using smart contracts. / UNESCO; Educational certification: an option to open education credentials to potential employers / UNESCO	3	7.3	Social
Ethereum Blockchain-based cash transfer test in the Kakuma refugee camp in Kenya / UN-Women; Child rights: potential applications to protect children's data, manage digital identification and/or create and manage digital credentials / UNICEF IrisGuard biometric technology / UN-Women	3	7.3	Social
DLT combined with the Internet of Things sensors for water management / UNESCO World Water Assessment Programme Ethereum Mainnet / WFP	2	4.9	Ecological
CarbonX for reductions in greenhouse gas emissions into a cryptocurrency/WWF; Pilot Programme in Pakistan / WFP; Blockchain space / United Nation Environment programme;	3	7.3	Ecological
Permissioned/private Blockchain, based on Hyperledger Indy / UNICC Blockchain and machine-learning technology provide immutable records of transactions for pension recipients/UNJSPF Digital signatures and smart contracts / ILO	3	7.3	Economic

iSKY Solutions / UNICEF Kazakhstan Technology support: Blockchain Learning Group / UNDP	2	4.9	Economic
Voucher transfer / UNRWA Child rights / UNICEF	2	4.9	Social
Anchoring on a blockchain for tracking the ownership of parcels of land in Afghanistan / UN-Habitat Postal supply chain / UN Economic Commission for Africa	2	4.9	Economic
Stellar Consensus Protocol for transaction / Office of Information and Communications Technology eWallet / UPU Postal supply chain / UPU	3	7.3	Economic
Weather data exchange / UMO Ecosystem of intellectual property / WIPO Online dispute resolution for consumers / UNCTAD	3	7.3	Ecological
Blockchain space / United Nation Environment programme	1	2.4	Ecological
Blockchain space / United Nation Environment programme	1	2.4	Ecological
Cryptocurrency donations / United Nations Office on Drugs and Crime Prescripto Mexico Dash / UNICEF Venture Fund Ethereum Mainnet / UNICC data centers	3	7.3	Political
LTO Network is the service provider / UNHabitat	3	7.3	Political

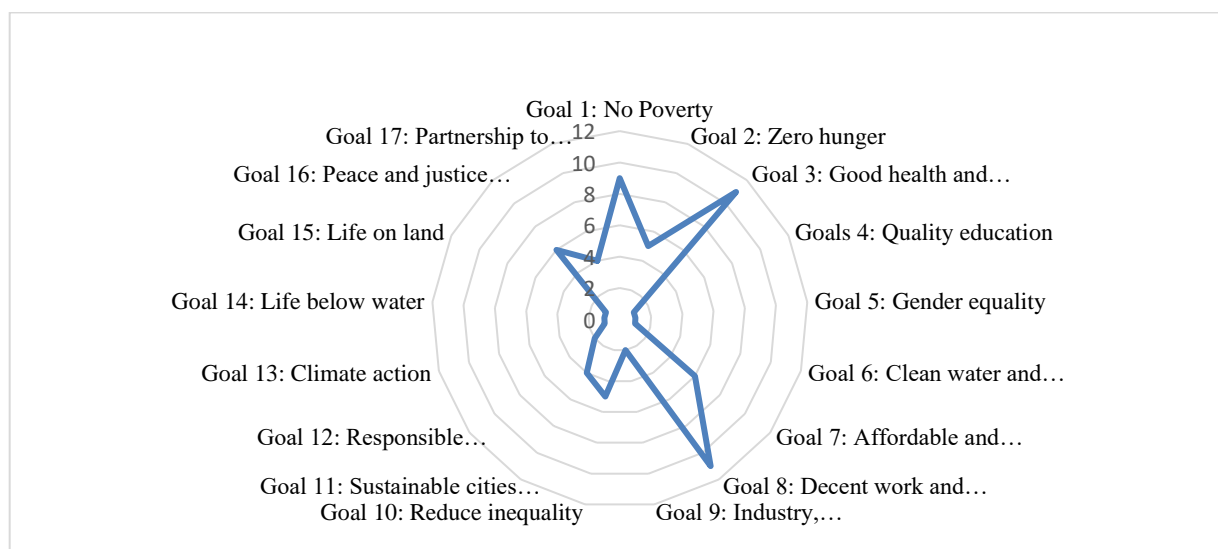

Figure 2 – Implemented DLT projects by private corporations according to the Sustainable Development Goal targeted. Source: Developed by the author, data collected from (Tillemann & Goldstein, 2020)

Further Potential Benefits of Blockchain if Used by the UN organizations and Multinational Corporations (Table 3).

Health Sector. Recording patients' important and confidential medical data in a single system, diagnosis, and treatment of the patient's disease as soon as possible will be available in a faster and more accurate system. If Blockchain technology is integrated and widely used in the health sector, it will save more lives. The management of insurance processes related to patients will also eliminate delays and eliminate problems.

Insurance. With the use of Blockchain technology in the insurance sector, it will provide facilities such as receiving insurance claims, examining the complex and detailed processes of accidents and incidents, preventing fake documents, and storing data, as well as providing an environment for the system to be more transparent and faster.

Foreign Trade. There are different parties in foreign trade such as customs, ports, shipping companies, banks, and the complex trade transactions of these parties have a time-consuming process.

Transmission of documents, keeping records, delaying information creates problems. An additional registration system with Blockchain. It provides benefits such as keeping business information without delay, monitoring the process from a single source, facilitating auditing, facilitating accountability, providing transparency by accessing information faster.

Table 4 – Potential benefits of Blockchain according to several sectors and its contribution to specific goals in the SDG

Industry	SDG	Potential benefits of Blockchain
Health sector	Goal 1 Goal 2 Goal 3	Fast and accurate system of recording patients' important and confidential medical data
Insurance	Goal 8 Goal 9 Goal 10 Goal 17	Mega Center system which allows to benefit from insurance service on a worldwide scale and reduce corruptions and fraud
Foreign trade	Goal 8 Goal 9 Goal 10	Facilitate data and documents transformations and clarifications across borders and enable logistic recording data for governmental bodies and multinational corporations
International Transfer Transactions	Goal 8 Goal 9 Goal 10	Ensure privacy and security for financial transactions across the world, and prevent hacking and fraud since all records are archived according to a globalized standard
Supply chain management	Goal 8 Goal 9 Goal 10 Goal 12	Enhance the supply chain management by trust and security from peer to peer and eliminate third part interference.

Source: developed by the author according to the empirical data analyzed

International Transfer Transactions. With Blockchain technology in the banking sector, they will be able to make transparent and secure transfers that will carry out account management with a faster agreement, a more transparent registration system, and a better tracking system.

Supply chain management. Blockchain technology can create a more effective working environment with many parties, each step must be followed, and management is possible. This is the management of both national and international supply chains. From the first point of production to the last. While it is essential to monitor transparently and safely up to a point, an effective supply chain management where everyone can access the same information, be instantly informed, and take quick action is possible with Blockchain technology. Blockchain technology can solve today's supply chain problems. The age of e-commerce includes the risk of a counterfeit product chain. Thanks to Blockchain, consumers, vendors, and suppliers will verify the products they buy, thereby increasing efficiency and reliability in the supply chain (Alsaed et al., 2021).

Blockchain in Mitigating the Impact of COVID-19

What is Blockchain doing for COVID-19 today? Enterprise Blockchain start-up Hacera has launched MiPasa, a new Blockchain platform to assist with data collection and analytics for COVID-19. The company has partnered with IBM, Oracle, the World Health Organization, and other technology firms to make this happen. These companies will work jointly in the open data center using Blockchain technology to check the accuracy of information about the coronavirus (Peker, 2020).

Jonathan Levi, the founder of Hacera, said: "Sadly, I do not think we have a few more weeks... We are all seeing data from the World Health Organization (WHO), Johns Hopkins University, the Center for Disease Control "CDC", and others. Mikasa, on the other hand, is a center that aims to synthesize data from different sources and help them harmonise" (Deloitte, 2020). By encouraging someone infected with the Corona-19 virus to report confidentially and effectively, it may be possible to create a map by ensuring that the data in the system matches the original. Thanks to this map, it can be found who has priority for testing or where the disease is concentrated.

Many platforms embraced this contribution, and a blockchain-based donation platform called Shanzong was developed by China-based blockchain start-up Hyper chain to provide financial support to expand this project further.

The COVID-19 virus, which can survive for up to three days on banknotes, makes it necessary to digitise money and transition to a cashless life completely. Bit furry, one of the Amsterdam-based blockchain technology companies, donated its 6000 GPUs "computer power" to research led by the University of Washington to fight this disease and find the vaccine for the pandemic.

Many Dutch technology companies such as TYMLEZ, Cyberprint, Compumatika, and Traxion came together and announced that they implemented the technology against Corona and announced that they would share information with the government, healthcare professionals, and hospitals using Blockchain technology. TYMLEZ, on the other hand, will help move the supply chain of medical products to a transparent and open Blockchain platform (Beincrypto, 2021).

The blockchain-based firm, Algorand conducted a global survey on COVID-19 on March 27, 2020, and named it the "COVID Report" (the purpose of the survey was to share and constantly update global information, status) and symptoms regarding the Corona-19 outbreak. Algorand Dr Tai Robin, head of the Research Department of 's Research Department, shows that although the number of people responding is not very large, the information gathered shows that the future contributions of Blockchain are no less critical (Cacioli, 2020).

The Future Place of the Blockchain in Our Fight Against COVID-19. Blockchain technology can be used in many fields such as health, finance, supply chain, copyrights, political elections, insurance, law, donations, foreign trade and can help create a more transparent, healthier, more effective, more accurate, faster, and humane world.

Blockchain spending is predicted to rise to \$5.6 billion in 2025. Aiming to use Blockchain technology in the healthcare field, IBM Blockchain CEO Gari Singh said, "We started brainstorming about how to more securely collect, share and use verified information about the COVID-19 disease... Because it is needed to replicate this information." (Peker, 2020).

The Contribution of Blockchain in the Follow-up of Pandemics. Blockchain technology can provide total solutions in the follow-up and diagnosis of deadly pandemics such as coronavirus and can become an essential resource in monitoring the pandemic with the data set it creates. Exceptionally, it can be a very effective weapon in terms of transparency, auditability, security, decentralisation, data storage, protection, and rapid delivery to suppliers, which are the main features of Blockchain. It can be a means of separating areas where the disease has not spread from widespread ones. It can provide patient quarantine by recording the patients' symptoms, developments, and reactions to the drug moment by moment.

Contribution to the Protection of Personal Data. The protection of patients' data and personal information is possible with Blockchain technology, and patient safety is ensured without adversely affecting the principles of accountability and transparency. The dissemination of this technology and its activation at every stage will expand its use, and a very rapid response will be given against the pandemic.

Contribution to Safe Daily Transactions. It is imperative to do the daily work without coming into contact with the virus and opening the way for healthcare professionals to help patients without increasing the risk of contamination. Blockchain technology emerges as a highly effective method for both continuing the treatment process and preventing contamination in ongoing transactions from user to user or cross-border transactions.

Contribution to Ensuring Medical Supply Chain. Blockchain technology has proven in the fight against COVID-19 that it is an instrumental technology in supplying medical drugs and equipment and reaching the necessary services. Knowing that this kind of support will continue in the future and making plans and preparations accordingly will provide an excellent convenience in the fight against the pandemic. It is a contribution that Blockchain technology can make to determine the location of the needs in the transportation process and to ensure the most successful access to the products as soon as possible.

Contribution to Transportation of Financial Aids to the Places where the Pandemic Disease is Existing. Blockchain technology can transfer financial aid from its source to the place or region where the pandemic spreads, without delay and in the fastest way. Efforts to find a vaccine are extraordinarily costly and resource-intensive, and delivering aid to pharmaceutical companies or those in need can be done both safely and quickly.

The control of Blockchain can be successfully tackled to provide noteworthy progress towards achieving the SDGs. It is additionally contended that there may be different limitations to what can be done, hence the need to nuance that development experts cannot solve all the issues around the SDGs with Blockchain, which implementation choices to design and implement blockchain-enabled solutions should be thoroughly justified to illustrate a substantial added-value compared to other alternative solutions which may be less costly and less technical. In this respect, for example, the SDG acceleration scorecard proposed by Aysan et al. might provide a valuable apparatus to create blockchain-based arrangements for sustainable interventions.

Results and Discussion. As a result, figure 3 shows the demonstration of the blockchain projects implemented by the UN organization, and the demonstration of blockchain projects implemented by the multinational organizations. The results shows that the UN organizations have implemented blockchain projects that corresponded to the 17 goals of the SDG in a balanced way, where the average is 2.5. On the other hand, the projects adopted by the multinational organizations have stressed mainly on goal number 8;9;10 and 13 which are mainly in the economic sphere. Multinational organizations are focusing on economic goals only, not on social, health and ecological goals. The average for demonstrated projects for multinational organizations is 1.9 > 2.5 for that of UN organizations.

Form here, a call should be raised to direct multinational organization to follow the trend of UN organizations. Where multinational organization has a responsibility to adopt blockchain projects that target social, ecological and health goals and not only economic goals.

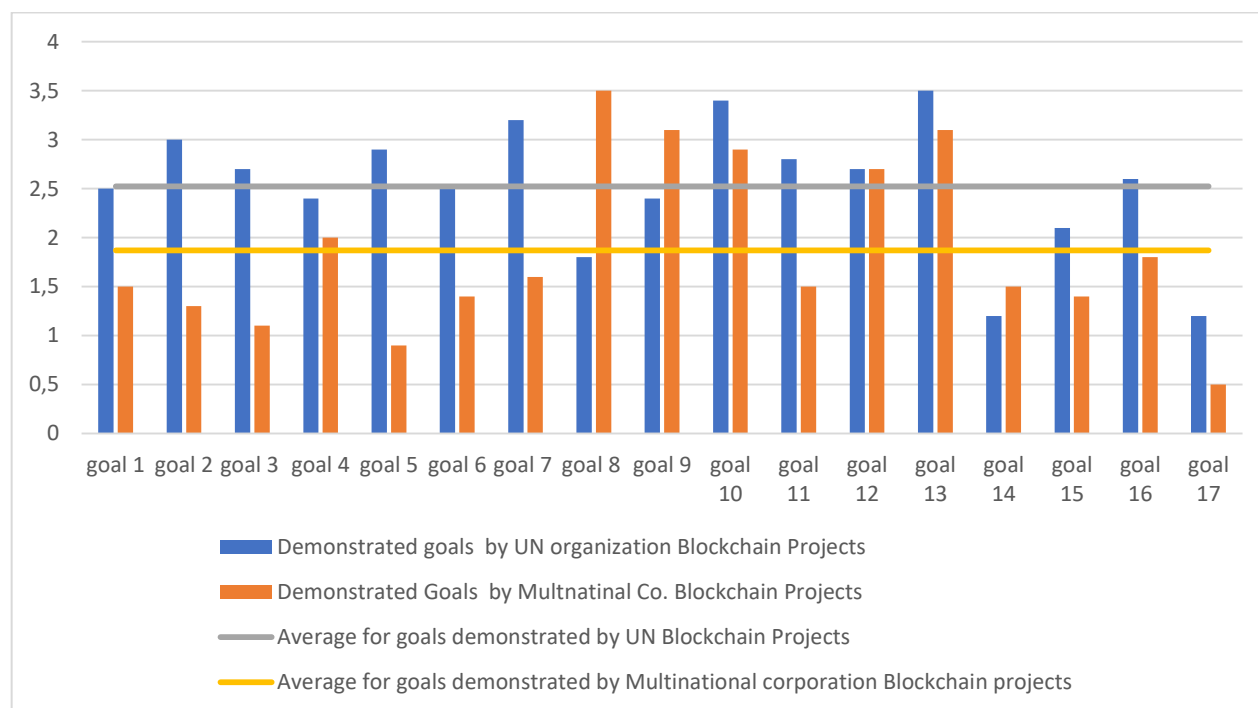

Figure 3 – Comparing the goals demonstrated by UN Blockchain projects and multinational Blockchain Projects

Source: done by the author, data collected from (OCHA, 2020) (Deloitte, 2021) (United Nations, 2022) (Tillemann & Goldstein, 2021).

Comparing the spheres targeted by multinational corporations and UN organizations reveals that multinational organizations have concentrated on the economic and social goals or spheres intensely. In contrast, the UN departments have used Blockchain technology to target various "not only economic and political" spheres in a more balanced manner. The matter that sheds light on how to broadly motivate multinational organizations to target other spheres as social and ecological spheres.

International companies should pay close attention to Blockchain initiatives. This project and application support the SDGs, but at varying economic, political, environmental, and social factors.

The United Nations organizations and multinational companies are using the techniques effectively in many of the projects they are implementing. The paradox is that multinational companies place a higher priority on economic and political goals than environmental, health, and social goals. However, the United Nations focuses on all objectives. Therefore, the United Nations and other concerned organizations should set an example for multinational companies to follow.

Conclusions. Covid-19 has shown that international organizations and governments cannot control the epidemic on their own. The needs of multinational corporations must be addressed. Using blockchain technologies and projects, most of the challenges and problems faced by all sectors can be effectively and efficiently addressed. Blockchains simplify and speed up information exchange while maintaining confidentiality and credibility. Blockchain technology is able to activate the administrative structure of local and international companies and to eliminate third parties from delivering goods and services to the last consumer, thereby reducing production costs and ensuring direct communication between stakeholders.

In addition, blockchain technology has demonstrated high effectiveness in organizing and managing the healthcare sector by disseminating reliable information and monitoring and controlling epidemics. Block chain can play an important role in reducing the approved supply chain, as it eliminates the third party, where useless intermediaries will be hard to penetrate and manipulate.

This study concludes that blockchain is a new system that has the potential to give an organization credibility and transparency if it is adopted. Moreover, it plays an important role in achieving the SDGs. The United Nations and the international community must impose a unified and general model on multinational companies to adopt blockchain technology. Multinational companies must adopt blockchain technology in a way that addresses social, environmental, and health goals as well as economic goals. The United Nations has adopted many blockchain projects in a balanced framework with the 17th goal of sustainable development, and multinational companies should do the same.

This study sheds light on some of the most pressing challenges facing sustainable development by providing a quantitative overview of the current conditions of Covid-19 and blockchain-enabled arrangements. Further examinations are needed as Blockchain-covered portions of a rising iceberg gradually emerge over time, as technology is developed and lessons learned are shared across a broad range of economic, social, and environmental issues. It is hoped that individuals and organizations working on blockchain-based arrangements will use it for sustainable development.

References

1. Agudelo, M. A., Jóhannsdóttir, L., & Davídsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 21(1), 24-33.
2. Montiel, I., & Delgado-Ceballos, J. (2014). Defining and Measuring Corporate Sustainability: Are We There Yet? *Organization & Environment*, 27(2), 113-139.
3. AKalla, A., Hewa , T., Mishra, R., Ylianttila, M., & Liyanage, M. (2020). The Role of Blockchain to Fight Against COVID-19. *IEEE Eng. Manag. Rev.*, 48, 85–96.
4. Akram, S., Malik, P., Singh, R., Anita, G., & Tanwar, S. (2020). Adoption of blockchain technology in various realms: Opportunities and challenges. *Security and Privacy*, 49-58.
5. Angelis, J., & Silva , E. (2019). Blockchain adoption: A value driver perspective. *Business Horizons*, 62, 307-314.
6. Arora , A., & De, M. (2020). Life after COVID-19: a better normal? *Perspectives in Public Health*, 311-312. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1757913920951591>
7. Aysan , A., Bergigui , F., & Disli , M. (2021). Using Blockchain-Enabled Solutions as SDG Accelerators in the International Development Space. *Sustainability*, 13(7). DOI: <https://doi.org/10.3390/su13074025>
8. Belu, C., & Manescu, C. (2012). Strategic corporate social responsibility and economic performance. *Applied Economics*, 45(19), 2751-2764.
9. Burke, L., & M.Logsdon, J. (1996). How corporate social responsibility pays off. *Long Range Planning*, 495-502.
10. Deloitte. (2021). *Deloitte's 2020 Global Blockchain Survey: From promise to reality*. Chicago: Deloitte Insight. Retrieved from https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/6608_2020-global-blockchain-survey/DI_CIR%202020%20global%20blockchain%20survey.pdf.
11. Dumitriu, P. (2020). *Blockchain applications in the United Nations system: towards a state of readiness*. Geneva: United Nations. Retrieved from https://www.unju.org/sites/www.unju.org/files/jiu_rep_2020_7_english.pdf

12. Efanov, D., & Roschin, P. (2018). The All-Pervasiveness of the Blockchain Technology. *Procedia Computer Science*, 116-121.
13. Fraga-Lamas, P., & Tiago, C. (2020). Leveraging Blockchain for Sustainability and Open Innovation: A Cyber-Resilient Approach toward EU Green Deal and UN Sustainable Development Goals. *Computer Security Threats*. doi:10.5772/intechopen.92371
14. Gaur, V., & Gaiha, A. (2020, June 1). *Building a Transparent Supply Chain*. Retrieved from Operations And Supply Chain Management: <https://hbr.org/2020/05/building-a-transparent-supply-chain>
15. Hawkins, B. (2008). Double Agents: Gendered Organizational Culture, Control and Resistance. *Sociology*, 42(3), 418-435.
16. Heslin, P., & Ochoa, J. (2008). Understanding and developing strategic corporate social responsibility. *Organizational Dynamics*, 37(2), 125-144.
17. Horner, J., & Ryan, P. (2019). Blockchain Standards for Sustainable Development. *Journal of ICT Standardization*, 7(3), 225-248. doi:<https://doi.org/10.13052/jicts2245-800X.733>
18. Husted, B., & Allen, D. B. (2009). Strategic Corporate Social Responsibility and Value Creation. *Management International Review*, 49(6), 781-799.
19. Husted, B., & David, A. (2009). Strategic Corporate Social Responsibility and Value Creation. *Management International Review*, 49(6), 781-799.
20. Jayawardhana, A., & Colombage, S. (2020). Does Blockchain Technology Drive Sustainability? An Exploratory Review. *Governance and Sustainability*, 15, 17-42. DOI: <https://doi.org/10.1108/S2043-052320200000015002>
21. Kewell, B., Parry, G., & Adams, R. (2017). Blockchain for good: Digital Ledger Technology and Sustainable Development Goals. *Briefing in Entrepreneurial Finance*, 26(5), 429-437. DOI: <https://doi.org/10.1002/jsc.2143>
22. Lantos, G. (2001). The Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, 595-632. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/07363760110410281>
23. Lantos, G. (2001). The ethics of altruistic corporate social responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, 19(3). DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/07363760210426049>
24. Lee, B., & Jeanne, L. (1996). How corporate social responsibility pays off. *Long Range Planning*, 29(4), 495-502.
25. Mauricio, A. A., Jóhannsdóttir, L., & Davíðsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
26. McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective. *The Academy of Management Review*, 26(1).
27. Medaglia, R., & Damsgaard, J. (2020). Blockchain and the United Nations Sustainable Development Goals: Towards an Agenda for IS Research. *Twenty-Fourth Pacific Asia Conference on Information Systems* (pp. 1-11). Dubai: Blockchain and the United Nations Sustainable Development Goals.
28. OCHA. (2020, April 20). *UN agencies issue urgent call to fund the global emergency supply system to fight COVID-19*. Retrieved from United Nation Office for the Coordination of Humanity Affairs : https://www.unocha.org/story/un-agencies-issue-urgent-call-fund-global-emergency-supply-system-fight-covid-19?gclid=Cj0KCQiA6NOPBhCPARIsAHAY2zAT11m5hdmqyB3AHelouspCzeiTtGCXW0IHftHKXWe_mAfwG5SNljwaAg2wEALw_wcB
29. Orlitzky, M., Siegel, D., & Wal, D. (2011). Strategic corporate social responsibility and environmental sustainability. *Business & society*, 6-27.
30. Orlitzky, M., Siegel, D., & Waldman, D. (2011). Strategic Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability. *Business & Society*, 24-29. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0007650310394323>
31. Porter, M., & Kramer, M. (2006). The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard business review*, 78-92.
32. Prashar, A. (2021). Moderating effects on sustainability reporting and firm performance relationships: a meta-analytical review. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 5-155.
33. Saeidi, S. P., Sofian, S., & Saeidi, P. (2015). How does corporate social responsibility contribute to firm financial performance? The mediating role of competitive advantage, reputation, and customer satisfaction. *Journal of Business Research*, 68(2), 341-350.
34. Tandon, A., Kaur, P., Mantymaki, M., & Dhir, A. (2021). Blockchain applications in management: A bibliometric analysis and literature review. *Technological Forecasting and Social Change*, 166.
35. Tillemann, T., & Goldstein, D. (2021, dec. 12). *Blockchain Impact Ledger*. Retrieved from NewAmerica: <https://www.newamerica.org/digital-impact-governance-initiative/blockchain-trust-accelerator/reports/blockchain-impact-ledger/blockchain-impact-ledger/>
36. Tiscini, R., Ferrari, E., Ciaburri, M., & Testarmata, S. (2020). The blockchain as a sustainable business model innovation. *Management Decision*, 58(8), 1621-1642. DOI: <https://doi.org/10.1108/MD-09-2019-1281>

37. United Nations. (2022, Januray 29). *Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*. Retrieved from United Nations: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
38. WHO. (2020). *The Human Cost of COVID-19*. Jeneve: World Health Organiaztion.
39. Xu, M., Chen, X., & Kou, G. (2019). A systematic review of blockchain. *Financial Innovation*, 26-34.
40. Zadek, S. (2006). Responsible competitiveness: Reshaping global markets through responsible business practices. *Corporate Governance: The international journal of business in society*.

КРАСНОКУТСЬКА Наталія Станіславівна

доктор економічних наук, професор,
Національний технічний університет
Харківський політехнічний інститут,
м. Харків, Україна

АДІГЮЗЕЛЬ Корай

аспірант,
Національний технічний університет
Харківський політехнічний інститут,
м. Харків, Україна

ЗНАЧЕННЯ БЛОКЧЕЙНУ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Проблема. Поширення пандемії COVID-19 у всіх частинах світу спричинило економічну, медичну й соціальну кризу для міжнародних організацій та урядів. У результаті вжитих суворих заходів у сфері охорони здоров'я ланцюжок поставок у багатьох секторах був перерваний. Глобальні економічні збитки, спричинені пандемією, становитимуть приблизно 8,1 трільйона доларів після завершення пандемії. У роботі з новими механізмами цифровізації, переходом до електронного навчання одним із викликів було те, як впоратися з соціально-економічними проблемами, породженими пандемією COVID-19. Нині в розв'язанні цих проблем та досягненні цілей сталого розвитку важлива роль відводиться технологіям блокчейн (Blockchain). Фахівці стверджують, що блокчейн забезпечить ефективну роботу глобального ланцюжка поставок, важливість якого ще більше розуміється під час кризи. Завдяки використанню Blockchain у ланцюгах поставок підприємства в Західній Європі можуть заощадити 450 мільярдів доларів на витратах на логістику. Крім того, постачальники можуть контролювати свої дані за допомогою Blockchain і безпечно передавати їх іншим користувачам у мережі Blockchain без будь-яких затримок.

Метою статті є обґрунтування цінності та значення блокчейну для досягнення цілей сталого розвитку після пандемії COVID-19.

Результати. Використання швидкого технологічного прогресу, особливо на рівні блокчейну, може допомогти поєднати глобальні виклики та можливості. Авторами розкрито питання щодо ефективності Blockchain у вирішенні економічних, соціальних проблем і проблем охорони здоров'я. Показано, якою мірою Організація Об'єднаних Націй та решта світу можуть використати Blockchain для спрямування зусиль на досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У цьому дослідженні прийнято якісний підхід для вивчення ефективності та внеску проєктів Blockchain у соціальний, економічний та екологічний розвиток. Для цього ми вивчаємо кількість блокчейн-проєктів, створених ООН, і порівнюємо їх з тими, які створені міжнародними корпораціями за кількома факторами. Результати показують, що блокчейн-проєкти ООН більш узгоджені з ЦСР. Проте блокчейн-проєкти, прийняті вибіркою міжнародних корпорацій, зосереджені на економічних і політичних аспектах. Такі результати підвищують обізнаність щодо структури та модуля, які мають регулюватись у глобальному масштабі щодо будь-якого проєкту Blockchain.

Наукова новизна. Доведено, що на практиці існує тісний зв'язок між упровадженням блокчейну та досягненням Цілей сталого розвитку, але пандемія Covid-19, яка охопила світ наприкінці 2019 року, зробила цей зв'язок ще більш суттєвим. Визначено, більшість проєктів із застосування технології блокчейн міжнародними компаніями та бізнесом зумовлені переважно економічними та політичними факторами. Соціальні та екологічні цілі тут, як правило, не враховуються.

Висновки. Технологія блокчейн має численні переваги та характеристики, які підвищують довіру та прискорюють досягнення ЦСР. Однак міжнародним корпораціям слід раціоналізувати прийняття блокчейн-проєктів і йти в ногу з їх застосуванням на основі критеріїв, які забезпечують баланс між економічними та економічними цілями. Незалежно від того, чи це транснаціональні корпорації чи міжнародні організації, ключем до досягнення Цілей сталого розвитку є координація та спілкування, а найшвидший спосіб досягти цього – прийняти загальну модель впровадження блокчейну.

Ключові слова: блокчейн, цілі сталого розвитку, COVID-19, корпоративна соціальна відповідальність.

Одержано редакцією: 04.02.2022
Прийнято до публікації: 10.04.2022

УДК 330.112 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-27-33>

КУКУРУДЗА Іван Іванович

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5231-9983>
i_kukurudza@ukr.net

РОМАЩЕНКО Тарас Ігорович

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2579-3492>
t_romaschenko@ukr.net

РОМАЩЕНКО Катерина Миколаївна

кандидат економічних наук,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4138-0313>
ekaterinae@ukr.net

ВНУТРІШНІ ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено стан і використання внутрішніх джерел інвестицій у основні засоби, розкрито шляхи активізації інвестиційної діяльності в Україні, звернуто увагу на необхідність запозичення зарубіжного досвіду використання внутрішніх джерел інвестицій. Проаналізовано теоретичні погляди дослідників щодо ролі внутрішніх джерел фінансування інвестицій в основні засоби, розглянуто стан використання внутрішніх джерел інвестування в Україні, виявлено чинники збільшення обсягів інвестицій в основні засоби, запропоновано використання зарубіжного досвіду в умовах ринкових перетворень в економіці, аргументовано провідну роль внутрішніх джерел інвестицій в основні засоби та розвиток. Виявлено потенційні можливості збільшення обсягів інвестицій в основний капітал з таких джерел, як прибуток, фонд амортизації, державний бюджет, місцеві бюджети, кредити банків та інші позики. Розкрито проблеми залучення коштів населення у банки в сучасних умовах. Аргументовано головну роль внутрішніх джерел інвестування економіки в сучасних умовах, пославшись при цьому на світовий досвід в цілому і країн з перехідною економікою.

Ключові слова: внутрішні джерела інвестицій, прибуток підприємств, банківські кредити, випуск цінних паперів, фінансування з державного бюджету, місцеві бюджети, амортизаційні відрахування.

Постановка проблеми. Взявши курс на зближення зі світовими організаціями такими як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), ЄС тощо, Україна очікувала масового напливу зовнішніх інвестицій, а тому не використовувала можливостей нарощування власного інвестиційного потенціалу.

Як наслідок, національна банківсько-кредитна система виявилася неспроможною акумулювати досить високий інвестиційний потенціал населення та підприємств, не спрямувала інвестиційний потенціал приватизації на інноваційний розвиток і здійснення фундаментальних заходів науково-технічного прогресу. Із врахуванням сказаного, обрана нами тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших про необхідність нарощування інвестиційного потенціалу України в умовах незалежності писали Аптекарь С.С., Білопольський М.Г., Ляшенко В.І., Чумаченко М.Г. та інші вітчизняні автори [1]. Вони звернули увагу на особливості інвестиційної діяльності в галузях та регіонах України, розкрили проблеми іноземного інвестування та проблеми інвестиційної діяльності на рівні підприємства, окреслили перспективи інвестування в малий бізнес.

Заслугує особливої уваги аналіз зарубіжного досвіду залучення інвестицій та активізації інвестиційної діяльності. Серед зарубіжних авторів, які розглядали проблеми інвестиційної

діяльності в умовах ринкової трансформації економіки, не можемо не відзначити польського економіста і політика Колодка Г.В. [2], який показав плюси та мінуси інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки Польщі та в певній мірі застеріг постсоціалістичні країни від можливих ризиків при здійсненні власної інвестиційної політики.

Виходячи з того, що стан справ в інвестиційній сфері України більш ніж критичний, на наш погляд, є потреба подальшого вивчення та аналізу шляхів активізації інвестиційної діяльності й, передусім, розкриття потенціалу внутрішніх джерел інвестування.

Метою статті є розкриття причин, що перешкоджають мобілізації внутрішніх інвестиційних ресурсів країни та ефективному управлінню ними.

Викладення основного матеріалу дослідження. За роки ринкових перетворень в Україні істотно знизилася інвестиційна активність, адже погіршилося економічне середовище. В нинішніх умовах воно не стимулює вітчизняних та зарубіжних інвесторів здійснювати капіталовкладення в розширення виробництва в країні, розвивати високотехнологічне виробництво, інтегрувати науково-дослідну та виробничу сфери з метою підвищення ефективності національної економіки. Істотний вплив на економічне середовище зробили такі чинники: неспроможність банківсько-кредитної системи акумулювати доволі потужний інвестиційний потенціал населення, безсистемне використання амортизаційних фондів, низький рівень капіталізації підприємств та відсутність ефективних економічних стимулів до інвестування, спрямованість інвестиційного потенціалу приватизації головним чином на цілі бюджетного споживання, відсутність необхідної системи страхування інвестиційних ризиків, значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального нагромадження капіталу та його вивозу за кордон тощо [1, с. 5].

Керівництво країни практично все це ігнорувало, поклавшись на принцип відомого художнього персонажу, суть якого зводилася до “заграница нам поможет”. Дійсно, вже в перші роки після підписання Угоди ЄС виділив 11 млрд євро, включаючи гранти з бюджету ЄС та інвестиції з боку Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) та Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР). Крім того, Європейська Комісія надала позику на 3,4 млрд євро під низькі проценти з погашенням через 15 років. Значна частина цих коштів мала використовуватися на вирішення проблем управління фінансами, діловим середовищем, системою соціального захисту тощо. Поряд з цим ЄС реалізує низку програм з надання грантів на підтримку малих та середніх підприємств, реформи органів місцевого самоврядування та підтримку децентралізації [3, с. 135-137].

Звичайно, можна було очікувати інтенсифікації інвестиційної діяльності з боку приватних зарубіжних підприємств та компаній, адже створювалися передумови для формування привабливого інвестиційного клімату для фінансування наукової та науково-технічної діяльності. Проте для створення такого клімату необхідно, як мінімум, впровадити ефективну систему оподаткування, яка б передбачала скорочення бази оподаткування прибутку підприємства на суму, яка була використана безпосередньо на інноваційну та науково-технічну діяльність; впровадити державне страхування можливих ризиків від інноваційної діяльності з наступним погашенням інвестором певної частини можливих фінансових витрат у випадку, коли потенційні споживачі інноваційних проектів не зможуть впровадити їх у виробництво; створити сучасну інвестиційну інфраструктуру, максимально пристосовану до роботи в ринкових умовах.

Проблема наша в тому, що всього цього в країні, на жаль, не було створено, а отже, на масовий потік зарубіжних інвесторів в Україну не варто було розраховувати. Свідченням цього може бути хоча б те, що за період з 2012 року по 2021 рік прямі іноземні інвестиції в Україну зменшилися з 8,4 млрд. доларів до 5,1 млрд. доларів [4]. Більше того, українське керівництво настільки було заімпотизоване згаданим вище принципом “про заграницу”, що замість того, щоб ставити серйозні бар’єри проникненню іноземного капіталу в банківську сферу і сприяти іноземним капіталовкладенням у реальний сектор економіки, створило сприятливі умови для широкого доступу зарубіжного капіталу в національну банківську систему через її кредитування та придбання українських приватних банків. Помилковість такої політики не раз була підтверджена зарубіжним досвідом, який переконував, що при будь-якій політичній

нестабільності чи насуванні кризових явищ іноземний капітал залишає фінансові інститути чужої країни. Після 2014 року, скажімо, більшість європейських компаній вийшли з України [5, с. 3]. Виходить, що нам варто було розраховувати в більшій мірі на себе – на вітчизняного інвестора, але і для нього необхідно створити певні умови.

Проте і їх не було створено. І це в той час, коли досвід цілого ряду постсоціалістичних країн, які значно випередили нашу країну за створенням сприятливого інвестиційного клімату, переконував у тому, що держава повинна стимулювати передусім внутрішні нагромадження капіталу, адже саме вони є головним джерелом фінансування розвитку. Формуванню цих нагромаджень, зазначає Гжегож Колодко, “повинен надаватися необхідний пріоритет як в макроекономічній політиці, так і в системі мікроекономічних спонукань. Зокрема, вкрай важлива адекватна побудова фінансової – і фіскальної, і монетарної – політики, яка істотно впливає на прикладну схильність до нагромадження і цим самим робить ключовий вплив на загальний рівень нагромадження капіталу та на рівень і динаміку інвестицій” [2, с. 96].

Концентруючи увагу на внутрішніх джерелах фінансування інвестиційної діяльності в Україні, ми ніскільки не применшуємо роль іноземних інвестицій (особливо прямих) для залучення сучасних технологій, поліпшення якості управління, розвитку маркетингових здібностей та експортної орієнтації економіки і в кінцевому плані – для фінансування економічного розвитку. Ми виходимо з досвіду розвинених країн, де зовнішні та внутрішні джерела інвестування взаємодоповнюють одне одного. Скажімо, в Китаї, незважаючи на те, що прямі іноземні інвестиції відіграли суттєву роль в прискоренні економічного зростання у південно-східній частині країни, загалом вони відіграли другорядну роль у порівнянні з внутрішніми заощадженнями. “Головним джерелом, з якого фінансується розвиток ринків будь-яких типів, – наголошує польський економіст, – були і залишаються внутрішні нагромадження капіталу” [2, с. 96]. До таких джерел відносяться: прибуток підприємств, довгострокові банківські кредити, випуск підприємствами цінних паперів, фінансування з державного бюджету, амортизаційні відрахування.

В розвинених країнах основним джерелом фінансування інвестицій є прибуток підприємства. Для цього держава створює відповідні умови, які дозволяють суб’єктам господарювання одержувати і нагромаджувати прибуток в розмірах, достатніх для відтворення основних засобів. Із цією метою найчастіше використовуються такі інструменти, як запровадження диференційованих ставок оподаткування, звільнення від сплати податку на певний строк, зменшення бази оподаткування, усунення подвійного оподаткування тощо. У значній кількості законів і підзаконних актів України ці інструменти полегшення податкового тягара задекларовані, однак застосовуються недостатньо активно. Як наслідок, в ході ринкових перетворень багато підприємств стали збитковими. Так, у 2019 році промислові підприємства до оподаткування отримали понад 286,3 млрд грн прибутку, але при цьому й зазнали збитків на 113,7 млрд грн, тобто вони втратили реальну можливість мати прибуток значно більший одержаного. Частка підприємств, які одержали збиток, становила 28% [6, с. 420].

Характерно, що існуюча система оподаткування та численних інших поборів інколи не залишає коштів на достатнє самофінансування навіть прибутковим підприємствам, адже в окремі періоди у них вилучалися кошти для централізованого використання не тільки з прибутку, а й із собівартості та інших складників ціни. Маємо на увазі податок на додану вартість, акцизні збори та амортизаційні відрахування. Якщо врахувати той факт, що здійснювати інвестиції за власні кошти можуть здебільшого великі та середні підприємства, то можна зрозуміти, чому у 2019 році, в порівнянні з 2010 роком, майже удвічі зменшилась кількість промислових підприємств, які інвестували свої кошти у впровадження інновацій: у 2010 році таких було 1217, а в 2019 – 687, хоча загальний обсяг власних витрат на інновації зріс більш ніж у 2,5 рази [6, с. 428-429].

Зі сказаного слідує висновок про те, що з метою зростання можливостей підприємств щодо власного інвестування виробництва необхідно зменшити податкове навантаження на підприємства і перетворити податкову систему країни на дійсовий чинник стимулювання інвестиційної діяльності. Найперше, що варто було б зробити, так це зменшити частку

податкових вилучень у валовому національному продукті до рівня країн з розвинутою ринковою економікою. Першим кроком до цього могло б бути зменшення кількості податків. Передусім тих, що входять у собівартість продукції. Причому, надання такої пільги має залежати не від чиновника, а від реальної участі підприємства в реалізації найважливіших завдань соціально-економічного розвитку, в тому числі інвестування найважливіших національних проєктів.

До ринкових перетворень важливим джерелом фінансування інвестицій були амортизаційні відрахування, тобто кошти, пряме призначення яких у валовому річному продукті – відтворення основних засобів, а значить, відновлення виробництва. В той час, як у розвинених країнах за рахунок амортизації формується 70-80% інвестицій [7, с. 81], в нашій країні ця функція амортизаційного фонду була значно послаблена цілою низкою чинників, серед яких назовемо найважливіші. По-перше, можливості амортизаційного фонду як джерела фінансування інвестицій істотно зменшилися внаслідок інфляції 90-х років. Хоча уряд у 1993-1995 рр. здійснив антиінфляційну індексацію вартості основних засобів, але зробив це без врахування темпу інфляції. В результаті такої індексації відбулося знецінення наявних основних виробничих засобів у порівнянні з їх справжньою вартістю і відповідне зменшення амортизаційного фонду у порівнянні з реальною потребою в коштах для відновлення процесу відтворення.

По-друге, запроваджена у 1997 р. нова система нарахування амортизації призвела до того, що майже 20% активної частини основних засобів було переведено на більш низький норматив амортизації. По-третє, в країні було запроваджено порядок, при якому розрахунок річних амортизаційних відрахувань здійснювався не за первісною вартістю основних засобів, а за залишковою, що веде до їх зменшення і подовження строку окупності. По-четверте, впроваджено практику вилучення в підприємств частини амортизаційних фондів для так званого централізованого фонду стабілізації економіки. Оскільки всі ці нововведення переконливо показали свій негативний вплив на відтворення основного капіталу в нашій державі, їх необхідно відмінити, інакше наші підприємства і надалі будуть потерпати від неспроможності здійснювати відновлення основних виробничих засобів та впроваджувати нову техніку і технології. За офіційними даними, ступінь зносу основних засобів у промисловості країни у 2019 році становив 59,1% [6, с. 235]. Якщо взяти до уваги той факт, що за попередні 5 років промислові підприємства змогли зменшити ступінь зносу основних засобів лише на 1,2%, то це означає, що на доведення цього показника до рівня розвинених країн потрібно буде ще на одне десятиліття.

Важливим джерелом фінансування інвестицій в основні засоби завжди були довгострокові кредити. Однак в умовах, коли економіку країни одна за одною потрясають фінансово-економічні кризи, роль кредиту як джерела інвестицій істотно падає. Скажімо, у 2019 році питома вага інвестицій за рахунок довгострокових кредитів банків та інших позик становила 10,8% проти 12,3% у 2010 році, хоча у грошовому обчисленні обсяг кредитів збільшився майже утричі й становив 67,2 млрд грн [6, с. 338]. Якщо зважати тільки на обсяг, то можна подумати, що проблем з кредитуванням підприємств комерційними банками не існує: обсяги кредитів постійно зростають. Однак при більш детальному аналізі виявляється той факт, що згадане нами зростання є результатом росту цін і знецінювання позичок в результаті інфляції. З урахуванням того, що в сучасних умовах підприємства купують основні засоби головним чином за долари і що курс гривні по відношенню до долара за вказаний період зменшився більш як у вісім разів, ми вправі говорити про постійне зниження ролі кредитів комерційних банків як джерела фінансування інвестицій.

У цьому зв'язку не можемо не звернути увагу на недостатню роботу банків та урядових структур щодо використання такого резерву кредитування інвестицій, як заощадження населення. Головною перешкодою у цій справі є недовіра населення до банків і держави як головного інституту суспільства, породжена мораторієм на вклади населення до ощадкас до 1992 року. Причому якщо за президенства Ющенка В.А. і Януковича В.Ф. виплатили вкладникам бодай по тисячі гривень, які не йдуть в жодне порівняння з тисячею карбованців, то наступні наші очільники держави навіть не згадали про те, що держава повинна все ж таки ці вклади повернути з відповідною індексацією. Як наслідок цієї недовіри, за оцінками Нацбанку України, станом на серпень 2021 року на руках у населення було 594 млрд грн готівки, в той час як в касах

банків лише 45,9 млрд грн [8]. А це, погодьтеся, не малі гроші, які могли б працювати на відновлення основних засобів і розвиток виробництва.

Не менший вплив на зростання недовіри до вітчизняної банківської системи робить відсутність системи гарантій на повну суму заощадження та запровадження оподаткування доходу від вкладів. Причому проценти по депозитах здебільшого менші річного рівня інфляції. За таких умов населення воліє тримати свої, важко зароблені, заощадження, як прийнято говорити в народі, «під подушкою». Формуванню недовіри до банківської системи України посприяло в свій час непередбачене і протизаконне рішення про заборону дострокового зняття депозитів. Більше того, мали місце випадки, коли окремі підрозділи комерційних банків відмовлялися повертати вклади населенню навіть після закінчення строку договору між вкладником і банком.

У країнах з розвинутою ринковою економікою помітну роль у самофінансуванні великих компаній відіграє емісія цінних паперів – акцій та облігацій. В Україні роль цінних паперів у фінансуванні інвестицій є, можна сказати, мізерною. Вітчизняні великі підприємства доволі активно випускали цінні папери в ході роздержавлення та приватизації, а, ставши власником, наші товстосуми не виявляють великого інтересу до цього джерела капіталовкладення в реальний сектор економіки, адже мають можливість купувати державні цінні папери з мінімальним ризиком для себе і високою доходністю.

Більше того, “прихватувавши”, як кажуть у народі, державні підприємства шляхом продажу населенню акцій, нові власники лише в перші місяці виплатили по 3-4 грн дивідендів, а надалі і тих не стали виплачувати. Тому й вони розуміють, що вдруге їм не вдасться обдурити населення обіцянками великих дивідендів. А тому їхні цінні папери навряд чи хтось купував на внутрішньому ринку.

Хоча в умовах роздержавлення та приватизації кількість державних підприємств значно зменшилася, і після цього роль держави в реалізації інвестиційної політики залишається доволі високою. Це зумовлено тим, що держава все ще концентрує в своїх руках значну частку виробничого потенціалу передусім у сферах, які забезпечують структурну перебудову економіки і в які приватний капітал не поспішає здійснювати інвестування з огляду на низьку прибутковість і віддалену окупність. Частка державних інвестицій в економіку в 2019 році становила 4,9%, в той час як у 2010 році вона становила 5,8% [6, с.335].

На наш погляд, держава повинна активізувати інвестиційну діяльність у виробничій сфері в тій мірі, в якій вона позбавила виробничі підприємства такої можливості внаслідок жорсткої системи оподаткування. Іншими словами, акумулюючи ресурси в результаті податків та зборів, держава повинна використовувати їх для інвестування структурної перебудови економіки, тобто діяти за усім відомою аксіомою: від перестановки доданків сума не змінюється. Водночас держава має більш активно впливати на структурну перебудову не тільки методом прямого інвестування, а й шляхом опосередкованого впливу на макроекономіку через механізм податкової, кредитної та цінової політики.

В останні роки значно зросла роль коштів місцевих бюджетів у фінансуванні інвестицій у розвиток соціальної сфери регіонів. Так, у 2019 році частка коштів місцевих бюджетів в інвестиціях становила 9,1% проти 3,4% у 2010 році [6, с. 338]. Зрозуміло, що на величину цього показника істотно вплинуло зростання цін внаслідок розвитку інфляційних процесів, однак є всі підстави вважати, що тенденція до зростання частки місцевих бюджетів у фінансуванні інвестицій на рівні регіонів буде зростати. Цьому, як твердять сучасні реформатори, має сприяти утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Що ж, поживемо – побачимо.

Говорячи про проблеми фінансування інвестиційної діяльності в Україні загалом, тобто безвідносно до розмірів підприємств, ми не можемо не наголосити, що ці проблеми найбільш зримо постають у сфері малого бізнесу. Найперше потенційні підприємці сфери малого бізнесу стикаються з проблемою стартового капіталу. На сьогодні в країні інвестиційний механізм включає в себе такі джерела фінансування: власні кошти потенційного підприємця, кошти у формі довгострокових та короткострокових кредитів банків, кошти з фондового ринку, іноземні кредити та інвестиції. Проте основними з них є власні кошти та кредити комерційних банків,

хоча скористатися останніми не так вже й просто. Скажімо, згідно Закону України “Про зайнятість населення” передбачена можливість отримати безробітним безпроцентну позику для започаткування власного бізнесу за рахунок державного фонду сприяння зайнятості. Проте при цьому висунуто низку вимог, які здебільшого є неприйнятними для безробітних невиробничої сфери. Зокрема Закон встановлює, що така позика може надаватися лише в тому разі, коли підприємницька діяльність буде пов’язана з виробництвом продукції. А якщо це педагог, який ніколи не був пов’язаний зі сферою виробництва, то як йому бути? Друге, не менш серйозне застереження – позика має бути використана лише на передбачені законом витрати – оренду приміщення, придбання обладнання та сировини. Ну і третє обмеження – позика надається під заставу власного майна або зобов’язання гаранта. А якщо у потенційного підприємця такого майна нема і нема гаранта, тоді як бути? Очевидно законодавцві слід було більш повно врахувати життєві реалії, аби не виникало подібних риторичних запитань.

Висновки. Дослідження внутрішніх джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні дає підстави стверджувати, що потенціал внутрішніх джерел інвестицій використовується не в повній мірі, внаслідок чого в економіці країни утворилося замкнене коло: дефіцит інвестицій призводить до гальмування економічного розвитку, а це, в свою чергу, веде до зменшення інвестиційних ресурсів. Щоб розірвати це коло, держава повинна сповна використати усі можливі інструменти для формування сприятливого середовища як для зовнішніх, так і внутрішніх інвесторів. З цією метою слід більш активно використовувати пільгове оподаткування та кредитування, усунути згадувані нами обмеження щодо кредитування безробітних.

Список використаних джерел

1. Чумаченко М., Аптекар С., Білопольський М. та ін. Інвестиційна політика в Україні: досвід, проблеми, перспективи: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. 292 с.
2. Колодко Гж. Глобалізація, трансформація, криза – що далі? москва: Магістр, 2012. 176 с.
3. Поглиблення відносин між ЄС та Україною. За редакцією М. Емерсона і В. Мовчан. Київ: CEPS/IED, 2016. 256 с.
4. Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2021 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2021/> (дата звернення: 15.03.2022).
5. Чжан Д. Тенденції розвитку та перспективи торговельно-економічного співробітництва між Китаєм та Україною. *Економіка України*. 2018. №6. С. 3-12.
6. Статистичний щорічник України за 2019 рік; за ред. І. Є. Вернера; відповідальний за випуск О. А. Вишневська. Київ: ДССУ, 2020. 464 с.
7. Чуніхіна Т., Горлушко А. Відтворення основних засобів та терміну корисного використання в межах стратегії розвитку підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород: УНУ, 2018. Вип. 19 (част. 1). С. 79-83.
8. У Нацбанку оцінили обсяг готівкових грошей на руках у населення (вересень, 2021). URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/09/04/novost/finansy/naczbanke-ocenili-obem-nalichnyx-deneg-rukax-naseleniya> (дата звернення: 21.03.2022).

References

1. Chumachenko M., Aptekar S., Bilopolsky M. et. al (2003). Investment policy in Ukraine: experience, challenges, prospects. Donetsk: TOV «Yugo-Vostok, Ltd», 292 (in Ukr.).
2. Kolodko Gzh. (2012). Globalization, transformation, crisis – what is next? moscow: Magistr, 176 (in Russ.).
3. Emerson M. & Movchan V. (2016). Extension of Relations Between EU and Ukraine. Kyiv: CEPS/IED, 256 (in Ukr.).
4. Foreign direct investment to Ukraine from 2002 to 2021. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2021/> (Accessed: 15.03.2022).
5. Zhang D. (2018). Development Trends and Prospects of Economic and Trade Cooperation Between China and Ukraine. *Ekonomika Ukrainy* (Economy of Ukraine), 6, 3-12 (in Ukr.).
6. State Statistics Service of Ukraine (2020). Statistical Annual of Ukraine for 2019. In I. Verner (Ed.). Kyiv: DSSU, 464 (in Ukr.).

7. Chuniyhina T. & Gorlushko A. (2018). Fixed assets reproduction and useful life within the framework of the strategy of enterprise development. *Naukovy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo* (Uzhorod National University Herald. Series: International Economic Relations and World Economy), Vol. 19 (Part 1), 79-83 (in Ukr.).

8. National Bank of Ukraine estimated the volume of population's cash resources (September, 2021). Retrieved from: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/09/04/novost/finansy/naczbanke-ocenili-obem-nalichnyx-deneg-rukax-naseleniya> (Accessed: 21.03.2022).

KUKURUDZA Ivan

Dr. Sc. (in Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ROMASHCHENKO Taras

PhD (in Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ROMASHCHENKO Kateryna

PhD (in Economics),
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

**INTERNAL SOURCES OF INVESTMENTS AS A KEY DRIVER FOR THE
SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE**

Introduction. *Analysed the state and usage of internal sources of investments in capital assets, revealed the ways of investment policy in Ukraine activation, paid attention to the necessity of foreign experience borrowing as regards the exploitation of investment internal sources.*

Purpose. *To disclose potential capabilities of investment increasing in fixed capital using such sources as income, depreciation fund, state budget, local budgets, bank loans and other lending; display challenges of borrowing money from the population by banks in present-day conditions.*

Methods. *Theoretical analysis of investment internal sources usage in capital assets in Ukraine.*

Results. *Analysed theoretical approaches of various scholars to a role of internal sources of investments in capital assets, revealed the status of investment internal sources exploitation in Ukraine, found out the drivers of investment increasing in capital assets, suggested to use foreign experience under conditions of the market transformations of the economy, argued the leading role of internal sources of investments in capital assets and development.*

Originality. *Proved the leading role of internal sources of economy investing in modern conditions. All that done taking into account the world experience in general and countries with economies in transition in particular.*

Conclusion. *Internal sources of investments, in particular – profits of the firm, depreciation expenses, long-term commercial bank loans, state and local budgets – play a crucial role in financing capital assets and economic development.*

Keywords: *internal sources of investments, profit of the firms, bank loans, issue of securities, financing from the state budget, local budgets, depreciation expenses.*

*Одержано редакцією: 28.03.2022
Прийнято до публікації: 31.05.2022*

УДК 339.543.012.42:330.347

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-34-44>

OPALKO Viktoriia

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0803-4040>

opalko633@gmail.com

POLISHCHUK Vitalii

Master's Degree in International Economic
Relations, Bohdan Khmelnytsky National
University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4859-0068>

vetal.polishuk@gmail.com

DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN CONDITIONS OF DEEP AND COMPREHENSIVE FREE TRADE AREA

The study substantiates that Ukraine has significant comparative advantages in exports of food, beverages and industrial goods. According to the correlation-regression analysis, it was confirmed that Ukraine's exports have a negative coefficient, ie export indicators decreased in the context of the DCFTA. The results of the comparative analysis (based on the gravitational model of international trade) indicate that the conclusion of the FTA leads to an increase in imports from the EU to Ukraine, but the correlation coefficient is insignificant. The main reasons for this situation are the low complementarity between Ukrainian exports and European imports, reduced competitiveness of Ukrainian goods due to inflation, reduced elasticity of Ukrainian exports to the European market and others. It is established that after the signing of the Agreement on the Deep and Comprehensive Free Trade Area between Ukraine and the EU, the European side receives greater benefits. Taking into account the European experience of successful countries, it is recommended for Ukraine to use comparative advantages in intersectoral trade and to this end to expand the range of export products, apply business climate policy and expand business activity; creating additional opportunities for European investment, etc. Relatively new is the approach of applying the gravity model based on empirical assessment of foreign trade between Ukraine and the EU, which, unlike existing ones, allows to test the mathematical approach to functional relationships between different economic factors under the FTA. Measures have been developed to intensify and increase the competitiveness of Ukrainian exports in the FTA between Ukraine and EU countries, namely: 1) to introduce a European policy on small and medium-sized businesses in order to expand entrepreneurial activity and create additional opportunities for innovation and investment; 2) consider the possibility of Ukraine joining the Single European Payments Area in order to overcome currency volatility; 3) reduce income tax to 10% for all taxpayers; 4) harmonize VAT with the EU and consider ways to deepen integration and speed up compliance with the conditions for EU membership.

Keywords: Free Trade Area, European Union, integration, economic and mathematical modeling, correlation and regression analysis, gravity model of international trade.

Introduction. The topic of deepening Ukraine's relations with the European Union has become relevant in recent decades. Deepening integration is taking place against the formation of a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) between Ukraine and the EU. On February 28, 2022, Ukraine officially applied for membership in the European Union. The European Parliament has recommended that Ukraine be granted EU candidate status. Therefore, the issue of determining the changes that occur after the introduction of the Free Trade Area (FTA) and prospects for integration to the EU is relevant. There is a need to apply modern tools of correlation and regression analysis to the conditions of international trade. One such tool is the gravity model of international trade. Using the gravity model will help understand the transformation of relations in the context of the DCFTA of partner countries and determine the factors influencing the volume and routing of trade flows.

Literature review. Theoretical and empirical studies of international trade were carried out based on the gravity model of J. Tinbergen [3] and studies on the free trade area by R. Mandell, A. Melchior, L. Corbin, L., M. Perry, and others. [1; 2; 4]. Such studies were further developed and served as a basis for testing hypotheses about the benefits of the FTA for participating countries.

The purpose of the article. The study aims to determine the impact of the FTA on the development of Ukraine's foreign trade relations with EU countries based on a comparative analysis of the gravity model of international trade.

Results and discussion. One of the methods used to assess the impact of macroeconomic indicators on international trade and the formation of the FTA is the gravity model of international trade, developed by Jan Tinbergen [3]. According to this model, the volume of trade between countries is directly proportional to the economic potential of the two countries and indirectly proportional to the distance between them. The main variables of the gravity model of international trade include trade between the two countries, the GDP of trading partners, and the distance between these countries. The gravity model has been widely used in empirical research since the 1960s, but it receives a new justification in modern conditions, given the additional preferences of a FTA and DCFTA. The theoretical validity and empirical application of the gravity model determine its active use in modern conditions to assess the export-import flows of international trade entities.

In modern conditions, the world is becoming more integrated. The first stage in developing relations between the two countries is the creation of a FTA. A free trade agreement is an agreement between two or more countries under which all tariffs on goods produced in member countries are reduced, and tariffs on trade with non-member countries are maintained. A. Melchior hypothesizes that the creation of the FTA is an inevitable step in international relations between countries. Thus, since 1990, the number of FTAs has grown rapidly, increasing from seventy to three hundred in 2010. According to A. Melchior, countries lose an average of 27% of their income when trade is not conducive [1]. However, L. Corbin and M. Perry emphasize that politicians have different goals, and therefore some of the concluded trade agreements, although they demonstrate the goals of economic growth, creation of new markets, and new employment opportunities, such agreements provide for the goal through humiliating and uneven agreements [2].

According to the experience of most countries, after the establishment of a FTA, there is a need to deepen international integration ties. In the postwar years, when much of Europe was still recovering after World War II, Jan. Tinbergen, a Nobel laureate in economics and a Dutch economist, argued that “integration can be called the most desirable structure of the international economy, removing artificial barriers to optimal functioning and deliberately introducing all desired tools of coordination or unification” [3]. The orientation of integration by most countries is perceived as an attempt to optimize the mechanisms of international trade and economic cooperation. J. Wiener introduced the concept of “trade creation” and “trade diversion”, showing how countries that have agreed to reduce trade barriers will benefit if the newly created trade exceeds the trade of non-FTA countries. Similar topics were considered in the works of R. Mandell on the optimal currency area [4]; P. de Grauwe on monetary integration [5], and others. The EU seeks enlargement and has broad ambitions for European integration; in particular, the preamble to the Treaty on European Union (TEU) emphasizes the “historic importance of ending the division of the European continent”, a motivation that goes beyond purely economic agreements [6]. This motivation sets a clear economic goal for member countries: “strengthening and converging their economies, as well as creating an economic and monetary union.” Further ambitions include a standard foreign and security policy, defense cooperation, free movement of people, and the creation of “area of freedom, security, and justice”.

The official opening of the negotiation process on the establishment of the FTA between Ukraine and the European Union took place on February 18, 2008. The negotiation process on the association between Ukraine and the EU continued, including the DCFTA in 2008-2015. The agreement on Ukraine's free trade area with the EU entered into force on January 1, 2016. Such an FTA between Ukraine and the EU aims to reduce and eliminate tariffs applied by the parties for goods, liberalizing access to the services market. The part of the Agreement concerning the establishment of the FTA covers the following main areas [7]:

- trade in goods, including technical barriers to trade; trade defense instruments;
- sanitary and phytosanitary measures; trade facilitation and cooperation in the customs sphere;
- administrative cooperation in the customs sphere; rules of origin of goods;
- trade relations in the energy sector; services, start-ups, and investments;
- recognition of qualifications; movement of capital and payments;

- competition policy (antitrust and state aid); intellectual property rights, including geographical indications;
- government Procurement;
- trade and sustainable development;
- transparency;
- dispute resolution.

By its Regulation № 374/2014, the European Commission has unilaterally introduced autonomous tariff preferences for goods originating in Ukraine since 2014 [8]. In particular, 82.2% of duty rates on Ukrainian agricultural products were reduced. For some products, Ukrainian exporters received an additional preference for goods for which the EU proposed to set tariff quotas. However, it should be noted that the initial terms of the DCFTA between the EU and Ukraine were asymmetric. The EU has many specific and combined import duty rates, while in Ukraine, import duty rates are mostly ad valorem. Unlike Ukraine, the EU uses a complex structure of combined duty rates and entry price systems. In addition, the Union applies export subsidies and special safeguards to agricultural products to which Ukraine is not entitled [9]. Therefore, it has a strong intensive about expanding such relations and gaining EU membership in order to establish a balance of trade and development.

According to the State Statistics Service of Ukraine and our calculations, the EU has been Ukraine's largest trading partner over the past five years, with a merchandise trade share of over 40% of Ukraine's total foreign trade. The number of Ukrainian companies exporting to the EU has grown rapidly, from around 11,700 in 2015 to over 14,500 in 2019. Thus, the establishment of the DCFTA aims to stimulate trade in goods and services between the EU and Ukraine by gradually reducing tariffs and bringing Ukraine's rules into line with EU rules in some industries and agricultural products. One of the most important mechanisms of the implementation of the DCFTA between Ukraine and the EU is the application of tariff regulators listed in Part IV "Trade and trade-related matters of the Agreement". At the time of application of the DCFTA, the rates of entry duty are approved by the Law of Ukraine "On the Customs Tariff of Ukraine" (Verkhovna Rada of Ukraine, 2014 [10]). Detailed information on the current rates of the increasing Customs Tariff of Ukraine at the time of application of the DCFTA (January 1, 2016) is given in Table 1.

Table 1 – Import duty (preference rates) on goods imported into the customs territory of Ukraine from January 1, 2016

Cumulative customs tariff of Ukraine									
Duty rates, %	0	0,1-5	5,1-10	10,1-15	15,1-20	20,1-25	More than 25	Spec. tariffs	Total
Number of commodity subcategories, item	3961	2915	2406	765	296	5	10	105	10463
Share of all commodity subcategories, %	37.86	27.9	23	7.3	2.8	0.05	0.1	1	100
Average rate according to tariff corridors, %	-	3.9	8.9	13.2	19.9	25	48	-	-
The maximum level of entry duty for preferential ad valorem rates: 50%									

Formed by the authors according to [11-13]

To confirm/discredit the change in foreign trade due to the conclusion of the agreement on the establishment of the DCFTA, we will conduct an empirical study using the method of correlation and regression analysis to calculate the gravitational model. The main variables of the gravitational model of Ukraine's foreign trade are trade between the two countries, the GDP of the trading partner, and the distance between the countries.

The equation proposed by J. Tinbergen (1962) [3] is as follows (form 1).

$$F_{ij} = G \frac{m_i^\alpha m_j^\beta}{d_{ij}^\delta} \varepsilon_{ij}, \quad (1)$$

where F_{ij} – is the trade turnover between countries i and j ;
 m_i and m_j represent the gross domestic product of countries i and j ;
 d_{ij} is a factor of export-related sales costs, including logistics costs;
 ε_{ij} represents all other factors that affect exports, but are not included in the equation;
 α, β, δ are the parameters of the model.

At the current stage, there are different interpretations of this model depending on the purpose of modeling. The equation of gravity is expressed in the logarithmic form to represent the growth of trade by the following formula 2.

$$\ln(F_{ij}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(M_i) + \beta_2 \ln(M_j) - \beta_3 \ln(D_{ij}) + \varepsilon_{ij}, \quad (2)$$

The model assumes that β_1 та β_2 will be positive and β_3 will be negative. The gravitational model also affects other variables that can be added to the basic equation depending on the purpose of the simulation. The modeling methods described above allow applying a mathematical approach to functional dependencies between factors on the basis of a multifactor model.

With the help of the coefficient of elasticity of exports, it is possible to measure how the volume of exports changes when its price changes. In the event of a decline in the price of imported goods, export volumes increase, and in the case of its increase, they decrease. The formula for export elasticity is as follows (form 3):

$$E_x = \frac{\Delta X(\%)}{\Delta P(\%)} \quad (3)$$

Using the regional orientation index, it is possible to determine whether a country's exports target a particular region more than other destinations. The indicator is calculated by formula 4.

$$ROI_i = \frac{Export_{ijq}}{Export_{ij}} \cdot \frac{Export_{ij-q}}{Export_{ij-}}, \quad (4)$$

where RCA_i is the regional orientation index of the country i ;
 $Export_{ijq}$ is the export of goods q by country i to region j ;
 $Export_{ij}$ is the total export of country i to region j ;
 $Export_{ij-q}$ is export of goods q by country i to countries outside region j ;
 $Export_{ij-}$ is the total export of country j to countries outside region j .

If the value of the index is more than 1 - it means that the country's exports tend to be relatively more focused on this region than on other countries outside the region. Conversely, if the value of the index is less than 1, the country has no advantage in favor of the region in exports of goods.

With the help of the Revealed Comparative Advantage Index (RCA) it is possible to determine in which goods the country has comparative advantages. The RCA is calculated by formulas 5 and 6:

$$RCA_i = \frac{Export_{iq}}{Export_i} \cdot \frac{Export_{wq}}{Export_w}, \quad (5)$$

where RCA_i is the RCA of country i ;
 $Export_{iq}$ is the export of goods q by country i ;
 $Export_i$ is the total export of goods of country i ;
 $Export_{wq}$ is the world exports of goods q ;
 $Export_w$ is the total world exports.

$$RCA_{ij} = \frac{Export_{iq}}{Export_i} \cdot \frac{Export_{jq}}{Export_j}, \quad (6)$$

where RCA_{ij} – is the RCA of country i and j ;
 $Export_{iq}$ is the export of goods q by country i ;
 $Export_i$ is the total export of goods of country i ;

$Export_{jq}$ is the export of goods q by country j ;
 $Export_j$ is the total export of goods of country j .

The Complementarity Index (TCI) shows how many countries (or country / region, regions) are "natural trading partners" in the sense that when one country exports, it coincides with what another country imports, i.e. how much one country's demand in international trade coincides with the proposal of another. The complementarity index of trade is calculated by formula 7:

$$TCI_{ij} = 1 - \left\{ \frac{\sum_{q=1}^n \left| \left(\frac{Import_{iq}}{Import_i} \right) - \left(\frac{Export_{jq}}{Export_j} \right) \right|}{2} \right\}, \quad (7)$$

where TCA_{ij} is the complementary index between countries i and j ;

$Import_{iq}$ is the import of goods q by country i ;

$Import_i$ is the total import of country i ;

$Export_{iq}$ is the export of goods q by country j ;

$Export_j$ is the total export by country j .

This index takes values from 0 (no complementarity) to 1 (full complementarity). A high degree of complementarity is considered an indicator of more favorable prospects for the success of trade agreements.

With the help of a dummy variable, we can analyze the impact of the foreign trade policies of the DCFTA. Statistics on foreign trade development indicators were taken from the World Bank Report for 28 (including the United Kingdom) EU countries for the period 1999-2020 [19].

The results of the study based on statistical data (Tables 2,3) are presented in formula 8:

$$\ln TRADE_{ij} = 4.44 + 0.41 \ln GDP_i + 0.87 \ln GDP_j - 2.41 \ln Dist_{ij} - 0.04 DCFTA, \quad (8)$$

(0.006**) (0.000***) (0.000***) (0.000***) (0.612)

where $\ln Trade_{ij}$ is the natural logarithm of the annual turnover (export + import) of Ukraine and its trading partner;

$\ln GDP_i$ is the natural logarithm of Ukraine's gross domestic product at current prices;

$\ln GDP_j$ is the natural logarithm of the gross domestic product of the trading partner at current prices;

$\ln Dist_{ij}$ is the natural logarithm of the distance between Kyiv and the capital of a trading partner in km;

$DCFTA$ is a dummy variable that takes the value "0" in years when there is no deep and comprehensive free trade area between Ukraine and the EU, and "1" is an agreement in force.

Based on the indicators obtained, the following conclusions can be drawn: the conclusion of an agreement on air traffic control between Ukraine and the EU is not a significant factor influencing trade between them.

The reliability of the data obtained is evidenced by the coefficient of determination equal to 0.783, that is, the variation of the dependent variable by 78.3% depends on the variation of the independent variables. The dummy variable coefficient (DCFTA) is negative and not statistically significant. Therefore, we cannot reject the null hypothesis ($p > 0.05$) that the DCFTA agreement had no effect on foreign trade.

Further, according to the logic of our study, we will try to build a correlation-regression model of the effect of the DCFTA on exports and imports separately. Our assumptions are that the agreement did not lead to an increase in exports due to inflationary changes in the economy of Ukraine (the calculation is given in Forms 9, 10).

$$\ln Export_{ij} = 2.90 + 0.43 \ln GDP_i + 1.09 \ln GDP_j - 3.17 \ln Dist_{ij} - 0.09 DCFTA, \quad (9)$$

(0.000***) (0.000***) (0.000***) (0.000***) (0.272*)

$$\ln Import_{ij} = 4.09 + 0.39 \ln GDP_i + 0.78 \ln GDP_j - 2.14 \ln Dist_{ij} + 0.15 DCFTA, \quad (10)$$

(0.000***) (0.000***) (0.000***) (0.000***) (0.202*)

where $\ln Export_{ij}$ is the natural logarithm of Ukraine's exports to the EU;
 $\ln Import_{ij}$ is the natural logarithm of imports from the EU to Ukraine.

According to the data of the conducted study of correlation and regression analysis, it was confirmed that exports have a negative coefficient, that is, export indicators decreased under the conditions of the DCFTA. One of the reasons for this trend is the increase in inflation since 2015. In general, inflation leads to the fact that at some point domestic goods become uncompetitive due to the possibility of providing alternative imports in the partner country. Exports of goods and services will grow only if the demand for domestic exports in foreign countries is inelastic.

Therefore, it is advisable to analyze the elasticity of Ukraine's exports to the European market using formula 3, according to World Bank data on exports for 2000-2020 for 28 EU countries (Fig. 1). Export elasticities illustrate the resilience of exporters in the face of a sudden deterioration in their position.

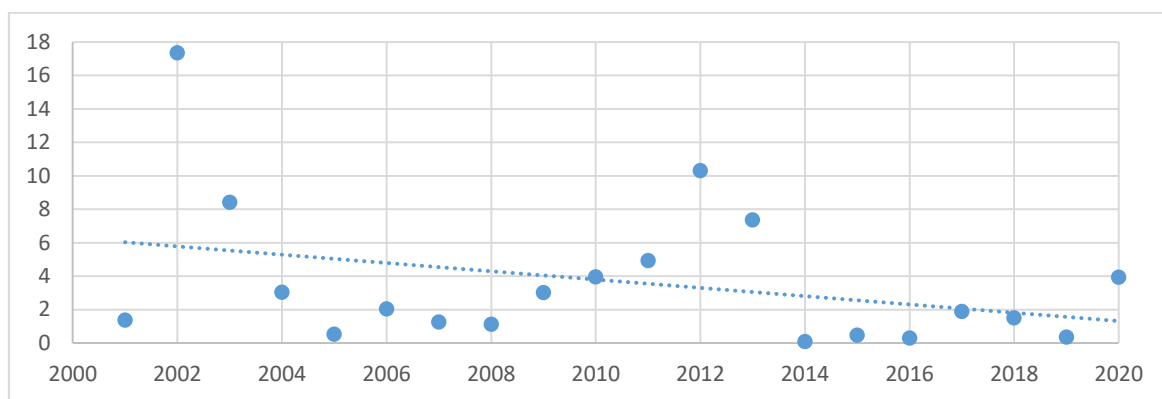

Figure 1 – Elasticity of Ukraine's exports to the European market

Formed by the authors on the basis of the form 3, according to the World Bank [14]

According to Figure 1, the elasticity of Ukraine's exports to the European market has been declining over the years. In 2015, even with a rather low elasticity (0.47%) due to high inflation (48%), Ukraine's exports decreased by 22%, so the DCFTA had no effect on Ukraine's exports during 2015-2016. During 2017-2020, with inflation of 10-14%, export elasticity began to increase. High elasticity between countries today is common due to the fact that there is increased competition between countries for foreign markets. As a result of inflation and other factors, Ukrainian goods have lost their competitiveness in the European market.

Sometimes loss of competitiveness in a particular foreign market leads a country to seek alternative export opportunities as production capacity grows and barriers resulting from loss of competitiveness prevent goods from freely entering the foreign market. In this case, it is advisable to analyze the use of alternative exports to Ukraine. As a rule, a regional orientation index is used, showing whose exports of a country's goods are more focused on a certain region than on other destinations [15] (Table 2).

According to Table 2, the index of regional orientation acquired a value greater than one after the application of the DCFTA by indicators of industrial supply and fuels and lubricants. That is, the conclusion of the DCFTA agreement led to the fact that Ukraine changed its priorities for exports above these categories in favor of the EU.

These results, together with the results of the correlation-regression analysis, indicate that although Ukrainian goods have lost their competitiveness as a result of inflation, Ukraine was able to redirect part of its exports from the CIS market to the EU.

Table 2 – Index of regional orientation for Ukrainian exports to the EU according to the Broad Economic Categories classification

Goods \ Year	2014	2016	2020
Food and beverages	0.54	0.49	0.68
Industrial supplies nes	1.19	1.30	1.04
Fuels and lubricants	5.84	x	x
Capital goods (except transport equipment), and parts and accessories thereof	0.50	0.69	1.02
Transport equipment, and parts and accessories thereof	0.67	1.10	1.35
Consumption goods nes	0.96	1.43	2.01
Goods nes	x	0.68	1.11

Formed by the authors on the basis of the form 4, according to [15,16]

The presence of a low impact of the DCFTA on Ukraine's exports to the EU requires an analysis of the trade opportunities of both partners in order to determine comparative advantages. The classical theory of international trade states that some of the benefits of trade come from specialization in a country's sector of comparative advantage. The Revealed Comparative Advantage Index (RCA) shows in which goods a country has a comparative advantage [17]. This index will help us identify the main comparative advantages of Ukrainian exports over European ones in order to further analyze the impact of the DCFTA (Table 3).

Table 3 – Revealed Comparative Advantage Index for Ukraine and the EU according to the Broad Economic Categories classification

Goods \ Year	2016		2020	
	Ukraine	EU	Ukraine	EU
Food and beverages	4.19	0.83	4.04	1.03
Industrial supplies nes	1.89	0.95	1.61	0.89
Fuels and lubricants	0.13	0.41	0.15	0.41
Capital goods (except transport equipment), and parts and accessories thereof	0.22	0.99	0.22	1.05
Transport equipment, and parts and accessories thereof	0.44	1.52	0.46	1.46
Consumption goods nes	0.45	1.10	0.46	1.24
Goods nes	0.12	0.97	0.10	0.74

Formed by the authors on the basis of the form 5, according to [16]

According to Table 3, Ukraine has significant comparative advantages in food and beverage exports and industrial supplies exports. Next, it is logical to analyze trade advantages between Ukraine and the EU. Therefore, it is prudent to calculate the comparative advantages of Ukraine in relation to the EU based on the calculation of the RCA index. Consider the change in trade for 2014-2020: the period to the HCTS Agreement (2014), in the first year of the agreement (2016) and the current period (2020), table. 4.

The conclusion of the DCFTA agreement led to a change in the terms of trade between Ukraine and the EU, which is reflected in the index of revealed comparative advantages, but for groups of goods where the index is much higher than 1, the probability of losing the advantage when conditions change is small.

According to Table 6, the RCA of the food and beverage category increased in the first year of the agreement, but decreased over the years. To a large extent, it is those goods in which Ukraine has an advantage that form the basis of our exports.

Table 4 – Revealed Comparative advantages of Ukraine over the EU according to the Broad Economic Categories classification

Goods \ Year	2014	2016	2020
Food and beverages	3.84	5.05	3.90
Industrial supplies nes	2.18	1.99	1.82
Fuels and lubricants	0.64	0.32	0.38
Capital goods (except transport equipment), and parts and accessories thereof	0.26	0.23	0.21
Transport equipment, and parts and accessories thereof	0.37	0.29	0.31
Consumption goods nes	0.42	0.41	0.37
Goods nes	0.05	0.12	0.13

Formed by the authors on the basis of the form 6, according to [16]

Sometimes one of the reasons for the low effect of trade agreements is the insufficiently high complementarity of trade between countries. The Complementarity Index (TCI) shows the extent to which countries (or country and region, regions) are "natural trading partners" in the sense that what one country exports coincides with what another country imports, i.e. how much one country's demand is international trade coincides with the proposal of another (table 5) [18]. It is likely that the low complementarity between Ukrainian exports and European imports hinders the increase in export flows from Ukraine.

Table 5 – The Complementarity Index between Ukraine and the EU

Category \ Year	2014	2016	2020
Ukraine's exports/EU's imports	0.50	0.51	0.52
EU's exports/Ukraine's imports	0.70	0.78	0.87

Formed by the authors on the basis of the form 7, according to [16]

Based on the calculated data in table 5, it can be stated that Ukrainian exports were 51% complementary with European imports at the time of application of the DCFTA agreement (2016) (index value 0.51), in the same period European exports coincided with Ukrainian imports by 78% (index value 0.78), which means that imports from the EU satisfy Ukraine's needs for imported goods more than imports from Ukraine to the EU states. This trend, which persists throughout the entire period of application of the DCFTA, prevents an increase in export flows from Ukraine to the EU. This may indicate that the signing of the DCTA Agreement between Ukraine and the EU provides great benefits for the European side.

The results of the correlation-regression analysis indicate that the conclusion of the DCFTA agreement led to an increase in imports from the EU to Ukraine, but the correlation coefficient is insignificant. Many scientists argue that the increase in imports has a positive effect on the welfare of consumers [9; 19]. Imported products tend to have lower prices than locally produced products for a variety of reasons, including lower labor costs and better technology in the exporting country. While underpricing may result in wage losses for individuals working for a national producer, lower prices may be beneficial for households if a cheaper product is in their consumer basket. In some developing countries, this consumption gain is, on average, larger than the wage effect. Thus, the welfare of the countries participating in the FTA is growing, which leads to greater purchasing power.

We recommend to use the experience of the successful countries of Central and Eastern Europe to enhance trade and improve the competitiveness and welfare of the population in Ukraine. It is therefore necessary:

firstly, to harmonize VAT with the EU and consider the possibility of joining the EU Customs Union on the same principles as Turkey (the issue is especially relevant after the signing of the FTA Agreement between Ukraine and Turkey, 2021) and deepening integration through EU membership;

secondly, reduce the income tax to 10% for all taxpayers (this will create opportunities to reduce inflation, lower prices and increase welfare);

thirdly, consider joining the Single European Payments Area in order to overcome currency volatility;

fourthly, to introduce a European policy towards small and medium-sized businesses in order to expand entrepreneurial activity and create additional opportunities for innovation and investment (for exporting innovative, exclusive goods to the European market and by increasing the interest of Europeans in Ukrainian products);

fifth, to expand the range of export products, to take advantage of intersectoral trade;

sixth, to intensify online consulting of business associations, which will promote a better understanding of business relevant practices and trends in the EU market, and thus create a basis for better protection of the interests of Ukrainian producers in the EU;

seventh, to use conventional mechanisms of legal regulation of foreign trade in goods and services to promote and protect the national interests of the state.

Conclusions. The formation of an FTA affects the development of foreign trade relations of countries, evidence of this is the study conducted on the basis of a comparative analysis of the gravitational model of foreign trade. Comparison of indicators of trade between countries during the analysis using the gravity model of development showed a low effect of trade agreements and insufficiently high complementarity of trade between countries. In order to increase the effectiveness of agreements and competitiveness in the current conditions of the FTA between Ukraine and the EU countries, it is recommended that the national economy apply the following measures: to introduce a European policy on small and medium-sized businesses in order to expand entrepreneurial activity and create additional opportunities for innovation and investment; consider the possibility of Ukraine joining the Single European Payments Area in order to overcome currency volatility; reduce income tax to 10% for all taxpayers; harmonize VAT with the EU and consider ways to deepen integration into the Customs Union and ensure the acceleration of conditions for EU membership.

References

1. Melchior, A. (2018). Free Trade Agreements and Globalization: In the Shadow of Brexit and Trump.
2. Corbin, L. and M. Perry (2019). Free Trade Agreements: Hegemony or Harmony, New York, NY: Springer.
3. Tinbergen, K. (1954). International economic integration: a monograph. Amsterdam.
4. Mandell, R. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, 51, 4, 657–665.
5. De Grauwe, P. (2020). Economics of monetary union. Oxford University Press.
6. Consolidated version of the Treaty on European Union (2012). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (Accessed: 14.12.2021)
7. Association Agreement (2021). Government portal of the executive power of Ukraine. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (Accessed: 10.01.2022).
8. Rehlement (YeS) № 374/2014 Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 16 kvitnia 2014 roku pro znyzhennia abo skasuvannia mytnykh zboriv na tovary pokhodzhenniam z Ukrainy. (Regulation (EU) No 374/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/374/oj> (Accessed: 18.12.2021)
9. Yatsenko, M., Karaseva, A. (2017). Yevro-pidpriemnytstvo: perspektyvy ta zahrozy realizatsii potentsialu zony vilnoi torhivli Ukrainy z YeS v aharnomu sektori (Euro-entrepreneurship: prospects and threats to the realization of the potential of Ukraine's free trade area with the EU in the agricultural sector). *Global and national economic problems*. № 15. Retrieved from <http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2728-yatsenko-o-m-karaseva-n-a-evro-pidpriemnytstvo-perspektivi-ta-zagrozi-realizatsiji-potentsialu-zoni-vilnoji-torgivli-ukrajini-z-es-v-aharnomu-sektori> (Accessed: 18.12.2021).
10. Law of Ukraine: On the Customs Tariff of Ukraine (2014). № 584-VII. Verkhovna Rada of Ukraine.
11. Law of Ukraine: On the Customs Tariff of Ukraine (2014). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine 20-21: 740

12. Storozhchuk, V. (2016). Realizatsiia taryfnoho rehuliuвання v mezhakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS (Implementation of tariff regulation within the Association Agreement between Ukraine and the EU). Publishing and Printing Center of Ternopil National University of Economics "Economic Thought", 1, 88–97.
13. On Ratification of the Protocol on Ukraine's Accession to the World Trade Organization: Law of Ukraine. (2008). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 23, 213.
14. The World Bank (2021). Inflation, consumer prices. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG> (Accessed: 21.02.2022).
15. Dinda, S. (2019). Regional Orientation Index: Opportunities for Trade. UN Comtrade database, Climate Friendly Goods and Technologies in Asia, 53-58.
16. Revealed Comparative Advantage. United Nations Conference on Trade and Development. Retrieved from <https://unctadstat.unctad.org/en/RcaRadar.html> (Accessed: 05.02.2022)
17. The World Bank (2021). Trade indicators. Retrieved from https://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm (Accessed: 09.02.2022)
18. Wall, D. (1968). Import intensity, imports and economic growth. *Collection of scientific works "Economica"*, 35, 157–168.
19. Polishchuk V. (2021). Estimated data for the model. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Vitalii-Polishchuk-2/publication/358736133_gravity_model_data/data/6212389208bee946f3918d28/gravity-model-data.xlsx (Accessed: 09.02.2022).

ОПАЛЬКО Вікторія Вікторівна
кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ПОЛІЩУК Віталій Віталійович
здобувач другого (магістерського) рівня вищої
освіти, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

РОЗВИТОК ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ЗА УМОВ ПОГЛИБЛЕНОЇ ТА ВСЕОХОПЛЮЮЧОЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Проблема. Поглиблення відносин України з Європейським Союзом відбувається на тлі формування глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Дослідження базується на гіпотезі про те, що відстань між країнами (метод розрахунку на основі гравітаційної моделі) впливає на розвиток зовнішньоторговельних відносин, але не суперечить поглибленню взаємної торгівлі між країнами та залежить від багатьох факторів, у тому числі – інституційних.

Мета. Дослідження спрямоване на визначення впливу зони вільної торгівлі (ЗВТ) на розвиток зовнішньоторговельних відносин України з країнами ЄС на основі порівняльного аналізу гравітаційної моделі міжнародної торгівлі.

Методологія. У ході дослідження були використані такі методи: порівняльного аналізу (при порівнянні показників торгівлі між країнами); систематизації, групування (при аналізі гравітаційної моделі міжнародної торгівлі); кореляційно-регресійного аналізу (при розрахунку гравітаційної моделі). Для розрахунку наслідків ЗВТ було здійснено кореляційно-регресійний аналіз (на основі гравітаційної моделі) показників розвитку зовнішньої торгівлі 28 країн ЄС (включаючи Великобританію) за період 1999-2020 рр.

Результати. У дослідженні обґрунтовано, що Україна має значні порівняльні переваги в експорті продуктів харчування, напоїв та промислових товарів. За даними проведеного кореляційно-регресійного аналізу підтверджено, що експорт України має негативний коефіцієнт, тобто показники експорту знизилися в умовах ПВЗВТ. Результати проведеного компаративного аналізу (на основі гравітаційної моделі міжнародної торгівлі) свідчать про те, що укладання угоди про ЗВТ призводить до підвищення імпорту з ЄС до України, але коефіцієнт кореляції незначний. Основними причинами такої ситуації є наявність низької компліментарності між українським експортом та європейським імпортом, зниження конкурентоспроможності на українські товари внаслідок інфляції, зниження еластичності українського експорту на європейський ринок та інші. Встановлено, що після підписання угоди про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, європейська сторона отримує більші переваги. Враховуючи європейський досвід успішних країн рекомендовано для України

використовувати порівняльні переваги у міжгалузевій торгівлі і з цією метою розширити асортиментний ряд експортної продукції, застосовувати політику ділового клімату та розширення ділової активності; створення додаткових можливостей для європейських інвестицій тощо.

Наукова новизна. Відносно новим є підхід застосування гравітаційної моделі на основі емпіричної оцінки зовнішньої торгівлі між Україною та країнами ЄС, що на відміну від існуючих, дає можливість апробувати математичний підхід до функціональних залежностей між різними економічними факторами в умовах дії угоди про ЗВТ. Розроблено заходи активізації та підвищення конкурентоспроможності українського експорту в умовах ЗВТ між Україною та країнами ЄС, а саме: 1) запровадити європейську політику щодо малого та середнього бізнесу з метою розширення підприємницької діяльності та створення додаткових можливостей для інновацій та інвестицій; 2) розглянути можливість приєднання України до Єдиної європейської платіжної зони з метою подолання волатильності валюти; 3) зменшити податок на прибуток до 10% для всіх платників податків; 4) гармонізувати ПДВ з ЄС та розглянути шляхи поглиблення інтеграції та прискорення відповідності умов для членства в ЄС та ін.

Висновки. Порівняння показників товарообігу між країнами ЄС під час аналізу з використанням гравітаційної моделі розвитку показало низьку дію торговельних угод та недостатньо високу взаємодоповнюваність торгівлі між країнами. З метою підвищення ефективності угод між Україною та країнами ЄС окреслено пріоритетні задачі: розширити асортиментний ряд експортної продукції, використати переваги міжгалузевої торгівлі, активізувати онлайн консалтинг бізнес-асоціацій, що сприятиме кращому розумінню бізнесом відповідних практик і трендів на ринку ЄС, а отже створюватиме підґрунтя для кращого захисту інтересів українських виробників в ЄС; використовувати конвенційні механізми правового регулювання зовнішньої торгівлі товарами і послугами для просування і захисту національних інтересів держави та інші.

Ключові слова: зона вільної торгівлі (ЗВТ), Європейський Союз (ЄС), інтеграція, економіко-математичне моделювання, кореляційно-регресійний аналіз, гравітаційна модель зовнішньої торгівлі.

Одержано редакцією: 02.03.2022
Прийнято до публікації: 11.05.2022

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ
ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

UDC 338.28:004.67:316.422.4

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-45-53>

HORIASHCHENKO Yuliia

Dr. Sc. (Economics), Associate Professor

University of Customs and Finance,

Dnipro, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-1412>

julia.goryaschenko@gmail.com

**OPPORTUNITIES AND RISKS OF IMPLEMENTING THE BLOCKCHAIN FOR
UKRAINIAN BUSINESS**

A study of potential opportunities and risks of blockchain implementation for Ukrainian enterprises was conducted. Proposals for the development of a system of actions for business tokenization have been developed. The nature of the blockchain of Ukrainian enterprises related to decentralization processes in society has been established. The ontological and organizational principles of the blockchain in the crypto industry are studied. The experience of using blockchain technology in the USA and Great Britain has been studied. The main projects of Ukrainian ministries and some state institutions, in particular the NBU, on the introduction of advanced world technologies are analyzed. The main advantages of blockchain technology for business in various fields of activity are identified. A parallel was drawn between the activities of the largest public companies, the largest companies by market capitalization and startups with the highest rating in Ukraine and the world. These practical recommendations can be applied not only in the Ukrainian business space, but also in the business of countries that have chosen innovative development. Algorithmic actions for the introduction of blockchain technology in Ukraine are proposed, taking into account the risks, opportunities and threats of Ukrainian business.

Key words: blockchain, business, entrepreneurship, tokenization, technology, information, processes.

Introduction. In 2020, Ukraine adopted the Law on Virtual Assets, which defines the powers of the National Bank of Ukraine in the field of virtual assets, the National Commission on Securities and Stock Market in the field of virtual assets, as well as the State Register of Service Providers with the turnover of virtual assets. In addition, this law also defines the general principles of international cooperation in the field of virtual assets and the powers of state bodies to ensure international cooperation in the field of virtual assets and the procedure for their implementation. In the world, when in 2021 the blockchain is identified as one of the 11-advanced world technologies, the improvement of legal and institutional support for Ukraine's innovative development is the right and quite logical step.

Moreover, due to the acute respiratory disease, COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2, public authorities, educational and research institutes and business institutes are forced to unite and interact more effectively. In early 2021, the Ministry of Digital Transformation and the first and now one of the largest in Ukraine innovation park UNIT.City joined forces and implemented joint projects to create ecosystems and infrastructure for business development in the field of high technology and creative industries, implementing modern online services for business and government interactions.

The National Bank of Ukraine, in particular, the NBU's Strategy and Development Department, took decisive action: in 2020 the National Bank joined the Global Financial Innovation Network (GFIN) to implement Fintech, RegTech, SupTech's development strategy in Ukraine until 2025 and penetrate innovation in the financial sector. The NBU's timely project to develop cashlessness to create a Fintech Ecosystem with innovative financial services and affordable digital services provides for the sustainable development of innovation, the transition to a cashless economy.

Timeline projects of the Ministry of Education and Science in 2020-2021 were the launch of educational series (on personal data protection, cybersecurity, cyberbullying); FOP registration and

taxes; online registration, registration of the child online, signing of documents; digital tax number, passport, student, insurance policy, etc. The Ministry of Digital Transformation, which is in charge of digitizing the country, has already developed a roadmap for digital assets. For Ukraine, recognizing blockchain operations means showing the world its fintech ambitions as an effective way to attract foreign investment, as cryptocurrency owners are looking for ways to convert them into material resources.

Literature review. Problems of research of the state with the application and regulation of blockchain in the world are characterized by the continuity of search and high interest. However, so far some issues have not received a complete and proper scientific solution, and therefore require additional theoretical justification and methodological elaboration.

The foundation of the modern blockchain technology concert is based on the results of research by Alex and Don Tapscott, Vigna Paul and Michael Casey, Melanie Swan, Chris Skinner, Nathaniel Popper [1-4]. The need for innovative development, digital transformations and prospects for the creation of a national digital platform in Ukraine and blockchain technologies was emphasized by V.S. Bilozubenko, N.M. Bunyak, O.S. Vyshnevskiy, A.S. Halchynskiy, V.M. Heiets, T.B. Seredyuk, M.V. Moklyak [5]. Technological trends in entrepreneurship and industry of the future have been studied in the works of K. Kelly, A. Ross, I. Khanin, O. Shelest, J. Kutov, I. Samokhodskiy. The impact of the digital economy on business transformation was also studied by V.G. Andreieva, P.L. Hrynko, S.V. Kolyadenko, R. Hicks and others.

The purpose of the article. The main task of this study is to analyze the potential opportunities and risks of implementing a blockchain for Ukrainian enterprises, as well as to develop proposals for a system of actions for business tokenization.

Results and discussions. Blockchain is a technology that is a chain of «blocks» that are combined into an operation in a special distributed register, turns a stable idea of security and transparency of processes. The emergence of blockchain technology is directly related to the development of the Internet and the invention of electronic money. Since the early 1990s, researchers have been looking to create a decentralized payment system that would allow users to send money to each other in an atmosphere of complete trust. The ideas embedded in modern blockchain platforms were first formulated by Nick Sabo in 1998. In his e-mail newsletter, he described the theory of the bit-gold protocol, the main ideas of which were later used for Bitcoin. A year earlier, Adam Beck outlined the concept of the Hashcash protocol, which was in fact a model of the Proof-of-Work consensus mechanism. However, at that time the vast majority of users did not yet have high-speed Internet access and hard drives of sufficient capacity, so these ideas did not find much support. Their implementation was postponed until 2008, when an unknown user under the pseudonym Satoshi Nakamoto published a technical description of its «digital cash» protocol, and in January 2009 the first blocks were generated in a new network called Bitcoin.

The use of blockchain in the crypto industry is seen as the main area of technology. In addition, the blockchain system is used in banking, payment services, the public sector (government services, real estate registers, electronic voting, etc.), financial services, logistics, healthcare and other areas.

The parallel between the activities of the largest public companies in the world, the largest companies by market capitalization and startups with the highest rating is shown in Table 1. In Ukraine, unfortunately, the largest companies are concentrated in the metallurgy, trade and mining industries.

The US experience is interesting and useful for studying the possibilities and threats of blockchain implementation in Ukrainian business practice. In the last two years alone, more than 200 laws have been proposed in Congress to regulate and study blockchain technology.

The Law «On Budget Appropriations – 2021» contains instructions on the study of the promotion of blockchain technology, for which there are three stages:

1 general stage:

– 1 year after the adoption of this law, a strategic analysis of the state of both the blockchain industry and the impact of the industry on the United States economy will be conducted, ie there will be a grouping of industries list of federal agencies with jurisdiction over industrial sectors and their experience (issues of competence in blockchain regulation);

– identifying the resources of federal agencies that exist for small business consumers to evaluate the use of blockchain technology;

Table 1 – TOP-10 largest startups and companies in the world and Ukraine, 2020

№	Startups with the highest rating *	The largest public companies in the world	The largest companies by market capitalization	The largest Ukrainian companies
1	Coinbase (2012), cryptocurrency (bitcoin), fin-tech, digital mobile (USA)	ICBC (1984), banking (China)	Saudi Arabian Oil (Saudi Aramco) (1933), oil, gas (Saudi Arabia)	«Metinvest» (2006), metallurgy
2	Hotmart (2011), digital marketing, marketplaces, Software (Brazil)	China Construction Bank (1954), banking (China)	Apple (1976), electronics, information technology (USA)	ATB (1993), retail
3	Canva (2012), web design, graphic design, photo editing, web applications (Australia)	JPMorgan Chase (1789), banking, finances, investment (USA)	Microsoft (1976), Software (USA)	Kernel (1995), agrosphere
4	Telegram (2013), instant and text messaging, security, cybersecurity, mobile, social networks (Russia)	Berkshire Hathaway (1955), finances, insurance, high-tech industrial products (USA)	Amazon Inc. (1994), retail, sales and online shopping (USA)	Fozzy Group (1997), retail
5	Coursera (2012), Edtech, education, entrepreneurship, Internet (USA)	Agricultural Bank of China (1951), banking (China)	Alphabet Inc./ (Google) (2015/1998), Internet services, video hosting, applications (USA)	DTEK Energy (2005), FEK
6	Giphy (2013), Internet, photo sharing, search Engine (USA)	Saudi Arabian Oil Company (Saudi Aramco) (1933), oil, gas (Saudi Arabia)	Facebook Inc-A (2004), social networks (USA)	«ArcelorMittal Kryvyi Rih» (1934), metallurgy
7	IFTTT (2010), services, information, technologies, Internet (USA)	Ping An Insurance Group (1988), insurance (China)	Tencent (1998), technology (China)	Myronivsky bakery product (1998), agrosphere
8	Buffer (2010), Twitter, automation, social networks (USA)	Bank of America (1998), banking, finances (USA)	Alibaba Group (1999), retail, sales and online shopping (China)	«TEDIS Ukraine» (2010), Wholesale, FMCG
9	WeChat (2012), Mobile, mobile applications, social networks (China)	Apple (1976), electronics, information technology (USA)	Berkshire hath-A (1839), finances (USA)	«Zaporizhstal» (1933), metallurgy
10	Duolingo (2011), E-learning, education, Internet, language learning (Guatemala)	Bank of China (1912), banking (China)	Visa Inc-class A (1958), finances (USA)	«Epicenter K» (2003), retail

Source: author's development according to [6-9].

* by the largest startups we mean companies that are relatively new, continue to scale and show rapid growth and occupy the highest positions in the ranking of The Startup Ranking; under the largest Ukrainian companies – private companies with the highest revenue (according to Forbes)

2nd stage of market research and technology supply chain:

– assessment of risks to the market and supply chain;

- consider the ability of foreign governments or third parties to use the supply chain about risks to US economic and national security;

- identify risks arising in the long-term trend;

Stage 3 of Congress reporting includes:

- the results of a study conducted on the above points;

- indicating the growth of the United States economy through the safe development of technology;

- development of a national strategy for the promotion of technology in the world is supported by the development of legislation that can facilitate the introduction of blockchain technology.

Other bills proposed by Congress on blockchain are in the process of being approved or drafted, and have the goal of setting up oversight committees to study blockchain technology.

The example of the United Kingdom shows that the UK authorities generally emphasize the consumer risks of cryptocurrency, but at the same time there is a comprehensive welcome of innovation, as it offers new technology.

The Financial Control and Supervision Authority (FCA) regulates the types of cryptocurrencies that function as stocks or investments. Currently, cryptocurrency exchanges must register with the FCA and comply with anti-money laundering rules.

At the same time, reports of potentially high return on investment have raised public concerns about user safety.

Thus, the Central Bank of England provided a definition of cryptocurrencies. Cryptocurrencies are a digital medium of financial exchange. They are designed to overcome some of the perceived limitations of existing currencies and approaches to financial transactions. The word «crypto» in their name is due to the use of cryptographic encryption methods – that is, electronic methods of encrypting information and security.

Also, some of the conclusions and recommendations provided by the UK Treasury regarding the operation and use of blockchain technology are as follows:

- the slow, expensive and energy-intensive process of verifying transactions is characteristic not only of Bitcoin, but is also a fundamental feature of cryptocurrencies based on public decentralized blockchains. This may ultimately limit the extent to which cryptocurrencies and blockchains can replace ordinary money and payment systems;

- there are a number of examples of blockchain use in financial services and supply chain management. The committee supports good innovation, but notes that the blockchain should not be used for itself. Most likely, the government and industry need to determine what problems exist and consider whether the blockchain offers the most appropriate solution. The Committee recognizes that blockchain technology can have the potential to address issues of lack of trust in data integrity, and can be a more effective way to manage certain types of data in the long run, offering a higher level of security than centralized databases;

- due to their volatility, cryptocurrencies are especially dangerous, especially for inexperienced retail investors;

- usually investing in cryptocurrencies is through exchanges, but some of them can be hacked, resulting in a significant amount of money lost by customers;

- the FCA's stern warning to consumers about ICOs indicates that they pose significant risks to investors. But other than drawing attention to the risks, the FCA can do little to protect people from fraud or loss of money. This is due to the fact that most ICOs do not promise financial returns, but instead offer future access to a service or utility, which means that they go beyond the regulatory perimeter.

Obvious advantages of blockchain technology for business:

1. Decentralization – there is no server in the chain. Each participant is a server that supports the entire blockchain.

2. Transparency – information about transactions, transactions is stored and presented in the public domain. This data cannot be changed.

3. Theoretical infinity – theoretically the chain can be supplemented by records to infinity.

4. Reliability – Blockchain node consensus is required to write new data. Thus, transactions filter and record only legitimate transactions. It is not possible to replace the hash.

5. Versatility – blockchain can be used in various spheres of life: in the financial sector, law, real estate, insurance.

Experts identify several areas of application of the blockchain, worthy of special attention. First of all, this is the financial and banking sector, for which most blockchain applications are currently being developed. The list of blockchain-based technological solutions that can revolutionize the financial system is quite large. These are interbank settlements, settlements between legal entities and individuals, payments, securities, credit histories. The financial services market is the largest market capitalization industry worldwide, with inefficient processes such as paperwork, asymmetric information, and vulnerable centralized systems abounding in the global financial system, which ultimately increases costs and delays for consumers. Every year, 45% of financial intermediaries, such as payment networks and stock exchanges, suffer from fraud. If blockchain technology replaces only a small proportion of such transactions, including peer-to-peer transactions in other sectors, it could dramatically increase the efficiency of the financial sector. Not surprisingly, IBM, Microsoft and other blockchain developers who have announced the provision of services based on this technology, mainly focus their efforts on the financial sector.

The most well-known applications of this technology are bitcoin and cryptocurrency remittances. Bitcoin is even better known than the blockchain technology on which it is based, and it was its emergence that revealed the potential of distributed registry technology and identified other areas of its practical application. Although the hype surrounding the bitcoin-based consumer goods industry has cooled somewhat, blockchain technology remains attractive due to the lower costs it can offer parties in global peer-to-peer transactions. Startups around the world continue to compete for the right to become a trading application for bitcoins. For example, the bitcoin startup Circle, although it has stopped allowing users to buy and sell cryptocurrencies directly, is building a protocol that will allow digital wallets to share values through a blockchain.

Micropayments are one of the most promising areas of blockchain use. The development of appropriate blockchain-based applications has made such payments possible and practical. This will allow you to effectively monetize social networks, as well as make them an alternative way to pay for small jobs, such as filling out surveys, etc. Financial market analysts also believe that micropayments can be a very profitable and promising project in the business world. Thus, the financial company Wedbush Securities forecasts the size of the bitcoin micropayment market at \$ 925 billion. until 2025.

The introduction of blockchain technology at Ukrainian enterprises should have a positive impact on the sphere of receiving payments (including micropayments) and on the implementation of settlements and money transfers (including cross-border transfers). The main advantages of using blockchain technology in these areas are:

- reducing the risk of fraud;
- increase the speed of transactions and turnover;
- the possibility of conducting transnational settlements at minimum commissions;
- automation of work and elimination of the need for intermediaries;
- reduction of costs associated with time and costs for delivery of documents;
- optimization of internal processes of enterprises.

An additional advantage of the blockchain is the ability to work offline (with the past state of the registry), ie all information is always available, regardless of whether there is currently the Internet or not. At the same time, periodic online database synchronization is enough to maintain its relevance.

Making payments is not the only area where blockchain technology is increasingly used. However, it is in the financial sector of the economy that many experiments have been observed recently: projects and various solutions based on this new technology are emerging, and appropriate consortia of financial institutions are being created. The world's financial and IT giants (UBS, Barclays, Citigroup, IBM, Microsoft, etc.) are investing hundreds of millions of dollars in research and implementation of the blockchain, which once again proves the viability of this technology and trust in it.

Especially high expectations from the blockchain in combination with other technologies. According to IBM experts, the blockchain will be the basis for easier interaction between devices, when everyone controls their own roles and behaviors, which will create an Internet of decentralized,

autonomous things and, consequently, democratize the digital world. In addition, the blockchain as a universal digital register facilitates a variety of transactions between devices, such as registering a new device, authenticating remote users and contacting to share with other devices. The decentralized nature of the blockchain is attractive for Ukrainian enterprises based on the blockchain. It is expected that many new blockchain-based functions will emerge in the field of legal services, which should be supported by modern laws and legal institutions. For example, intellectual property rights that may be publicly available through a distributed register, land cadastre and document management, public records for voter registration, and census data.

Another potential benefit is the protection of confidential data, such as passport and bank card details, social security numbers, dates of birth, addresses and driver's license numbers, and more. According to analysts, personal information is the main target of hackers. But cyber-attacks can be reduced or prevented by deploying blockchain technology. Another possible benefit is reduced costs and increased efficiency. Using a blockchain can reduce data redundancy, simplify processes, reduce the burden on auditing, increase security, and ensure data integrity.

Thanks to blockchain technology in Ukraine, any member of the supply chain can access the required document in real time and see all the changes that occur with its status on a regular basis. Of course, this transparency makes it possible to immediately identify ineffective links and further the opportunity to correct them as soon as possible. This leads to long-term cost reductions and real-time solutions. Blockchain technology opens up new opportunities for Ukrainian companies in supply chain management, including real-time decisions that can be made by all participants in the chain. For example, a Ukrainian company that knows in advance that the supply contains only part of the ordered goods may reschedule and gain access to its own stock, order goods from another supplier or review the price. With this in mind, you can redirect the container to another warehouse or free the containers in the warehouse, on the vehicle or on the platform to reduce costs. In the event of a discrepancy, each affected party in the supply chain will be notified.

Blockchain can be organically included in the field of copyright and related rights (patents). In the future, based on this technology, it is possible to create a platform for intellectual property trading – a platform that is a symbiosis of a trading platform and a book with records of rights holders. The most obvious object of trade on such a platform is online music (music files provided to the listener through online services). Blockchain technology, which allows you to track each record (event), will also help in the field of health care: medical institutions, patients and interested organizations will be able to get a secure channel for sharing medical histories, medical records, prescriptions and certificates. In Ukraine, the blockchain will be successfully used in the system of open auctions for the sale of property and open tenders for procurement.

In the field of sale and lease of state property in Ukraine today introduced a system of decentralized online auctions e-Auction 3.0. The technology-based blockchain auction became the world's first example of the state using a decentralized horizontal system to privatize and lease state property, create licenses, and more. According to the project developers, the architecture of the blockchain auction can significantly reduce the likelihood of corruption risks. This is achieved through the transparency of bidding, the lack of human influence in the auctions, as well as attracting the maximum number of participants, as the platform allows anyone to participate in auctions and run their own access points to public bidding. All information on lots related to the lease or sale of property is available online to all interested parties.

In the long run, it is possible to include blockchain technology in the fiscal system of Ukraine to store information necessary for the formation of tax returns, and further – to create a decentralized base for taxation. In some countries, such as Norway, there have been attempts to implement a system in which the citizen pays directly for the repair of a particular road. But the advent of blockchain can make the implementation of such a project as technological and easy to implement.

Therefore, the following key barriers to the development of blockchain technologies at Ukrainian enterprises can be identified:

– low bandwidth (Bitcoin network is now maximized to 7 transactions per second, for comparison, VISA carries 2000, and Twitter – 5000 transactions per second);

- long delay (it takes about 10 minutes to complete a single transaction to complete a Bitcoin blockchain transaction, while VISA takes only a few seconds to complete);
- bandwidth size and width (Bitcoin network has a limit on the number of transactions that can be processed if the blockchain needs to control more transactions, size and bandwidth issues need to be resolved);
- security issues (now the main threat to the blockchain is a «51% attack»), when an attacker can roll back transactions by printing alternate blocks and guaranteed to deny what happens in a regular blockchain, so one object will have full control over most of the hash – set at the network level and will be able to manipulate the blockchain);
- energy consuming bitcoin mining.

Ukraine is among the Top 14 countries in the world for the introduction of blockchain technologies, and cryptocurrency is 2.5% of GDP – \$ 2.5 billion. The introduction of blockchain in Ukrainian business processes requires significant knowledge in many areas, such as security, law, decentralized management, and companies that choose to use the blockchain will be forced to completely change their historical structure, whose traditional business processes do not correspond to the idea of the blockchain, as well as trying to integrate the blockchain into outdated streams of value and system, face investment or that technology does not suit them.

Risks associated with the development of blockchain in Ukrainian enterprises include the following:

1. Risks associated with the human factor. According to the theory of socio-cultural innovations and socio-psychological model, the priority of human relations in innovation management is a priori established. The so-called general signaling theory, which is a theory-tool for studying information processes in human-operator activities, serves to study the processes of information interaction between man and machine, according to which inevitably there are new security threats to the blockchain. For example, any business that seeks to interact with a blockchain system must interact via computer or automated systems. When a user interacts with a computer, there is a risk that the credentials to access the systems may be stolen or hacked. This only happens at the endpoints, which makes the blockchain vulnerable.

2. Underdeveloped standards. Each technology has standardization. This means that it is easy for companies around the world to implement this technology and use it around the world. Currently, the blockchain does not have proper standards due to rapid growth. Ultimately, this poses risks to security, privacy and compatibility.

3. Unstable price of cryptocurrencies. Cryptocurrency prices are one of the biggest problems. Bitcoin that uses blockchain technology can have high jumps that are unpredictable to investors and, conversely, fall sharply, posing a serious risk to investors. Obviously, prices are volatile, and this is one of the risks associated with traders betting on a project or cryptocurrency that uses a blockchain project.

Among the advantages of implementing blockchain technology in Ukrainian enterprises are:

- security and two-level identification of users with private and public keys, as well as digital signatures;
- successive chains prevent unauthorized changes in information;
- with the help of high-level programming languages allows you to create business logic that helps in making management decisions [11].

Conclusions. The material presented in the article in the order of logical presentation and content reveals the author's approach to assessing the potential opportunities and risks of blockchain implementation for Ukrainian enterprises.

It was stated that the introduction of blockchain technology is only becoming widespread among Ukrainian companies. Businesses are beginning to estimate the cost of storing their own information and providing transparency in building a customer-centric approach with high-level databases such as blockchain technology. Those companies that started implementing in the early stages of technology development, have the opportunity not only to use the existing algorithm, but also to modify it, creating a new, more developed product that can compete in the market. Yes, many companies are becoming suppliers of cloud blockchain technologies, which allows them to make quite high profits and explore a

new niche in the Ukrainian market. Clustering has shown that companies with implemented blockchain technology have a high level of profitability and can be more stable in the market in the event of existing or possible crises. Thus, Ukrainian companies should use the experience of foreign companies and develop in this direction, which will significantly improve the quality of the company's work and eliminate high risks of information loss, especially in the field of security.

The main proposals for domestic business can be as follows:

- definition of basic concepts related to cryptotechnology;
- creation of a register of cryptocurrencies, which will indicate the name and protocol of the cryptocurrency;
- adoption at the official level of a moratorium on the regulation and restriction of the right to engage in business related to cryptocurrencies;
- improvement of legal support for legalization of mining in Ukraine, inclusion of this activity in the national classifier, ie creation of Classification of economic activities, which can be added to the activities of private individuals or LLCs, and which will relate to the use of blockchain technology, data processing and smart contracts in distributed registers. According to him, ordinary citizens, like ordinary entrepreneurs, will be able to pay taxes at a certain rate. In turn, this step should reduce the pressure from the authorities on the crypto community.

References (in language original)

1. Tapscott A., Tapscott D. Blockchain Revolution. New York: Random House LLC, 2016. 324 p.
2. Vigna Paul, Casey Michael J. The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global Economic Order. New York: Picador, 2016. 384 p.
3. Svon M. Blockchain: Blueprint for a New Economy: O'Reilly Media, 2015. 152 p.
4. Skinner K. ValueWeb: How Fintech Firms are Using Bitcoin Blockchain and Mobile Technologies to Create the Internet of Value : Marshall Cavendish International, 2016. 424 p.
5. Мокляк М.В., Хаустова Е.О. Технологія Blockchain в логістичній системі підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 1 (06). С. 66-69.
6. The Global Startup Ecosystem Report 2020 (GSER2020) URL: <https://startupgenome.com/reports/gser2020> (Accessed: 22.01.2022).
7. The Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/> (Accessed: 22.01.2022).
8. PwC Global. Global Top 100 companies – June 2020 update <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> (Accessed: 22.01.2022).
9. Forbes: Global 2000 The World's Largest Public Companies. URL: <https://www.forbes.com/global2000/#1bc8d133335d> (Accessed: 22.01.2022).
10. Конгрес Сполучених Штатів Америки. URL: <https://www.congress.gov> (Accessed: 22.01.2022).
11. Койбічук В.В., Рожкова М.С. Дослідження застосування блокчейн-технологій у діяльності світових підприємств: методичний підхід. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Випуск 4(21). С. 118-123.
12. Падерін І.Д., Горященко Ю.Г. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку підприємництва. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1(63). С. 103-107.

References

1. Tapscott A. & Tapscott D. Blockchain Revolution. New York: Random House LLC, 2016. 324 p.
2. Vigna Paul & Casey Michael J. (2016). The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global Economic Order. New York: Picador. 384 p.
3. Svon M. (2015). Blockchain: Blueprint for a New Economy: O'Reilly Media. 152 p.
4. Skinner K. (2016). ValueWeb: How Fintech Firms are Using Bitcoin Blockchain and Mobile Technologies to Create the Internet of Value : Marshall Cavendish International. 424 p.
5. Mokliak M.V. & Khaustova E.O. (2018). Tekhnolohiia Blockchain v lohistychnii systemi pidpriemstva [Blockchain technology in the logic system of the enterprise]. *Priazovsky Economic Bulletin*, 1(06), pp. 66-69.
6. The Global Startup Ecosystem Report 2020 (GSER2020). URL: <https://startupgenome.com/reports/gser2020> (Accessed: 22 January 2022).
7. The Startup Ranking. Retrieved from <https://www.startupranking.com/> (Accessed: 22 January 2022).

8. PwC Global. Global Top 100 companies – June 2020 update. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> (Accessed: 22 January 2022).

9. Forbes: Global 2000 The World's Largest Public Companies. URL: <https://www.forbes.com/global2000/#1bc8d133335d> (Accessed: 22 January 2022).

10. Congress of the United States of America. URL: <https://www.congress.gov> (Accessed: 22 January 2022).

11. Koibichuk V.V. & Rozhkova M.S. (2020). Doslidzhennia zastosuvannia blokchein-tekhnologii u diialnosti svitovykh pidpriemstv: metodychnyi pidkhid [Research of application of blockchain technologies in activity of the world enterprises: a methodical approach]. *Priazovsky Economic Bulletin*, 4(21), pp. 118-123.

12. Paderin I.D. & Horiashchenko Yu.G. (2021). Stratehichni priorityty innovatsiinoho rozvytku pidpriemnytstva [Strategic priorities of innovative entrepreneurship development]. *Economic Bulletin of Donbas*, 1 (63), pp. 103-107.

ГОРЯЩЕНКО Юлія Григорівна

доктор економічних наук, доцент

Університет митної справи та фінансів,

м. Дніпро, Україна

МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ БЛОКЧЕЙНУ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ

Проблема. Безперервність наукових пошуків та високий інтерес науковців і практиків досі не отримали повного та належного науково-методичного вирішення проблеми уникнення ризиків та загроз і отримання суттєвих переваг й можливостей від упровадження блокчейн технологій на вітчизняних підприємствах.

Мета. У статті визначено потенційні можливості й ризики впровадження блокчейну для українського бізнесу.

Методологія. Основними методами дослідження були критичний, історико-логічний та діалектичний аналіз і синтез соціально-економічних реалій (при вивченні онтологічних процесів та сучасного стану застосування передових технологій), аксіоматичний метод та метод аналогії (при вивченні концепції інноваційної модернізації), моніторинг ЗМІ та бенчмаркінг, кабінетне дослідження (при аналізі вторинної інформації про блокчейн технології в США, Великобританії, Норвегії).

Результати. Встановлено характер блокчейну українських підприємств, пов'язаний із децентралізаційними процесами у суспільстві. Досліджено онтологічні та організаційні засади блокчейну у криптоіндустрії. Вироблено пропозиції з розробки системи дій для проведення токенизації бізнесу. Проаналізовано основні проекти українських міністерств та деяких державних інституцій, зокрема НБУ, щодо впровадження передових світових технологій. Визначено основні переваги блокчейн-технології для бізнесу різних сфер діяльності. Проведено паралель між видами діяльності найбільших публічних компаній, найбільших компаній за ринковою капіталізацією та стартапів з найвищим рейтингом в Україні та світі.

Наукова новизна. Запропоновано алгоритм упровадження технології блокчейн з урахуванням ризиків, можливостей та загроз для українського бізнесу.

Висновки. Розроблено пропозиції для українського бізнесу, зокрема щодо систематизації основних понять, пов'язаних із криптотехнологіями, створення реєстру криптовалют із зазначенням назви та протоколу криптовалюти, запровадження на офіційному рівні мораторію на регулювання та обмеження криптовалют, удосконалення нормативно-правового забезпечення щодо легалізації майнінгу в Україні.

Ключові слова: блокчейн, бізнес, підприємництво, токенизація, технології, інформація, процеси.

Одержано редакцією: 20.02.2022
Прийнято до публікації: 03.05.2022

УДК 339.138:330.341

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-54-59>

БУТКО Наталія Валеріївна

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1267-3750>
butko_n_v@ukr.net

РАДЗИХОВСЬКА Юлія Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6691-3182>
aleksiarodz@ukr.net

УМАНСЬКА Вікторія Григорівна

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1669-7255>
viktoric@ukr.net

МАРКЕТИНГ ІННОВАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті представлено класифікаційні ознаки інновацій та перелік маркетингових інновацій для підприємств. Досліджено основні чинники розвитку інноваційної діяльності та процес її управління в межах підприємств. Розглянуто інноваційний маркетинг як концепцію ведення бізнесу, за якою підприємство безперервно вдосконалює продукцію та застосовує сучасні маркетингові інструменти. Виокремлено основні принципи інноваційного маркетингу для підприємства. Висвітлено основні складові інноваційного маркетингу, які спрямовані на оптимізацію, забезпечення конкурентоспроможності та контроль інноваційної активності підприємств із застосуванням сучасних маркетингових досліджень і використанням активного впливу на ринкові умови їх функціонування. Обґрунтовано, що при формуванні маркетингу інновацій доцільно формувати маркетингову інноваційну стратегію. Запропоновано в її основі розглядати поточні та перспективні цілі підприємства, виокремлені завдання, які потрібно вирішити для досягнення відповідних цілей, перелік заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань, а також контрольні показники і критерії, що дозволяють оцінити досягнення зазначених цілей.

Ключові слова: інновації, інноваційна продукція, маркетинг інновацій, конкурентоспроможність підприємства, інноваційний маркетинг, конкурентні переваги, стратегія маркетингу, інноваційна стратегія, маркетингова стратегія інноваційного розвитку.

Постановка проблеми. За сучасних ринкових умов господарювання вітчизняних підприємств забезпечення їх успішної діяльності покладається на маркетинг. Його роль зводиться до орієнтації процесів виробництва і збуту продукції господарюючих суб'єктів на краще задоволення потреб споживачів, порівняно з конкурентами, із застосуванням різноманітних видів інновацій, які застосовуються для формування і стимулювання попиту на найновішу інноваційну продукцію. Тому для успішного розвитку підприємств різноманітних сфер діяльності та зростання їх конкурентних переваг необхідно займатися розробкою й впровадженням інновацій і забезпечувати реалізацію заходів комплексу маркетингу, що спрямовані на їх комерціалізацію. Крім того, забезпечення конкурентоспроможності продукції вбачається в інтенсивному розвитку всіх напрямів виробничо-господарської діяльності суб'єктів підприємництва різних організаційно-правових форм господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттям питань, пов'язаних із узагальненням впливу маркетингу інновацій, займаються багато вчених-економістів, зокрема І. Ансофф, В. Кондратьєв, Ф. Котлер, М. Портер, Й. Шумпетер, І. Ганжала [9], Т. Данько, І. Кадирус [1], Н. Куденко, Л. Курбацька [1], С. Ілляшенко [4], Т. Максимова, Л. Мельничук [11], В. Нянько [2; 7], В. Пилюшенко, Т. Пальонна [9], П. Перерва, І. Решетнікова, І. Семеняк, А. Шустов [8] та ін.

Однак у сучасних ринкових відносинах успішна діяльність підприємств є ускладненою без впровадження інновацій у галузі маркетингу. За таких умов постає необхідність у поглиблених дослідженнях щодо застосування інструментів маркетингу інновацій як фактору забезпечення

підвищення конкурентоспроможності підприємства, що залежить від їх здатності до організаційного забезпечення таких нововведень.

Метою статті є обґрунтування застосування інновацій у маркетингу для забезпечення конкурентних переваг підприємств з метою успішного їх функціонування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Успішний соціально-економічний розвиток кожної країни неможливий без постійного впровадження інновацій (нововведень) і подальшого їх застосування. Саме інновації надають можливість економічно розвиненим країнам світу підтримувати баланс попиту і пропозиції на власному ринку, а також забезпечують постійне оновлення технологій, товарів або послуг, раціональне використання та стимулювання потенціалу підприємств, зокрема науково-технічного. Тобто нововведення спроможні забезпечувати здорову конкуренцію між підприємствами-виробниками. Тому інновації є не лише категорією технічного, виробничого та комерційного напрямку використання, а й містять потенціал творчого забезпечення суб'єкта підприємництва та класифікуються за різними ознаками (рис. 1).

Рис. 1 – Ознаки класифікації інновацій

Джерело: сформовано авторами з використанням [1, с. 189]

Конкурентна боротьба, зростаючий науково-технічний потенціал підприємств, зміна поведінки споживачів та постійні глобалізаційні процеси є основними чинниками розвитку інноваційної діяльності в межах підприємств. Сам процес управління інноваційною діяльністю перебуває в постійному розвитку, а забезпечення успішної реалізації інноваційних процесів у межах підприємств виступає необхідною умовою при взаємодії всіх їх підрозділів та сприяє орієнтуванню кожного суб'єкта підприємництва на потреби ринку і споживачів кінцевої продукції. Тому інноваційна діяльність визначає перспективи й напрями функціонування підприємств, які обрали інноваційний шлях розвитку, та їх місце на ринку [2, с. 229].

Наразі діяльність вітчизняних підприємств, що функціонують на інноваційних засадах, є досить неефективною та не відповідає сучасному рівню розвитку світових інноваційних процесів. Проте постійне й активне впровадження у діяльність підприємств новітніх досягнень науки і техніки та застосування інноваційних технологій допоможе забезпечити підвищення конкурентоспроможності як підприємств загалом, так і виготовленої ними продукції зокрема. Варто відмітити, що більшість українських підприємств, які функціонують і розвиваються на внутрішньому ринку, своїми здобутками зобов'язані передусім використанню маркетингових інновацій [3, с. 98]. Адже впровадження інновацій у виробничий процес, виробництво нової продукції та просування її на ринок здатне забезпечити найвищий ступінь задоволення вимог покупців у порівнянні зі звичайними товарами. Крім того, заповнення новітньою продукцією

певного сегмента ринку надасть можливість підтримувати постійний інтерес споживачів до відповідного виробника.

Під час впровадження інновацій використовують широкий спектр зусиль, які забезпечують економічну стабільність підприємства і покращують передусім його фінансові результати лише за умови ефективної маркетингової діяльності. Тому, здійснюючи інноваційну діяльність у межах підприємства, необхідно усвідомлювати та враховувати в практичній діяльності особливості маркетингу, який супроводжує розроблення та представлення на ринок інновацій. За відповідних умов утворюється такий вид маркетингу як інноваційний маркетинг, під яким слід розуміти концепцію ведення бізнесу, що передбачає запровадження у виробництво нововведень. За цією концепцією відбувається «створення вдосконаленої або принципово нової продукції (виробу, технології, послуги, управлінського рішення) – інновації – і використання в процесі її створення та розповсюдження вдосконалених чи принципово нових – інноваційних – інструментів, форм та методів маркетингу з метою більш ефективного задоволення потреб як споживачів, так і виробників» [4, с. 32]. Він спрямований на виробництво інновацій, тобто маркетинг нового продукту та їх використання в галузі маркетингу, що передбачає покращення вже наявної продукції. Тому методи застосування та інструменти використання інноваційного маркетингу повинні мати місце в діяльності підприємств-виробників, які стали на інноваційний шлях розвитку.

Для успішного функціонування підприємств комплекс інноваційного маркетингу повинен включати розробку інноваційної стратегії, аналіз ринку, оперативний маркетинг [5, с. 302] та ґрунтувати свою діяльність на основі таких принципів [6, с. 164]:

- спрямованість на досягнення кінцевого практичного результату інновації;
- орієнтація на завоювання відповідної ринкової частки інноваційної продукції в довгостроковій перспективі;
- поєднання науково-дослідницької, виробничо-господарської та маркетингової діяльності в систему менеджменту підприємства;
- орієнтація на довготермінову перспективу, що потребує здійснення досліджень у галузі маркетингу щодо впровадження нововведень, які забезпечуватимуть ефективну господарську діяльність на інноваційних засадах;
- використання взаємозалежних і взаємоузгоджених стратегій та практики активного пристосування до вимог потенційних споживачів інноваційної продукції з одночасним цілеспрямованим впливом на їхні інтереси.

Інноваційний маркетинг виходить з того, що процес сприйняття цільовою аудиторією нового продукту складається з окремих етапів [7, с. 215], вимагає тривалого періоду часу. Відповідно, ступінь сприйнятливості цього нового продукту в різних категорій споживачів різниться, при цьому велике значення мають дизайн, споживчі властивості, ціна нового продукту. Проте ефективному інноваційному розвитку вітчизняних підприємств перешкоджає досить слабкий етап комерціалізації інноваційних продуктів, успіх яких залежить від здатності до організаційного забезпечення маркетингу інновацій та ефективного використання значної низки маркетингових інструментів. Такими інноваціями в галузі маркетингу виступають [8, с. 260]:

- упровадження змін у дизайн продуктів, товарів, послуг, упакування як частини нової маркетингової концепції в межах підприємства, яка не здійснює вплив на їх функціональні характеристики;
- розробка і реалізація нової маркетингової стратегії, яка зорієнтована на збільшення чисельності споживачів або розширення ринків збуту продукції та товарів;
- застосування нових прийомів товаропросування;
- використання нових каналів продажу виготовленого продукту;
- уведення нових концепцій презентації товарів у торгівлі;
- застосування нових цінових стратегій у процесі продажу продукції, товарів і послуг.

Маркетингові інновації вносять зміни до продукції в процесі її виробництва, вони охоплюють проведення маркетингових досліджень, забезпечення товарної політики тощо. Маркетингові інновації передбачають нововведення під час розробки й удосконалення дизайну продукції, її упаковки, прискорюють товаропросування і стимулювання збуту, забезпечують

вигідне маркетингове ціноутворення та в загальному забезпечують конкурентоспроможність підприємств. Крім того, для просування на ринок продукції інноваційного походження кожне підприємство розробляє свою маркетингову стратегію, враховуючи специфічні особливості окремої продукції. Адже маркетинг забезпечує різноманітні зв'язки впливу (стратегічні, оперативні, інформаційні) підприємства із зовнішнім середовищем, що надає їм конкурентних переваг, а це є головним завданням стратегічного планування загалом [9, с. 77].

Розглядаючи компоненти процесу впровадження інноваційної продукції в маркетингову стратегію підприємства (рис. 2), можна відзначити, що маркетингові дослідження ринку надають необхідну інформацію про відповідних споживачів, яка забезпечує пошук оптимальних напрямів задоволення можливих потреб ринку. Забезпечення проведення маркетингових досліджень відбувається на основі таких методів маркетингового аналізу: SWOT-аналіз, стратегічна модель Портера, STP-аналіз, матриця BCG, GAP-аналіз, матриця «Mack Kinsey-General Electric». Крім того, отримана в ході ринкового дослідження інформація дозволяє підприємству розробити комплекс маркетингових досліджень, спрямованих на формування конкурентних переваг фірми, розробку стратегії її поведінки на ринку [10, с. 75].

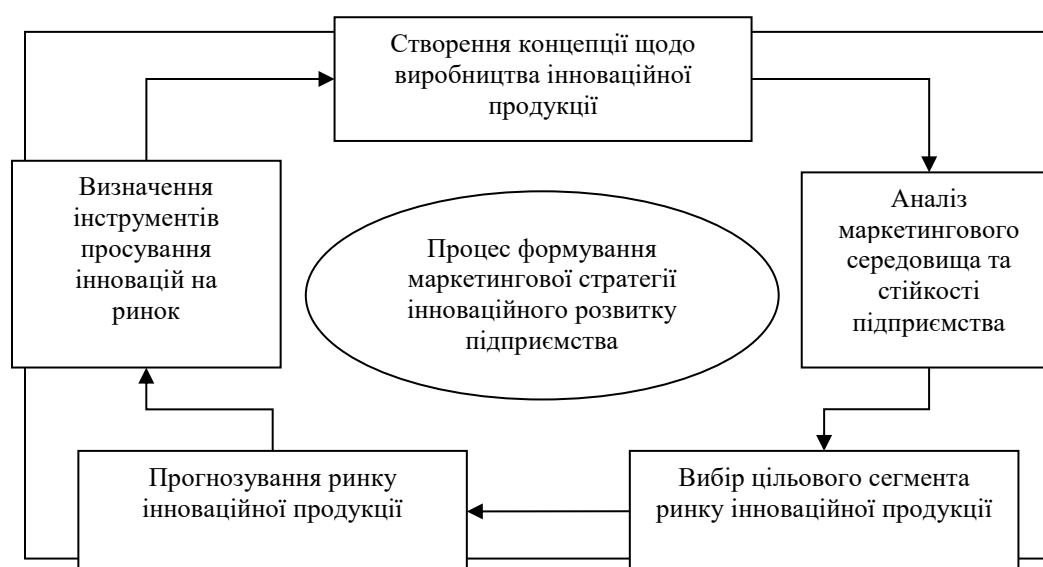

Рис. 2 – Процес формування маркетингової стратегії інноваційного розвитку підприємства

Джерело: сформовано авторами з використанням [9, с. 78]

Отже, при формуванні маркетингу інновацій формується стратегія маркетингу та інноваційна стратегія, які в сукупності складають маркетингову інноваційну стратегію. В її основу покладено поточні та перспективні цілі суб'єкта підприємництва, виокремлені завдання, які потрібно вирішити для досягнення відповідних цілей, перелік заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань, а також контрольні показники і критерії, що оцінюють досягнення зазначених цілей. У загальному значенні маркетингова стратегія інноваційного розвитку підприємства включає стратегію формування і розвитку цільового ринку відповідної продукції, товарну та цінову стратегії, стратегію просування продукції на ринку, стратегію стимулювання збуту тощо.

Основними маркетинговими інструментами, які варто задіювати в процесі інноваційної діяльності підприємств, є заходи комплексу стимулювання збуту, проведення адекватних маркетингових досліджень на ринку цінової та збутової політики. Аналізуючи відповідні маркетингові заходи досить часто застосовують імітаційне моделювання процесів сприйняття інноваційної продукції як кінцевими споживачами, так і іншими суб'єктами ринку [11, с. 80].

Стратегії, які забезпечують проникнення на нові ринки та ґрунтуються на застосуванні новітніх інноваційних технологій, можуть бути ризикованішими в силу необхідності застосування значних маркетингових і технологічних зусиль. Адже висока ймовірність ризику

вимагає прийняття точного рішення в процесі розробки і впровадження маркетингових інноваційних стратегій щодо продукції, встановлення ціни, товаропросування, рекламної діяльності, вибору цільових ринків тощо. Тому, виходячи з цього, стратегію слід обирати з урахуванням сильних і слабких сторін суб'єкта підприємництва, його можливостей та загроз, що наразі прирівнюється до наявного потенціалу ресурсів, зайнятої позиції на ринку та набору стратегічних цілей. Таким чином, використання саме маркетингового підходу для впровадження інновацій на ринок сприяє зниженню ризиків у діяльності підприємств, надає можливість прогнозувати рівень попиту продукції, розмір прибутку та забезпечувати його конкурентоспроможність.

Висновки. Отже, підприємства, які успішно ведуть ринкову діяльність, своїм позитивним результатом господарювання зобов'язані саме інноваціям, зокрема в галузі маркетингу. Постійне впровадження у виробничий процес нововведень і просування на ринок новітньої продукції забезпечує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. Тому інноваційний маркетинг, як концепція класичного маркетингу, завбачує постійне вдосконалення продукції суб'єктів підприємництва, які задовольняють як потреби споживачів, так і свої власні, використовуючи оптимальні форми і методи товаропросування та збуту інноваційної продукції.

Список використаних джерел

1. Курбацька Л.М., Кадирус І.Г. Впровадження маркетингових інновацій в діяльність промислових підприємств. *Економіка та держава*. 2020. Вип. 4. С. 187-190. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.187
2. Нянько В.М. Інноваційний маркетинг на підприємствах України. *Інноваційна економіка*. 2014. № 6 (55). С. 228–231.
3. Андрусак В.М., Бутко Н.В., Сологуб М.П., Улянич Ю.В. Податкове стимулювання та маркетингове забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку вітчизняних підприємств. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Економічні науки. 2021. № 4. С. 96–103. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-4-96-103>.
4. Ілляшенко Н.С. *Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств*: монографія. Суми: «Вид-во СумДУ», 2011. 192 с.
5. Гризовська Л.О., Романова А.В. Маркетинг інновацій як інструмент успішного бізнесу. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 301-307. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/46.pdf (дата звернення: 04.03.2022).
6. Чухрай Н.І., Данилович Т.Б. Особливості маркетингу продуктових інновацій. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. Вип. 605. С. 162–167.
7. Нянько В.М. Особливості розвитку інноваційного маркетингу на підприємстві. *Інноваційна економіка*. 2015. № 6. С. 212–217.
8. Шустов А.А. Маркетингові інновації як одне з найважливіших напрямів інноваційної політики. *Молодий вчений*. 2013. № 9. С. 258–263.
9. Ганжала І.В., Пальонна Т.А., Бурцева Т.І. Використання інноваційного маркетингу як засобу підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 45. Ч. II. С. 76-81.
10. Меньшикова М.А. Основні напрямки розвитку ринку послуг в конкурентному середовищі. *Теоретичні та прикладні питання економіки і сфери послуг*. 2013. № 6. С. 73–90.
11. Мельничук Л.С., Марущак І.О. Взаємозв'язок маркетингу та інновацій на підприємстві. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2016. Вип. 273. С. 78-82.

References

1. Kurbatska L.M., Kadyrus I.H. (2020). Implementation of marketing innovations in the activity of industrial enterprises. *Ekononika ta derzhava*, 4, 187-190. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.187
2. Nianko V.M. (2014). Innovative marketing at the enterprises of Ukraine. *Innovatsiina ekonomika (Innovative economy)*, 6 (55), 228–231.
3. Andrusiak V.M., Butko N.V., Solohub M.P., Ulianych Yu.V. (2021). Tax stimulation and marketing ensuring innovative and investment development of domestic enterprises. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Ekonomichni nauky (Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university. Economic sciences)*, 4, 96–103. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-4-96-103>.
4. Illiashenko N.S. (2011). *Organizational and economic principles of innovative marketing of industrial enterprises*. Sumy: «Vyd-vo SumDU», 192 (in Ukr.)
5. Hryzovska L.O., Romanova A.V. (2018). Marketing of innovations as an instrument of successful business. *Ekononika i suspilstvo (Economy and Society)*, 16, 301-307. Retrieved from: http://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/46.pdf (Accessed: 04.03.2022)

6. Chukhrai N.I., Danylovych T.B. (2007). Features of product innovation marketing. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University)*, 605, 162–167.
7. Nianko V.M. (2015). Features of development of innovative marketing at the enterprise. *Innovatsiina ekonomika (Innovative economy)*, 6, 212–217.
8. Shustov A.A. (2013). Marketing of innovation as one of the various areas of innovation policy. *Molodyi vchenyi (Young Scientist)*, 9, 258–263.
9. Hanzhala I.V., Palonna T.A., Burtseva T.I. (2017). Implementation of innovative marketing as a measure to improve enterprise competitiveness. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Seriya: Ekonomichni nauky*, 45, 76–81.
10. Menshikova M. A. (2013). Main directions of development of the services market in a competitive environment. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky i sfery posluh (Theoretical and applied issues of economics and services)*, 6, 73–90.
11. Melnychuk L.S., Marushchak I.O. (2016). Relationship between marketing and innovation in the enterprise. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly*, 273, 78–82.

BUTKO Nataliia

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

RADZIHOVSKA Yuliia

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

UMANSKA Viktoriia

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

MARKETING OF INNOVATIONS AS AN INSTRUMENT FOR ENTERPRISING COMPETITIVENESS

Introduction. In modern market economy, ensuring the success of the enterprise relies on marketing. Its role is to orient the production and marketing of enterprises through various innovations, as well as in the formation and stimulation of demand for fundamentally new innovative products. Therefore, to develop and ensure the competitiveness of the enterprise, it is necessary to adhere to such activities as the development and introduction of innovation and implementation of marketing activities aimed at their commercialization.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the use of innovations in marketing in order to ensure the competitive advantages of enterprises for their successful operation.

Results. Ensuring the competitiveness of enterprises, as shown by modern world practice, is impossible without the introduction and further application of innovations in marketing. The classification features of innovations and the list of marketing innovations for enterprises are presented. The main factors of innovation development and the process of its management within enterprises are studied. Innovative marketing considered as a concept of doing business, according to which the company continuously improves products and uses modern marketing tools. The basic principles of innovative marketing for the enterprise are highlighted. The main components of innovative marketing, which are aimed at optimizing, ensuring competitiveness and control of innovative activity of enterprises with the use of modern marketing research and the use of active influence on market conditions of their operation. It is determined that in order to promote products of innovative origin on the market, each company develops its own marketing strategy for innovative development, taking into account the specific features of individual products.

Originality. It is substantiated that in the formation of marketing innovations constitute a marketing innovation strategy. It is proposed to consider the current and future goals of the enterprise, selected tasks that need to be solved to achieve the relevant goals, a list of measures aimed at solving the tasks, as well as benchmarks and criteria that assess the achievement of these goals.

Conclusion. Successful businesses owe their success to innovation, particularly in the field of marketing. Marketing innovations are an effective means of increasing competitiveness, as they lead to the creation of new products and the development of new markets, to increase investment and reduce all types of costs. Innovative marketing allows you to form a competitive advantage of a marketing strategy based on innovation and introduction in order to maximize the company's profits.

Keywords: innovations, innovative products, marketing of innovations, competitiveness of the enterprise, innovative marketing, competitive advantages, marketing strategy, innovation strategy, marketing strategy of innovative development.

Одержано редакцією: 22.03.2022
Прийнято до публікації: 01.06.2022

УДК 658

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-60-66>

РЯБУХА Ольга Олегівна

аспірант (PhD Доктор філософії),
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0583-9377>

olgariabuxa0@gmail.com

ЦІЛІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті проведено аналіз основних цілей стратегічного управління підприємством в умовах конкуренції та невизначеності. Розглянуто п'ять взаємозалежних завдань щодо створення та реалізації стратегії підприємства. Проведено аналіз підходів до визначення ключових категорій стратегічного управління суб'єктами господарювання, таких як «стратегічне бачення» та «місія» підприємства. Визначено основні складові місії підприємства. Досліджено сукупність можливих цілей підприємства для визначення їх застосування підприємницькими структурами цукрової галузі. Конкретизовано та уточнено основні стратегічні та фінансові цілі діяльності підприємства.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, стратегічне планування, ціль, мета, місія, підприємство, конкуренція, ризик.

Постановка проблеми. Ефективне управління підприємством, особливо в умовах конкурентних ризиків, передбачає розробку гнучких стратегії його розвитку в середньо- та довгостроковій перспективах чи визначення майбутнього бажаного стану підприємства, генеральних, стратегічних та оперативних цілей, ресурсів, необхідних для їх досягнення, критеріїв оцінки ефективності управління та контролю виробничих і фінансових результатів. Із огляду на це, уточнення цілей стратегічного управління підприємством в умовах конкуренції набуває актуальності в теоретичній та прикладній площинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у розробку аналізованої теми в умовах формування ринкових відносин в Україні є праці вітчизняних учених: І. Д. Падеріна, Ю. Г. Горященка [1], В. Г. Герасимчук [2], А. П. Міщенко [3], В. М. Клочка, Л. О. Труфанова [4] та інших. Серед зарубіжних авторів дослідження стратегічного розвитку підприємства здійснювали А. Томпсон, А. Стрикленд [5], М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури [6], Х. Висем [7] тощо. В їх роботах досліджувалося стратегічне управління підприємством загалом, проте саме цілями стратегічного управління суб'єктом господарювання уваги приділено не достатньо.

Численні публікації зарубіжних авторів за тематикою стратегічного управління ґрунтуються на досвіді країн, які належать до переліку держав із досить розвиненими та стабільними ринками, для яких, зокрема, характерні закони саморегуляції відносин учасників. Тому західні механізми й моделі формування стратегії розвитку підприємства мають обмежену функціональну придатність для вітчизняного бізнесу, який функціонує в умовах ринків, що формуються і розвиваються. Тому дослідження цілей та методів стратегічного управління вітчизняним підприємством є досить актуальним питанням, яке потребує подальшого опрацювання.

Метою наукового дослідження є ідентифікація й аналіз основних цілей стратегічного управління підприємством в умовах конкуренції та невизначеності.

Викладення основного матеріалу дослідження. В умовах ринкової економіки для виживання та підвищення рівня життєздатності підприємства одним із суттєвих стратегічних рішень є вибір його цілей та розробка засобів їх досягнення. Стратегія в загальному розумінні – це план управління підприємством, спрямований на зміцнення його позицій на ринку, задоволення споживачів і досягнення поставленої мети попри непередбачені обставини, потужну

конкуренцію і внутрішні проблеми. Без стратегії у керівника відсутній продуманий план дій, немає єдиної програми досягнення бажаних результатів.

План управління підприємством включає всі його основні функції та підрозділи: постачання, виробництво, фінансові відносини, маркетингову діяльність, роботу з персоналом, наукові дослідження та розробки. Зробити стратегічний вибір на управлінському рівні – це означає пов'язати в єдине ціле всі бізнес-рішення та конкурентоспроможні дії по всьому спектру бізнес-процесів підприємства. Розробка стратегії – це одна із головних функцій менеджменту.

Створення та реалізація стратегії підприємства складається з п'яти взаємозалежних і взаємопов'язаних завдань [8, с. 89]: визначення сфери діяльності та формування стратегічних установок; постановка цілей та завдань для їх реалізації; формулювання стратегії задля досягнення намічених цілей і результатів діяльності виробництва; реалізація стратегічного плану, оцінка результатів діяльності та зміна стратегічного плану та/або методів його досягнення.

Під час розробки стратегії керівництву підприємства на початковому етапі необхідно визначити: власні стратегічне бачення, місію та стратегічні цілі. Слід зауважити, що поняття «стратегічне бачення» та «місії» прийшли до нас із зарубіжної практики, тому існують значні розбіжності у їхньому розумінні. Так, наприклад, позиція, висунута деякими вченими-економістами, зокрема, автором навчального посібника «Стратегічне управління підприємством» В. Г. Герасимчук [2, с. 123], полягає у тому, що стратегічне бачення розглядається як керівна «філософія бізнесу, обґрунтування існування підприємства, ідеальна картина майбутнього... Визначає рівень намірів у процесі планування».

Однак вважаємо, що більш правильним є трактування цього поняття вченими А. А. Томпсоном та А. Дж. Стриклендом: «стратегічне бачення – це місце підприємства на ринку в даний час і в майбутньому, а також можливі потреби підприємства на 5 - 10 років наперед» [5, с. 75], адже воно конкретне та зрозуміле. Ще більша розбіжність існує щодо розуміння поняття «місії підприємства» (табл. 1).

Таблиця 1 – Аналіз підходів до визначення поняття «місія підприємства»

№	Автор	Визначення
1	В. Г. Герасимчук [2]	Місія – це мета, для якої організація існує, і яка має бути виконана в плановому періоді; місія містить філософію (воно ж «бачення»); у неї є фінішна характеристика – період часу, після якого вона повинна бути виконана.
2	А. А. Томпсон та А. Дж. Стрикленд [5]	Місія – це сфера діяльності підприємства і ті послуги, які воно надаватиме своїм клієнтам.
3	М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури [6]	Місія – основна спільна мета організації, чітко виражена причина існування. Формулювання місії має містити: основні товари, ринки та технології (або якою підприємницькою діяльністю займається фірма); зовнішнє середовище, що визначає робочі принципи фірми; культуру організації.
4	Х. Виссема [7]	Місія – це образ компанії, її кредо; це ядро трикутника «стратегія – структура організації – корпоративна культура», який має бути в рівновазі із зовнішнім середовищем. При формуванні місії виділяється чотири елементи: чому компанія існує; стратегія (конкурентна позиція та особлива компетентність); цінності, у які компанія вірить; норми та вчинки (правила та зразки наказу, які вказують на особливу компетентність та систему цінностей).

Складено автором на основі: [2, 5, 6, 7]

Ототожнення місії з метою, як це відбувається у представлених у таблиці визначеннях деяких учених-економістів, на нашу думку, є невірним. Місія – це не мета. Місія – це причина, на підставі якої підприємство (організація) може існувати. Вона може бути знайдена лише в зовнішньому середовищі, – які потреби зовнішнього середовища (клієнтів) підприємство (організація) збирається задовольняти, без цього діяльність будь-якого підприємства

безперспективна. «Бачення», як було сказано вище, – це дещо інше поняття, і не можна погодитися з думкою деяких авторів, що місія має «фінішну межу». Місія підприємства може змінюватися під впливом зовнішнього середовища, зростаючої конкуренції, невизначеності й хаотичності економіки, але це не обов'язково, як свідчить практика діяльності багатьох вітчизняних і зарубіжних підприємств.

Щодо формулювання змістової сутності поняття місії наявні також розбіжності. Набір складників у перерахованих в аналізі авторів не збігається. На підставі проведених досліджень ми дійшли висновку, що місія має містити такі складники:

- причину діяльності підприємства (чому без розвитку галузі національна економіка буде неповною);

- особливості товару та споживача, які основні вимоги пред'являє споживач до товару та як підприємство збирається їх задовольняти;

- основні умови, без яких існування підприємства є проблематичним.

Галузеві підприємства матимуть свою специфіку у визначенні місії. Для прикладу можна обрати підприємство цукрової галузі. Виділимо специфічні компоненти, які необхідні для формулювання місії суб'єкта господарювання цукрової промисловості.

Цукор – це продукту харчування, який має високу калорійність та здатність до тривалого зберігання, тому цей продукт має стратегічний характер. Розвиток галузі впливає на продовольчу безпеку країни. Цукор – продукт повсякденного попиту, для споживача основними вимогами до такого товару є якість і доступна ціна.

Оскільки підприємство може існувати лише за наявності прибутку, який забезпечує відшкодування витрат і отримання певної суми фінансової винагороди за зусилля та ризик, то одним із основних факторів для забезпечення успішної діяльності будь-якого суб'єкта бізнесу є людський фактор: якість персоналу (керівників, спеціалістів, службовців, робітників). Адже саме персонал підприємства є провідною рушійною силою його ефективної діяльності.

Враховуючи вищевикладене, формулювання місії діяльності цукрового заводу матиме таку інтерпретацію. Місія цукрового заводу – виготовляти конкурентоспроможний, затребуваний замовниками та споживачами стратегічний продукт – цукор, дотримуючись державних інтересів щодо забезпечення продовольчої безпеки країни.

Робота підприємства, на нашу думку, вважається успішною, якщо воно досягає своєї мети. Отже, мета – це бажаний стан системи або результат її діяльності, який можна досягти в межах деякого інтервалу часу. Таким чином, цілі – це результати, а стратегії – це способи досягнення довгострокових цілей. Тому цілі діяльності можуть значно відрізнятися на різних підприємствах залежно від цінностей і цілей вищого керівництва, відповідно ситуації, яка склалася на ринку, конкретного горизонту прогнозування цілей.

У зв'язку з цим у табл. 2 представлено ідентифіковані варіанти та результати аналізу можливих цілей підприємства для визначення доцільності їх застосування в цукровій галузі.

Мета певною мірою формується на основі аналізу наявних у розпорядженні суб'єкта управління коштів та можливостей. Вона має забезпечувати прагнення, наскільки це можливо, до повного використання всіх коштів і засобів. Цілі, які не відповідають цій вимозі, є занадто заниженими (така небезпека загрожує при визначенні точкових цілей) або «завузькими» для цього керованого процесу. Менеджмент підприємства повинен прагнути до постановки цілей, які б забезпечили ефективне використання всіх наявних підприємницьких можливостей.

Ми вважаємо, що важливим моментом у забезпеченні ефективного управління підприємством є поєднання його цілей та особистих інтересів людини (керівників, персоналу, стейкхолдерів). Це зумовлюється тим, що чітке розуміння мети, розробка особою її індивідуальної професійної та життєвої програми (траєкторії), яка не суперечить цілям підприємства, сприяють ефективному управлінню його бізнес-процесами.

Цілі можна використовувати як параметри для оцінювання рівня ефективності підприємства та міри досяжності його стратегічних орієнтирів. Мистецтво формулювання мети – це мистецтво управління. Без чітко сформульованих цілей не може бути ефективного контролю діяльності суб'єкта господарювання. Як і місія, мета має бути зрозумілою виконавцям.

Таблиця 2 – Аналіз можливих цілей підприємства для визначення здатності до їх застосування в цукровій галузі

№	Цілі	Можливість застосування в цукровій галузі
1	Місце на ринку (збільшення частки ринку, зміцнення конкурентних позицій,	Без наявності визначеної частки ринку функціонування підприємства та галузі неможливе
2	Прибутковість (обсяг прибутку, рентабельність продукції, дохід на інвестиційний капітал)	Найважливіша мета будь-якого підприємства: важливість для держави (податки), важливість для галузі та підприємства (показник конкурентоспроможності)
3	Економічність виробничої системи (витрати на 1 гривню товарної продукції; витрати на одиницю продукції; продуктивність праці; фондівддача; використання потужності, ресурсозбереження)	Необхідні для обґрунтування показника конкурентоспроможності підприємства та продукції
4	Фінансові ресурси (структура капіталу, фінансова стійкість, виплата дивідендів)	Одна з умов діяльності підприємства
5	Дослідження та впровадження новинок (інновацій)	Необхідність підтримки конкурентоспроможності продукції та підприємства
6	Людські (трудові) ресурси, їх надійність, лояльність	Основний фактор ефективного функціонування підприємства
7	Управління підприємством та організаційна структура	Рівень адаптації при досягненні цілей підприємства
8	Соціальна відповідальність (перед суспільством, державою, інвесторами, клієнтами, персоналом)	Умови для довгострокового функціонування бізнесу

Складено автором на основі: [9-10]

Багатоплановість цілей, на нашу думку, пояснюється тим, що будь-яке підприємство, будь-яка економічна система є багатоцільовими суб'єктами. Визначення пріоритетності цілей є дуже важливою і складною проблемою, яка, зазвичай, вирішується експертним шляхом.

Цілі підприємства бувають різних видів. Один із наукових підходів передбачає поділ цілей на стратегічні та фінансові [9, с. 25].

Хоча і фінансовим, і стратегічним цілям належить найвищий пріоритет, адже вони спрямовані на досягнення ключових результатів діяльності суб'єкта господарювання, складність виникає тоді, коли ситуація змушує зробити вибір між діями, пов'язаними з підвищенням рівня короткострокових фінансових показників, і зусиллями по зміцненню становища підприємства в довгостроковій перспективі. Підприємство, яке постійно втрачає можливості зміцнення своїх конкурентних позицій у довгостроковій перспективі (замість цього роблячи вибір на користь негайного поліпшення значень фінансових показників), на нашу думку, ризикує розгубити власну конкурентоспроможність, втрачаючи рушійну силу на ринку, зменшуючи здатність протистояти своїм більш далекоглядним конкурентам.

Інший науковий підхід передбачає виділення траєкторних і точкових цілей [10, с. 33]. Траєкторні та точкові цілі тісно пов'язані з поняттями довгострокових і короткострокових цілей. Як правило, траєкторні цілі – довгострокові, а точкові – короткострокові.

Будь-який інтервал часу можна поділити на окремі періоди, і для кожного з них можна визначити свою мету: проміжну, кінцеву.

Бувають цілі різних ієрархічних рівнів управління. Корпоративну мету чи ціль нульового рівня прийнято називати генеральною. Далі йдуть цілі першого, другого рівнів тощо. Таку презентацію цілей називають деревом цілей.

У разі існування конкуруючих цілей досягнення однієї з них може означати відмову від іншої.

При формулюванні цілей підприємства слід пам'ятати, що цілі повинні відповідати таким критеріям: конкретність, вимірність, визначеність у часі, досяжність, гнучкість, сумісність, несуперечність [11, с. 156].

Конкретність і вимірність цілей забезпечує можливість контролю та оцінки діяльності, спрямованої на їх досягнення. Визначеність у часі передбачає чітке фіксування термінів реалізації поставленої мети. Що стосується досяжності цілей, то переоцінка компанією власних можливостей може знизити мотивацію до праці, створити складні умови для роботи, і зрештою, призвести до катастрофічних наслідків. Досяжність цілей забезпечується також і тим, що вони повинні бути гнучкими, тобто залишати можливість для коригування, необхідність якого може бути викликана непередбаченими змінами зовнішнього середовища та невизначеністю. Крім того, всі цілі організації повинні бути порівнянними та взаємно підтримуючими, тобто дії, спрямовані на досягнення однієї мети, не повинні перешкоджати досягненню іншої.

Конкретні цілі можуть бути встановлені щодо рівня продуктивності праці, використання виробничих потужностей тощо. Слід зазначити, що конкретні цілі є важливим елементом стратегічного менеджменту, адже вони виступають у ролі показників реалізації стратегії, оцінки її ефективності [12, с. 265].

Встановлення цілей – процес, який здійснюється зверху донизу і слугує менеджерам нижчих ланок управління орієнтиром у виконанні ними та співробітниками їх підрозділів їх професійних обов'язків. Цілі визначаються об'єктивними потребами і мають ієрархічний характер. Цілі верхнього рівня не можуть бути досягнуті, поки не досягнуто мети найближчого нижнього рівня. У міру переміщення вниз за рівнями ієрархії, цілі конкретизуються.

Цілі підприємства можуть бути скориговані за результатами комплексного аналізу зовнішнього середовища та внутрішніх можливостей бізнесу.

Глобальна мета підприємства, яка визначає добробут його співробітників, визначається як середнє споживання працівників за розрахунковий період:

$$P_{\text{спож}} = \frac{\text{ФОП} + \text{ФСР}}{M_p * K_{\text{іц}}},$$

$P_{\text{спож}}$ – середнє споживання працівників, грн/особ.;

ФОП, ФСР – фонди оплати праці та соціального розвитку;

M_p – середньорічна чисельність працюючих;

$K_{\text{іц}}$ – коефіцієнт індексу цін, який враховує інфляцію: $K_{\text{іц}} > 1$.

Класифікація цілей за різними типологічними ознаками сприяє виробленню більш обґрунтованих управлінських рішень: не можна вимагати від співробітників досягнення стратегічної мети за день, як і рухатися до проміжної мети довгий період часу.

Слід пам'ятати, що мета має бути зрозумілою, усвідомленою підлеглими, адже, не розуміючи орієнтир, до якого рухатись, співробітник навряд чи обере правильний шлях.

Висновки. За результатами проведеного дослідження варто зробити такі висновки. Процес стратегічного управління починається з формулювання місії підприємства. У широкому розумінні, місія – це філософія та призначення, сенс існування суб'єкта господарювання. У вузькому розумінні, місія – це твердження щодо того, для чого чи чому існує підприємство, що відрізняє його від інших суб'єктів бізнесу.

Формулювання місії має дуже велике значення для діяльності підприємства, адже є базою для визначення фінансових і стратегічних цілей. Досить складно оцінити прямий економічний ефект від сформульованої місії, проте важливість цього етапу виявляється також у тому, що місія допомагає формувати та підтримувати єдиний корпоративний дух, слугує основою для дієвого управління підприємством, знижує ризик прийняття необґрунтованих рішень та мінімізує ймовірність стратегічних помилок недалекогоглядного керівництва.

Місія розробляється для компанії загалом, для окремих підприємств, функціональних та операційних підрозділів. Обирається і формулюється місія вищим керівництвом та співробітниками суб'єкта господарювання.

Встановлення цілей трансформує стратегічне бачення та напрям розвитку підприємства у конкретні завдання, пов'язані з виробництвом та результатами його діяльності. Цілі – це зобов'язання управлінського апарату підприємства досягти певних результатів у певний час. Вони точно пояснюють, скільки, чого і до якого терміну потрібно зробити. Вони звертають увагу та ресурси на те, чого потрібно досягти у перспективі.

Від того, наскільки правильно визначено цілі, залежить ефективність діяльності підприємства. Мистецтво формулювання мети визначає мистецтво управління. Неправильно сформульована мета може завдати багато шкоди, вона може стати причиною банкрутства та ліквідації підприємства, тому важливо знати, які бувають цілі, і як вони мають бути сформульовані.

Розробляючи набір цілей підприємства, слід мати на увазі, що вони мають бути конкретними, вимірними, визначеними в часі та досяжними. Виконуючи ці вимоги при встановленні цілей, управлінці отримують можливість ефективного контролю за реалізацією стратегії суб'єкта господарювання.

Список використаних джерел

1. Падерін І.Д., Горьашченко Ю.Г., Новак Є.Є. Стратегічне управління підприємством малого та середнього бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 163-167.
2. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання. К.: КНЕУ, 2000. 360 с.
3. Міщенко А.П. Стратегічне управління. К.: «Центр навчальної літератури», 2004. 336 с.
4. Ключко В.М., Труфанова Л.О. Стратегічне управління в сучасних умовах конкурентних ринків. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 30. С. 159-165.
5. Томпсон А.А., Стрікланд А.Дж. Стратегічний менеджмент. Мистецтво розробки і реалізації стратегії / Пер.с англ. під ред. Л.Г. Зайцева, М.І. Соколової. м.: Банки і біржі, Юніті, 1998. 576 с.
6. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту. м.: Дело ЛТД, 1995. 704 с.
7. Віссем Х. Стратегічний менеджмент і підприємництво. Можливості для майбутнього розквіту: Пер. з англ. м.: Фінпрес, 2000. 271 с.
8. Македон В.В., Валіков В.П. Розробка комбінованої стратегії підприємства на засадах збалансованої системи показників: монографія. К.: Європейський вектор економічного розвитку, 2016. С. 88–101.
9. Бровкова О. Г., Гоцуляк О. С., Троян А. І. Формування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю українських підприємств. *Економіка, фінанси, право*. 2018. № 10. С. 21–26.
10. Можевенко Т. Ю., Бережна В. І. Стратегічне управління діяльністю вітчизняних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 31–40.
11. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства. К.: Економічна думка, 2016. 390 с.
12. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. 2-е вид. К.: КНЕУ, 2018. 699 с.
13. Гончаренко А.С., Зачосова Н.В., Коваль О.В. Стратегічні аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки страхових компаній у контексті розвитку конкурентоспроможного ринку страхових послуг. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Економічні науки*. 2020. №2. С.160-168.

References

1. Paderin I.D., Horyashchenko Y.G., Novak E.E. (2017). Strategic management of a small and medium-sized enterprise. *Economic Herald of Donbass*, 2 (48), 163-167.
2. Gerasimchuk V.G. (2000). Strategic management of the enterprise. Graphical modeling: training: manual. K.: KNEU, 360 p. (in Ukr).
3. Mishchenko A.P. (2004). Strategic management: education. manual K.: «Center for Educational Literature», 2004, 336 p. (in Ukr).
4. Klochko V.M., Trufanova L.O. (2019). Strategic management in modern conditions of competitive markets. *Market infrastructure*, 30, 159-165.
5. Thompson A.A., Strickland A.J. (1998). Strategic management. The art of strategy development and implementation: m.: Banks and Exchanges, Unity, 576 p.
6. Meskon M.H., Albert M., Khedoury F. (1995). Fundamentals of management: Trans. with English. m.: Delo LTD. 704 p.
7. Vissem H. (2000). Strategic management and entrepreneurship. Possibilities for future prosperity: Trans. with English. m.: Finpress, 271 p.

8. Makedon V.V., Valikov V.P. (2016). Development of a combined enterprise strategy on the basis of a balanced system of indicators: a monograph. K.: European vector of economic development. P. 88–101.
9. Brovkova O. G., Hotsulyak O. S., Troyan A. I. (2018). Formation of the system of strategic management of the competitiveness of Ukrainian enterprises. *Economy, finance, law*, 10, 21–26.
10. Mozhevenko T. Yu., Berezhna V. I. (2018). Strategic management of activities of domestic enterprises. *Actual problems of the economy*, 2, 31–40.
11. Sayenko M. G. (2016). Strategy of the enterprise: textbook. K.: Economic Opinion, 390 p.
12. Shershnyova Z.E. (2018). Strategic Management. 2nd ed. K.: KNEU, 699 p.
13. Goncharenko A.S., Zachosova N.V., Koval O.V. (2020). Strategic aspects of ensuring the financial and economic security of insurance companies in the context of the development of a competitive market of insurance services. *Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Economic sciences*, 2, 160-168.

RIABUKHA Olha

Postgraduate student,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

GOALS OF STRATEGIC ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF COMPETITION

Introduction. Effective management of the enterprise, especially in the conditions of competitive risks, involves the development of flexible strategies for its development in the medium and long-term perspectives or the determination of the future desired state of the enterprise, general, strategic and operational goals, resources necessary for their achievement, criteria for evaluating the effectiveness of management and control of production and financial results. In view of this, clarifying the goals of strategic management of the enterprise in conditions of competition becomes relevant in the theoretical and applied planes.

The purpose of scientific research is to identify and analyze the main goals of strategic management of an enterprise in conditions of competition and uncertainty.

Results. The article analyzes the main goals of strategic enterprise management in conditions of competition and uncertainty. Five interdependent tasks related to the creation and implementation of the company's strategy are considered. An analysis of approaches to determining key management strategies of business entities, such as the "strategic vision" and "mission" of the enterprise, was carried out. The main components of the mission of the enterprise are defined. The totality of the possible goals of the enterprise was studied in order to determine their application by the entrepreneurial structures of the sugar industry. The main strategic and financial goals of the enterprise have been specified and clarified.

Originality. The scientific novelty of the study consists in the development of a set of enterprise goals for determining their application by entrepreneurial structures of the sugar industry.

Conclusion. The process of strategic management begins with the formulation of the company's mission. In a broad sense, the mission is the philosophy and purpose, the meaning of existence of the business entity. In a narrow sense, a mission is a statement about what or why an enterprise exists, which distinguishes it from other business entities. The formulation of the mission is of great importance for the activity of the enterprise, as it is the basis for determining financial and strategic goals. It is quite difficult to assess the direct economic effect of the formulated mission, but the importance of this stage is also revealed in the fact that the mission helps to form and maintain a unified corporate spirit, serves as a basis for effective management of the enterprise, reduces the risk of making unfounded decisions and minimizes the probability of strategic mistakes by short-sighted management. The mission is developed for the company as a whole, individual enterprises, functional and operational divisions. The mission is chosen and formulated by the top management and employees of the business entity. Setting goals transforms the strategic vision and development direction of the enterprise into specific tasks related to production and the results of its activities. Goals are the commitment of the management apparatus of the enterprise to achieve certain results at a certain time. They explain exactly how much, what, and by what time it needs to be done. They focus attention and resources on what needs to be achieved in the future.

Key words: strategy, strategic management, strategic planning, goal, purpose, mission, enterprise, competition, risk.

Одержано редакцією: 11.04.2022
Прийнято до публікації: 19.06.2022

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DEVELOPMENT OF REGIONS, INDUSTRIES AND TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY

UDC 331.5:378.4

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-67-77>

SOTULA Oksana

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5615-3987>
oksanasotula50@gmail.com

ANNING Batholomew

Applicant for Higher Education,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5657-5335>
cotopaxia@gmail.com

THE IMPACT OF EDUCATION ON THE LEVEL OF HUMAN CAPITAL: A THEORETICAL APPROACH

The study substantiates that without significant investment in human capital, no country has achieved consistent economic development. Various forms of human capital accumulation have been found to yield high returns, including basic education, higher education, apprenticeships, research and capacity building. It is clarified that education was not considered the main factor of production in earlier neoclassical models and, therefore, was not taken into account in growth models. The new growth models include the impact of human capital on national growth through two main channels: in the first channel by explicitly modeling individual choices of investment in education, the second channel relates technological change and growth to the stock of human capital. It has been proven that there is a positive feedback from improved education to greater income equality, which contributes to higher growth rates. It has been proven that in order to understand human capital, it is necessary to return to the family, because it is families who care about their children and strive to promote the education and values of their children by any means possible. As difficult as it is to quantify the social benefits, the implicit value of the non-monetary benefits of education is even more difficult to measure. However, the non-monetary contribution that the most educated make to society, combined with the reduction in social costs they incur over their lifetimes, implies a significant return on their social investment.

The work explored several models of the relationship between the quality of education, measured by education expenditures as a percentage of GDP, and economic growth. A model of linear dependence between education and economic growth, innovative technological changes, a vector correction model for the study of the causal relationship between education, especially higher education, and economic growth. Original research and findings on the impact of education on economic growth in sub-Saharan Africa. Due to the lower quality of schools, the impact of education on economic growth in these countries is also lower. As a result, the impact of public spending on economic growth is largely mediated through its impact on improving the quality of education.

Introduction. Education is one of the most important economic growth factors. The “Agenda 2030”, with its emphasis on education, may provide additional opportunities for higher education institutions to transform into a “sustainable system”. It includes the goal “Quality Education” and a sub-goal related to education for sustainable development, while emphasizing education for sustainable development's critical contribution to other sustainable development goals. In this regard, it is important to note that the higher education system is one of the sources of an economy's competitive position.

Quality higher education and training are prerequisites for ensuring the economy's efficiency, so improving education at the tertiary level would facilitate the economy's transition to a higher level of development. It takes little analysis to see that education levels in developing and developed countries differ dramatically. Building on several decades of thought about human capital – and centuries of general attention to education in the more advanced countries – it is natural to believe that increasing population schooling levels would be a productive development strategy.

However, there are some lingering concerns about this strategy. First, developed and developing countries differ in a variety of ways other than educational attainment. Second, a number of countries have expanded educational opportunities – both on their own and with the help of others – without making a significant economic catch-up with developed countries. Third, countries that do not function well in general may be less capable of implementing effective education programs than they are of pursuing other societal goals. Fourth, even when school policy is made a priority, many of the approaches taken do not appear to be very effective and do not result in the desired student outcomes.

Literature review. Higher education and economic growth have long been a focus of economic research. Indeed, the emergence of endogenous growth theory provided by Lucas [1], Romer [2], who first used human capital in the production function, has increased the importance of human capital accumulation.

There is a strong theoretical foundation for economic growth and its relationship to education. The majority of previous research has generally confirmed the existence of a positive relationship between human capital and economic growth. Human capital and knowledge economics are now recognized as significant contributors to economic growth. In this context, Benhabib and Spiegel [3] demonstrated that human capital is a determinant of production using a Cob Douglas function type.

However, because it is a multidimensional concept that appears in difficult areas, innovation in education is a difficult concept to define. As a result, the concept of innovation was debated, defined, and developed from the perspectives of various disciplines, and by many scientists. For example, Popescu & Crenicean [4]. Several studies, particularly in the past, used research and development (R&D) as a measure of innovative activities to identify the innovation variable. Counts of patents have recently been used as a proxy for innovation. Other indicators, in addition to the previous one, have focused on information and communication technologies (ICT) to describe innovation.

The progress and prosperity of a country depends upon the educational choices available to the masses. Education not only trains people to understand and cope with the complexities of economic growth, but also serves as a lever for its enhancement. Higher education as a key approach to obtaining greater economic rewards and social mobility in most countries' analyses Abu-Saad [5]. The experience in transforming the higher education system in some countries that are attempting to shift their traditional economy to a more knowledge-intensive footing studies Azman et al. [6]. What is more, higher education, and especially universities, acts as the essential forces for technological innovation and economic growth in the long run in society.

According to human capital theory, the direct contribution of higher education to economic growth is probably far lower than the indirect effect in the long term.

To summarize, the unresolved question is whether education is the driving force or just one of several factors associated with great success.

The purpose of the article is aimed at the formation of theoretical approaches that determine the role of education in the formation of human capital.

Results and discussion. Prior to the nineteenth century, no country considered systematic investment in human capital to be particularly important. Schooling, on-the-job training, and other similar forms of investment were relatively small. This began to change dramatically during the twentieth century, with the application of science to the development of new goods and more efficient methods of production, first in the United Kingdom and then gradually spread to other countries. Education, skills, and knowledge acquisition have become critical determinants of a person's and a nation's productivity during the twentieth century. One could even call the twentieth century the "Age of Human Capital", in the sense that how well a country succeeds in developing and utilizing human capital is the primary determinant of its standard of living.

Access to basic education has grown dramatically in the world over the last few decades. Many countries are now on the verge of expanding access to secondary and higher education, as well as making dramatic improvements in the quality of education provided at all levels. As more students complete their primary and secondary education, there is a greater demand for higher education. Whether or not women work outside the home, educating girls and women is likely the single most effective investment a developing country can make. Its benefits families in a variety of ways, including improved family

health and nutrition, more spaced births, lower infant and child mortality, and higher educational attainment for children. Their ability to compete in these markets, as well as in globalizing service markets, will be determined by the quality of human capital they bring to the table. To ensure that all citizens are educated and numerate, that many have advanced problem-solving skills, and that some have world-class professional skills, new curricula, improved teacher programs, and academic methods that encourage higher order cognitive skills will be required.

Without significant investment in human capital, no country has achieved consistent economic development. Previous research has found that various forms of human capital accumulation yield high returns, including basic education, research, training, learning-by-doing, and aptitude development. The distribution of education is important. In most countries, unequal education has a negative impact on per capita income. Furthermore, controlling for human capital distribution and using appropriate functional form specifications consistent with the asset allocation model make a difference in the effects of average education on per capita income, whereas failing to do so results in insignificant, if not negative, effects of average education.

Human capital investment will have little impact on growth unless people can use education in competitive and open markets. The greater the size and competitiveness of these markets, the greater the opportunities for employing education and skills. Education was not considered a major input for production in earlier neoclassical models, and thus was not included in growth models.

Barro and Sala-i-Martin [7] investigated the relationship between education quality as measured by education spending as a percentage of GDP and economic growth. Their research demonstrates that the series have a positive relationship. Some studies discovered a linear relationship between education and growth, such as Uzawa [8], Lucas [1], and Rebelo [9], who emphasized the importance of human capital investment as a critical factor influencing the spectacular growth recorded in modern economics. Others, however, argue that innovative technological changes are a determinant of economic development.

According to Simanaviciene et al. [10], investment in higher education is important because it allows for quality training by preparing a worker who is better educated and trained and able to produce and realize profit. Furthermore, Dragoescu [11] used a vector correction model to investigate the causality relationship between education, particularly higher education, and economic growth in Romania from 1980 to 2013. Given the significance of education to economic growth, Cooray [12] investigated the impact of both quantity and quality of education. Glewwe et al. [13] investigated the impact of education on economic growth in this regard. Their findings revealed that, due to lower school quality, the effect of education on economic growth in Sub-Saharan Africa is lower than in other countries. As a result, the effect of government spending on economic growth is largely indirect due to its impact on improved educational quality.

New growth models provide theoretical frameworks for human capital to influence national growth through two major channels [13]. Human capital is explicitly modelled as a factor of production in the first channel by explicitly modelling individual educational investment choices [1], as well as allowing human capital to have external effects – thus departing from the constant returns to scale assumption. This framework predicts that output growth is a function of human capital accumulation over time (rather than its level), which is observationally equivalent to the augmented neoclassical model.

The second channel connects technological change and growth to the human capital stock. Human capital is an essential input into a research sector that generates new ideas and technologies, according to endogenous growth theory [2, 14]. A certain level of education can generate a continuous stream of innovation, influencing long-term growth rates. Another point of view focuses on the roles of human capital in the diffusion and adoption of new technologies. Education, in particular, facilitates the transmission of knowledge required for the implementation of new technologies.

Again, an increase in the level of human capital, in this view, can raise the economic growth rate in perpetuity – even after the human capital stock has adjusted to its new long-run level.

Krueger and Lindahl [15] continue to use years of education as a measure of human capital, but they reject the implicit assumption in many analyses that it has a linear relationship with growth. They

discover non-linearity in the form of an inverted U-shaped relationship between years of education and growth. The authors interpret the peak at 7.5 years of education as implying that “the average OECD country is on the downward sloping segment of the education growth profile,” given that the mean of OECD countries in 1990 was 8.4 years. According to this analysis, education is only positively and significantly related to growth in countries with the lowest levels of education.

In order to solve this puzzle, a number of studies distinguish between primary, secondary, and tertiary levels of education, revealing that the effects of increases in these differ depending on a country's level of development [13]. While primary and secondary skills appear to be related to growth in the poorest and intermediate developing countries, tertiary skills appear to be important for growth in OECD countries (see, for example, Gemmell [16]).

Aghion et al. [14] discover a pattern consistent with this even among a sample of 19 OECD countries, where tertiary education appears to be more important in more technologically advanced countries. The authors show that the contribution of human capital to growth can be divided into two parts: a level effect and a composition effect. If the composition of human capital remains constant, an increase in its aggregate level is always beneficial to growth. Keeping its level constant, however, the growth-promoting properties of human capital are determined by both its composition and the distance to the “technological frontier”.

Pre-school education is rarely discussed in the macro literature, but there are several experimental or quasi-experimental studies in the micro literature that assess the effects of pre-school programs – particularly those aimed at children from disadvantaged backgrounds – on individual labour market and social outcomes. Cunha and Heckman [17] highlight in a key paper in this literature how skill development and investments from family, pre-schools, schools, and other agents are interactive, and how skills developed in early stages boost the development of skills in later stages and increase the productivity benefits of these.

The macro literature has generally focused on human capital investments made in the education system rather than in the workplace. Though there are several firm-level studies that investigate these issues, there has been less emphasis on the role of training in economic growth.

Another important distinction is that between general human capital and that of entrepreneurs or managers. There is now much greater understanding about firm-level relationships between management practices and productivity [18], as well as relationships between worker and manager skills and management practices thanks to the development of new data that systematically measure management practices – in particular, the World Management Survey [19].

Using data from subnational regions, Gennaioli et al. investigate the relationship between human capital and development. The authors create the model to describe the channels through which human capital influences growth because it incorporates both the allocation of talent between entrepreneurship and work and human capital externalities [1]. In this model, workforce human capital is a standard input in the neoclassical production function, but manager human capital influences productivity independently. The model also incorporates labour mobility across regions within a country, so it includes spatial elements. The authors discover that educational variables are important in a development accounting framework with country fixed effects and geographic, cultural, and institutional variables at the region level.

They then use firm-level production function estimation in conjunction with calibration to demonstrate that worker education, manager education, and externalities all contribute to productivity. They conclude that focusing solely on workers may understate the benefits of education.

There is also a positive feedback loop from improved education to greater income equality, which favours higher rates of growth.

Low-income people are better able to seek out economic opportunities as education becomes more broadly based. For example, in the 1980s, a study of the relationship between schooling, income inequality, and poverty in 18 Latin American countries discovered that variations in schooling attainment accounted for one-quarter of the variation in workers' incomes; it concludes that “clearly education is the variable with the strongest impact on income equality”.

Another study found that a 1% increase in the labour force with at least a secondary education increased the income share of the bottom 40% and 60% by 6 to 15%, respectively. Secondary enrolment rates were found to be significant in a study of the determinants of income distribution in 36 countries.

Education can influence per capita income growth by influencing the denominator, i.e. population growth. For example, in the mid-1980s, a study of fourteen African countries found a negative correlation between female schooling and fertility in almost all countries, with primary education having a negative impact in roughly half of the countries and no significant effects in the other half, while secondary education invariably reduced fertility. Kenya, Botswana, and Zimbabwe had the highest levels of female schooling as well as the lowest child mortality rates among the three success countries in terms of reduced fertility.

To understand human capital, you must return to the family, because it is families who are concerned about their children and strive to promote their children's education and values with whatever resources they have. Families are the primary promoters of values in any free society, including less free societies. Families make numerous decisions. One is whether to have a large number of children or fewer children. Some people also try to do more for each child. The trend shifts strongly toward the latter as countries develop.

Every nation that has evolved has done so, some in astonishingly short periods of time. Taiwan, for example, has a lower birth rate than the US. Hong Kong, Mexico, and Poland all have declining birth rates. The average number of children in a family in the developed part of Turkey is lower than in the less developed part of Turkey. This is related to the educational level of the families. In Turkey's eastern region, educated families, particularly educated women, have 1.4 children on average, while uneducated families have 5.1 children. Thus, in order to reduce the birth rate and inequalities between these regions of Turkey, education must be prioritized. Greater parental education, particularly among mothers, tends to improve the treatment of children, particularly daughters.

When parents are more educated, the educational gap between sons and daughter's narrows. More educated men and women tend to invest more in their own and their children's health. Indeed, education may be the single most important personal health determinant. Only a few examples of the substantial evidence for the relationship between education and health. The educated in the United States and other wealthy countries are the least likely to smoke. In the United States, smoking is now prevalent only among those with no college education, and it is especially prevalent among high school dropouts. Most educated people in Turkey work the majority of the time. Uneducated people who are not working usually sit in cafes and waste their time. Many of them are smokers.

Education for the poor improves their food intake not only by increasing their income and food spending, but also by encouraging them to make better, healthier choices. All of the studies show that educated people eat a healthier diet even when the total amount spent on food is held constant. Of course, the relationship between education and better health and life expectancy involves causation in both directions, because better health and lower mortality induce greater investments in education and other human capital because the rates of return on these investments are higher when the expected amount of working time is higher.

In microeconomic terms, human capital theory is based on the implicit understanding that education provides individuals with competences and skills that are transferable and negotiable on the labour market, as well as having transactional value and a direct bearing on individuals' average income throughout their lives.

Individuals' average earnings are closely related to their educational attainment. Those with a bachelor's degree, in particular, earn significantly more than those with some college education. A postgraduate degree provides nearly the same increase in earnings as a bachelor's degree. The higher salaries that educated entrants can command on the job market represent both the interest on the capital they have invested in and the interest on the capital they have invested in.

However, rapid changes in employment conditions, the future macroeconomic environment, technological innovation, and skill obsolescence are among the variables that call the full validity of the human capital model applied to the individual into question. The "internal rate of return" can be used to compare the return on investment provided by a university education to that of other investments. This

is the discount rate at which the present value of benefits and costs is equalized. Internal rate of return is equivalent to what financial economists refer to as a financial asset's "yield to maturity".

Returns calculated in this manner can be compared across all types of loans or bond purchases, regardless of interest and principal payment timing. In most studies, the expected net return from an individual's tuition and fees and foregone income while obtaining a bachelor's degree is estimated to be between 10 and 13 percent based on a cost-benefit analysis over a person's working life. According to these estimates, financial returns on higher education compare favourably with real returns on most financial assets, and this type of investment is as good as or better than most investments a family can make for its children. A reversal of this understanding could be that when employers are willing to hire less qualified people, rates of participation in formal education fall as the possibility of earning an immediate salary raises the opportunity cost of staying longer in formal education.

Individuals with a higher education benefit from nonmonetary benefits in addition to increased earning potential. University education makes people more entrepreneurial and adaptable in the face of change and difficulty, so it not only increases income but also provides good protection against unemployment. International statistics presented in work show a clear relationship between education level and employment prospects. Persons with tertiary education have the highest employment rate, followed by those with secondary education. People with a basic education or less have the highest unemployment rate.

In a comprehensive study of the impact of universities on surrounding cities, Wang discovers that proximity to institutions of higher learning even induces higher rates of job growth. Students benefit from education in a variety of ways, including improved social skills, a greater awareness of human achievement, and an appreciation for cultural diversity. Better working conditions, lower disability rates, longer job tenure, more on-the-job training opportunities, and more promotion opportunities are associated with increased education. The value of these non-monetary benefits contributes to education's economic returns.

Proponents of human capital theory point to two types of societal benefits from investments in higher education: monetary and non-monetary. The increased worker productivity associated with higher educational attainment can be traced back to the societal monetary benefits of a workforce with higher educational attainment and skills. These increases in productivity translate into increased output and income for the economy. Despite widespread discussion, few authors have attempted to quantify the social and monetary benefits of higher education investments.

One approach is to look at whether regional economies with higher proportions of college-educated workers show signs of prosperity that can be attributed to higher levels of education attainment. Moretti's recent work [20] is a notable exception. Moretti investigates the relationship between higher labour-force participation rates among college graduates and wages earned by all workers, as well as the productivity of manufacturing firms. The difficulty in quantifying the social benefits of higher education is establishing statistical evidence of a causal relationship between additional education and observed outcomes.

Otherwise, the relationship could simply be a correlation of higher-paying jobs and a higher number of college graduates, or a relationship of both to unobservable factors. From a technical standpoint, consider the following: If changes in the share of college graduates are positively related to unobservable factors that influence labour supply, then simple ordinary least squares (OLS) estimates of the impact of college graduates on wages (e.g. simple correlations) would be biased downward, understating the extent to which college graduates actually contribute to wage determination.

Positive labour supply shocks essentially dampen wages and obscure the positive impact that graduates have on the labour market. If changes in the share of college graduates are positively related to unobservable factors that influence labour demand, then simple OLS estimates of college graduates' impact on wages would be biased upward, overstating the extent to which college graduates actually contribute to wage determination. Positive demand shocks essentially raise wages, so the observed wage effect is a combination of the demand shock and the effect of more graduates in the area. Moretti accounts for a variety of factors that explain wage and productivity differentials across cities and over time, employs instrumental variable techniques to account for potential reverse causation, and compares

results to a separate longitudinal data set. These approaches are intended to establish evidence of a causal relationship, or the lack thereof. Moretti discovers, after controlling for other factors, that a 1% increase in the labour force share of college graduates in a city raises wages for all workers:

- 1.9 percent for those without a high school diploma,
- 1.6 percent for those with a high school diploma, and
- 0.4 percent for college graduates.

One explanation for higher wages in areas with higher educational attainment is the increased productivity that comes with a more educated and skilled workforce. Moretti contends that the observed wage benefits are a combination of spill overs, complementarities, and substitution effects caused by changes in labour force composition that occur as a natural result of labour market adjustments caused by the change in the labour force composition.

The majority of this significant wage effect is due to spill overs, which are benefits extended to third parties other than students and higher education institutions. The greater labour productivity that educated workers bring to the labour force is the source of these spill overs. When social interaction is a catalyst for learning and overall knowledge creation, spill overs may be technological. The greater the contact between educated people, the greater the stock of knowledge. Learning and networking are critical drivers of knowledge creation. Productivity spill overs, according to Lucas [1], are large enough to explain the disparities between rich and poor countries. The spill overs serve as a foundation for public investment in efforts to increase the number of college graduates in the labour force.

Because other labour market effects exist, not all of the wage effects in Moretti's work can be attributed to spill overs generated by additional graduates, but estimates of the net wage effect on college graduate wages alone help establish a lower bound for the spill over effect. The wage increase is the net effect of social spill overs and the wage-dampening supply shock caused by an increase in the number of college graduates. If the increased supply of graduates has a greater impact on wages than the social spill over, the net impact of college graduates on wages would be negative. Moretti's estimates, on the other hand, indicate a net positive.

Assuming that the supply shock has no effect (unlikely but mathematically conceivable), 0.4 percent is obtained as a lower bound for the social spill over effect for college graduates, though the actual spill over effect is likely to be larger. The concept of complementarities is based on the assumption that physical and human capital can complement one another. Increased education, knowledge, and skills improve the quality of the existing physical capital stock, increasing capital productivity and resulting in higher labour productivity for all workers. More educated workers, for example, use more sophisticated equipment, which increases productivity. Moretti provides empirical evidence for this increase in productivity. Substitution effects are explained by Romer [2].

As the importance of the knowledge economy grows, human capital may outnumber physical capital and labour in determining aggregate growth rates across countries. According to this argument, acquiring knowledge capital generates “endogenous” growth – growth that feeds on itself – and accelerates economic returns. This argument is widely debated among economists as one of the most important ways in which a larger accumulation of highly educated labour and higher education institutions impacts a region's economy through innovation-driven endogenous growth.

University supporters frequently draw connections between scientific breakthroughs from university research and subsequent product development by high-tech firms. According to Jorgensen et al., a significant portion of the late 1990s growth was directly attributable to the roles of research innovation at institutions of higher education and the greater absorptive capacity of a labour force with higher proportions of college graduates.

However, some economists believe that such advantages are fleeting because products are typically developed elsewhere. Despite the fact that research investments at multiple institutions may increase the inventive activity of R&D laboratories located within the same metropolitan region, any resulting new products or processes are frequently developed in other locations where labour is less expensive. Glaeser et al. [21] investigated city wages, identifying effects that accrue to cities with higher education and skill levels. The findings point to agglomeration spill overs, which manifest as faster growth and higher wages as educated people interact.

Another source of monetary social benefits that must be mentioned is that because university graduates earn and spend more than those without a degree, the government collects more tax revenue from them, which represents a social good. The taxes paid by university graduates more than cover the public cost of their education. Dependence on welfare and public assistance is inversely related to education. Investing in education reduces the need for other government income transfer programs. Twenty-four percent of people without a high school diploma have used a public assistance program at some point in their lives, compared to 4.6 percent of those with a bachelor's degree [22]. More educated people engage in less criminal behaviour and have lower incarceration rates. Charitable giving rises in correlation with educational attainment. Social cohesion is stronger among the more educated, as evidenced by higher voting rates.

A democratic society is built on informed and involved voters, and education helps develop democratic skills. Milton Friedman, a conservative economist, believed that increasing knowledge could increase public support for the laissez-faire approach to economic market mechanisms: more educated people are less influenced by populist rhetoric and make more rational, informed voting decisions. Perhaps most importantly, investments in higher education have intergenerational effects. The educational attainment and cognitive development of children are positively influenced by their parents' educational attainment (first-generation effects).

The quantitative significance of these effects is difficult to quantify precisely because the costs to society incurred today to create opportunities for individuals to obtain university degrees must be weighed against the benefits realized two, three, or four generations later. Individual, spouse, and child health are all positively related to educational attainment. Those with higher educational attainment are more likely to have the desired family size.

As difficult as it is to quantify social monetary benefits, the implicit value of non-monetary benefits is even more difficult to quantify. However, the non-monetary contributions that more educated people make to society, combined with the reduction in social costs that they incur over their lifetimes, suggests that the non-monetary benefits represent a significant return on social investments made to them. We can conclude from the foregoing that we all benefit from the monetary and nonmonetary public effects of higher education, and a lack of university educated individuals could represent a significant cost to our society.

Conclusions. There should be access to basic education in all economies to create education, skills and knowledge acquisition to enhance a person's productivity. A country needs a workforce with at least basic skills to be able to implement innovation. No country has experienced consistent economic development without significant investments in human capital. Unless people can use education in competitive and open markets, human capital investment will have little effect on growth.

From a microeconomic perspective, human capital theory is based on the implicit understanding that education provides people with competencies and skills that can be sold in the labour market, and that have transaction value and a direct impact on people's average lifetime earnings. The average earnings of people are closely related to their level of education. The higher wages that educated individuals can earn in the labour market reflect interest on the capital in which they have invested.

However, rapidly changing employment conditions, the future macroeconomic environment, technological innovation and aging skills are among the variables that challenge the full validity of the human capital model as applied to the individual. Higher Education promotes economic growth; nations or governments should invest heavily in Higher Education.

Human capital, knowledge, and innovation should be priorities for developing countries. Education is the only way to develop skills and competencies that increase competitiveness and long-term state development in the context of the knowledge economy. To improve performance in higher education, students' participation in research and development activities must be increased. Finally, innovation has emerged as a critical component of educational reform and an essential component of the school curriculum.

Most studies estimate the expected net gain from tuition and lost income for a person to earn a bachelor's degree to be between 10 and 13 percent based on a cost-benefit analysis over a person's working life. According to these estimates, the financial return on higher education is favourably

different from the real return on most financial assets, and this type of investment is no worse or even better than most investments a family can make for their children.

Individuals with higher education receive non-monetary benefits in addition to higher earning potential. A university education makes people more entrepreneurial and able to adapt to changes and difficulties, so it not only increases income, but also provides good protection against unemployment.

References (in language original)

1. Lucas, Robert. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1998. №22(1).
2. Romer, Paul. Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*. 1990. №5. Pp. 71–102.
3. Benhabib, J., Spiegel, M.M. The role of human capital in economic development evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary economics*. 1994. № 34(2). Pp. 143–173
4. Popescu, M., Crenicean, L.C. Innovation and change in education economic growth goal in Romania in the context of knowledge-based economy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2012. № 46. Pp. 3982–3988.
5. Abu-Saad, I. Access to higher education and its socio-economic impact among Bedouin Arabs in Southern Israel. *International Journal of Educational Research*. URL: https://www.academia.edu/26055024/Access_to_higher_education_and_its_socio-economic_impact_among_Bedouin_Arabs_in_Southern_Israel (дата звернення: 08.06.2022).
6. Azman, N., Sirat, M., Ahmad, A.R. Higher education, learning regions and the Malaysian transformation policies. *Higher Education Policy*. 2014. 27(3). Pp. 301–321.
7. Barro, R.J., Sala-i-Martin, X. *Economic Growth* (Second Edition). The MIT Press: Cambridge. Massachusetts. London, England. 2004. 654 p.
8. Uzawa, H. Optimum technical change in aggregative model of economic growth. *International Economic Review*. 1965. № 6. Pp. 18–31.
9. Rebelo, S.T. Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*. 1991. № 99. Pp. 500–552.
10. Simanaviciene, Z., Giziene, V., Jasinskas, E., Simanavicius, A. Assessment of Investment In Higher Education: State Approach. *Procedia- Social and Behavioural Sciences*. 2015. № 191. Pp. 336–341.
11. Dragoescu, R.M. Education as A Determinant of the Economic Growth: The Case of Romania. *Social and Behavioural Sciences*. 2015. № 197. Pp. 404–412.
12. Cooray, A. V. The role of education in economic growth. Proceedings of the 2009. *Australian Conference of Economists*. 2009. Pp. 1-27. DOI: 10.1111/j.1467-8411.2009.01220.x
13. Sianesi, B., Van Reenen, J. Education and economic growth: A review of the literature. *Journal of Economic Surveys*. 2003. № 17(2). Pp. 157–200.
14. Aghion, P., Howitt, P. A Model of Growth through Creative Destruction. *Econometrica*. 1992. № 60. Pp. 323–351.
15. Krueger, A.B., Lindahl, M. Education for growth: Why and for whom? *Journal of Economic Literature*. 2001. № 39(4). Pp. 1101–1136.
16. Gemmell, Norman. Evaluating the Impacts of Human Capital Stocks and Accumulation on Economic Growth: Some New Evidence. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 58. 1996. №. 1. Pp. 9–28.
17. Cunha, F., Heckman, J. The technology of skill formation. *American Economic Review*. 2007. № 97(2). Pp. 31–47.
18. Bloom, N., Sadun, R., Van Reenen, J. Management as a technology. *NBER Working Paper*. 20165. N. 22327.
19. Bender, S., Bloom, N., Card, D., Van Reenen, J., Wolter, S. Management practices, workforce selection, and productivity. *Journal of Labor Economics*. 2018. Vol 36 (S1). Pp. 371–409.
20. Moretti, E. Worker's education, spillovers, and productivity: Evidence from plant-level production functions. *American Economic Review*. 2004. Vol. 94(3). Pp. 656–690.
21. Glaeser, E.L., Porta, R.L., de Silanes, F.L., Shleifer, A. Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*. 2004. Vol. 9. Pp. 271–303.

22. Lee, C.C. Energy consumption and GDP in developing countries: A cointegrated panel analysis. *Energy Economics*. 2005. Vol. 27. № 3. Pp. 415–427.

References

1. Lucas R. (1998). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. July 22(1).
2. Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 99, 5, 71–102.
3. Benhabib J. & Spiegel M.M. (1994). The role of human capital in economic development evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary economics*, 34(2), 143–173.
4. Popescu M. & Crenicean L.C. (2012). Innovation and change in education economic growth goal in Romania in the context of knowledge-based economy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 3982–3988.
5. Abu-Saad I. (2015). Access to higher education and its socio-economic impact among Bedouin Arabs in Southern Israel. *International Journal of Educational Research*. Retrieved from: https://www.academia.edu/26055024/Access_to_higher_education_and_its_socio-economic_impact_among_Bedouin_Arabs_in_Southern_Israel (Accessed: 08.06.2022).
6. Azman N., Sirat M. & Ahmad A.R. (2014). Higher education, learning regions and the Malaysian transformation policies. *Higher Education Policy*, 27(3), 301–321.
7. Barro R.J. & Sala-i-Martin X. (2004). *Economic Growth*. (Second Edition., The MIT Press: Cambridge. Massachusetts. London, England.
8. Uzawa H. (1965). Optimum technical change in aggregative model of economic growth. *International Economic Review*, 6, 1, 18–31.
9. Rebelo S.T. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99, 3, 500–552.
10. Simanaviciene Z., Giziene V., Jasinskas E. & Simanavicius A. (2015). Assessment of Investment In Higher Education: State Approach. *Procedia - Social and Behavioural Sciences*, 191, 336–341.
11. Dragoescu R.M. (2015). Education as A Determinant of the Economic Growth: The Case Of Romania. *Social and Behavioural Sciences*, 197, 404–412.
12. Cooray A.V. (2009). The role of education in economic growth. *Proceedings of the 2009. Australian Conference of Economists*, 1-27. DOI: 10.1111/j.1467-8411.2009.01220.x.
13. Sianesi B. & Van Reenen J. (2003). Education and economic growth: A review of the literature. *Journal of Economic Surveys*, 17(2), 157–200.
14. Aghion P. & Howitt P. (2006). A Model of Growth through Creative Destruction. *Econometrica*, 60, 2, 323–351.
15. Krueger A.B. & Lindahl M. (2001). Education for growth: Why and for whom? *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101–1136.
16. Gemmell N. (1996). Evaluating the Impacts of Human Capital Stocks and Accumulation on Economic Growth: Some New Evidence. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58, 1, 9–28.
17. Cunha F., & Heckman J. (2007). The technology of skill formation. *American Economic Review*, 97(2), 31–47.
18. Bloom N., Sadun R. & Van Reenen J. (2016). Management as a technology. *NBER Working Paper*, 22327.
19. Bender S., Bloom N., Card D., Van Reenen J. & Wolter S. (2018). Management practices, workforce selection, and productivity. *Journal of Labor Economic*, 36(S1), 371–409.
20. Moretti E. (2004). Worker's education, spillovers, and productivity: Evidence from plant-level production functions. *American Economic Review*, 94(3), 656–690.
21. Glaeser E.L., Porta R.L., de Silanes F.L. & Shleifer A. (2004). Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 9, 271–303.
22. Lee C.C. (2005). Energy consumption and GDP in developing countries: A cointegrated panel analysis. *Energy Economics*, 27, 3, 415–427.

СОТУЛА Оксана Віталіївнакандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна**АННІНГ Батоломіу**здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, Черкаський національний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна**ВПЛИВ ОСВІТИ НА РІВЕНЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД**

Проблема. Підсумковим документом Саміту ООН зі сталого розвитку (вересень 2015 року) – «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Цей «Порядок» включає мету «Якісна освіта», при цьому підкреслюючи вирішальний внесок освіти на користь сталого розвитку. Система вищої освіти є одним із джерел конкурентоспроможності економіки. Якісна вища освіта та професійна підготовка є передумовами забезпечення ефективності економіки. Грунтуючись на кількох десятиліттях аналізу питань, пов'язаних з функціонуванням людського капіталу та століттях загальної уваги до освіти, природно вважати, що підвищення рівня освіти населення буде продуктивною стратегією розвитку економіки.

Мета. Дослідження спрямоване на формування теоретичних підходів, що визначають роль освіти у формуванні людського капіталу.

Результати. У дослідженні обґрунтовано, що без значних інвестицій у людський капітал жодна країна не досягла послідовного економічного розвитку. Виявлено, що різні форми накопичення людського капіталу приносять високу віддачу, включаючи базову освіту, вищу освіту, навчання на практиці, дослідницьку роботу та розвиток здібностей. Уточняється, що освіта не вважалася основним чинником виробництва в більш ранніх неокласичних моделях і, отже, не враховувалося у моделях зростання. Нові моделі зростання включають вплив людського капіталу за двома основними каналами: у першому каналі шляхом моделювання індивідуальних варіантів інвестицій в освіту, другий канал пов'язує технологічні зміни та зростання із запасом людського капіталу. Було доведено, що існує позитивний зворотний зв'язок від покращення освіти до більшої рівності доходів, що сприяє вищим темпам зростання. Доведено, що для розуміння людського капіталу, потрібно повернутися до сім'ї, тому що саме сім'ї піклуються про своїх дітей і прагнуть просувати освіту та цінності своїх дітей будь-якими можливими засобами. Складно кількісно оцінити соціальні вигоди, однак неявну цінність негрошових вигод від освіти виміряти ще складніше. Негрошовий внесок, який найбільш освічені люди вносять у суспільство, у поєднанні зі скороченням соціальних витрат, які вони несуть протягом свого життя, передбачає значну віддачу від зроблених ними соціальних інвестицій.

Наукова новизна. В роботі досліджувалися декілька моделей взаємозв'язку між якістю освіти, що вимірюється витратами на освіту у відсотках від ВВП, та економічним зростанням. Модель лінійної залежності між освітою та економічним зростанням, інноваційних технологічних змін, модель векторної корекції для дослідження причинно-наслідкового зв'язку між освітою, особливо вищою, та економічним зростанням. Оригінальним є дослідження та висновки щодо впливу освіти на економічне зростання в країнах Африки на південь від Сахари. Через нижчу якість шкіл вплив освіти на економічне зростання в цих країнах теж нижчий. Внаслідок цього вплив державних витрат на економічне зростання носить значною мірою опосередкований характер через їх вплив на підвищення якості освіти.

Висновки. З точки зору мікроекономіки, теорія людського капіталу заснована на імпліцитному розумінні того, що освіта забезпечує людей компетенціями та навичками, які можуть бути продані на ринку праці, а також мають транзакційну цінність та прямий вплив на середній дохід людей протягом усього їхнього життя. Середній зарібок людей тісно пов'язаний із їх рівнем освіти. Вища зарібна плата, яку освічені особи можуть одержувати на ринку праці, відображає відсотки на капітал, в який вони інвестували. Однак швидкі зміни умов зайнятості, майбутнє макроекономічне середовище, технологічні інновації та старіння навичок входять до числа змінних, які ставлять під сумнів повну обґрунтованість моделі людського капіталу, що застосовується до індивідуума. У більшості досліджень очікуваний чистий прибуток від плати за навчання та втраченого доходу людини при отриманні ступеня бакалавра оцінюється в межах від 10 до 13 відсотків на основі аналізу витрат та вигод упродовж трудового життя людини. Згідно з цими оцінками, фінансова віддача від вищої освіти вигідно відрізняється від реальної віддачі від більшості фінансових активів, і цей тип інвестицій не гірший або навіть кращий за більшість інвестицій, які сім'я може зробити для своїх дітей. Особи з вищою освітою отримують і негрошову вигоду на додаток до вищого потенціалу зарібку. Університетська освіта робить людей більш запозятливими та здатними адаптуватися до змін та труднощів, тому це не лише збільшує дохід, а й забезпечує хороши захист від безробіття.

Ключові слова: людський капітал, знання, освіта, економічний розвиток.

Одержано редакцією: 14.02.2022
Прийнято до публікації: 03.05.2022

УДК 332.122:330.1 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-78-85>**ЯЦЕНКО Олександр Володимирович**доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6404-1894>
allexsan74@ukr.net**ЯЦЕНКО Володимир Микитович**доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7180-0986>
JatsenkoVM@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ «СІЛЬСЬКИЙ РЕГІОН»

Поняття «сільський регіон» у вітчизняній науці є недостатньо опрацьованим. У різних країнах існує безліч визначень «сільських територій», «сільської місцевості», що розрізняються між собою залежно від політичного устрою держав, а також від національних, економічних, демографічних, соціальних, географічних та інших особливостей країн. Сільський регіон є складною соціально-економічною системою, внутрішнє середовище якої складають економічна, соціальна та екологічна підсистеми, для якої характерний певний набір якісних характеристик і яка виконує різноманітні народногосподарські функції. На основі розгляду сучасних наукових публікацій визначено недосконалість емпіричних спостережень, які не дають повного уявлення про регіональні особливості розвитку сільських територій України. В статті уточнено сутність поняття «сільський регіон». Подано авторське визначення поняття сільських регіонів, здійснено їх типологізацію за різними класифікаційними ознаками, охарактеризовано рівні та різновиди цих соціально-просторових утворень. Виділено основні характеристики сільського регіону. Обґрунтовується підхід до визначення сільських регіонів як складного механізму, який виконує певні соціально-економічні функції.

Ключові слова: село, сільська територія, сільська місцевість, сільська поселенська мережа, сільський сектор, сільське життєве середовище, регіон, сільський регіон, регіонознавство.

Постановка проблеми. Здійснення аграрно-продовольчої реформи в Україні неможливо без докорінної зміни основ механізму регулювання регіонального розвитку сільських територій і міжрегіональних взаємодій в аграрно-продовольчому секторі економіки. На жаль, зусилля державної влади в ході аграрної реформи були спрямовані в основному на проведення ринкової макроекономічної політики на селі. Макроекономічні трансформації не могли самі по собі поліпшити і стабілізувати соціально-економічний, демографічний та екологічний стан на селі й підвищити життєвий рівень населення сільських муніципальних утворень, адже інтереси переважно приватних підприємств і господарств в більшості випадків не збігаються з місцевими інтересами, потребами сільських поселень, на території яких вони розташовані. В Україні, де прогресивний розвиток суспільства й української державності аксіоматично ставиться у паралель з відродженням і розвитком села, питання функціонування сільської місцевості, специфіки сільських територій, життєдіяльності сільського населення були і залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштабні дослідження з питань розвитку села, виконані у 1970-80-ті роки, забезпечили введення у науку, поряд із категоріями село та сільська місцевість, і таких, як сільський сектор, сільська сфера економіки, сільське життєве середовище тощо. Дослідження різних аспектів формування і розвитку сільських місцевостей широко представлені в наукових працях Е.Б. Аласва, А.І. Алексєєва, В.Ю. Беленького, А.Г. Гранберга, Т.А. Гринюк, А.І. Доценка, В.В. Загороднього, Н.В. Зубаревич, С.О. Ковальова, Д.Ф. Крисанова, М.Л. Сажнева, Р.В. Моськіна, О.І. Павлова, М.Д. Пістуна, Ю.І. Пітюренка, І.В. Прокопи, М.І. Фащевського, Г.С. Фтомова, О.І. Хомри, Л.О. Шепотько та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Разом із тим, наявні певні дискусійні моменти сучасної понятійно-термінологічної бази досліджень сільської місцевості, зокрема щодо доцільності використання поняття «сільські території», «сільська місцевість», «сільський сектор», «сільський регіон», «сільська поселенська мережа» тощо.

Методика дослідження. Методологічною і теоретичною основою статті є наукові

положення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі економічної теорії та аграрної економіки, стратегічного розвитку, планування, прогнозування і моделювання, теорії систем, монографічні праці, публікації вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам теорії регіоналістики.

У ході спеціальних досліджень для забезпечення достовірності та обґрунтованості результатів використовувався широкий спектр різних методів: абстрактно-логічний (при постановці мети і завдань, обґрунтуванні робочих гіпотез з формулювання поняття «сільський регіон»); аналітичний (для оцінки потенціалу сільських регіонів); статистичного групування (для виявлення тенденцій розвитку сільських регіонів); монографічний (при детальному дослідженні окремих понять регіональних систем); порівняння і зіставлення (для обґрунтування ефективності або допустимості використання на практиці рекомендованих положень).

Метою статті є визначення соціально-економічної сутності поняття «сільські регіони» і виявлення його термінологічного потенціалу на основі узагальнення термінів і понять, що зустрічаються у понятійно-концептуальному полі дослідження сільських регіонів.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій, науково-популярній, періодичній літературі, мас-медіа зустрічаємо широке використання понять і термінів «сільські регіони», «сільські території», «сільська місцевість», «село» тощо. З побутової точки зору така поліконцептність є цілком прийнятною, але у світлі вирішення конкретної наукової проблеми необхідним є, на нашу думку, узгодження основних понять і термінів в межах обраного понятійно-концептуального поля дослідження.

У «радянській» географії під сільською місцевістю розуміли всю населену територію країн та регіонів, що знаходиться поза межами міських поселень, з її природними та перетвореними людиною (антропогенними) ландшафтами, населенням та населеними пунктами.

У вузькому розумінні село – це тип поселення, жителі якого зайняті переважно в сільському господарстві, а сільська місцевість – територія, яка знаходиться під юрисдикцією територіальних громад. Разом із тим відзначимо, що у вітчизняній географічній науці це поняття ще не знайшло гідного місця, і в сучасній українській довідковій та загальнотеоретичній літературі знаходимо, як правило, лише визначення понять, які відображають лише покомпонентні складові сільської місцевості: сільське населення, сільське господарство, сільське поселення, сільськогосподарський район (за виробничою ознакою), сільськогосподарський ландшафт тощо.

Натомість, у вітчизняних і зарубіжних джерелах [1, 2, 3, 4 та ін.] все більше використовують термін «сільські території», який семантично, за наявними визначеннями дуже подібний до поняття «сільська місцевість».

У документах Організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) сільська місцевість чи сільський регіон визначається як сукупність людей, території та інших ресурсів суспільного ландшафту і малих населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної діяльності великих міських центрів [3]. Густота населення в межах таких територій складає до 150 осіб/км² (за визначенням Євросоюзу до 100-150 осіб/км²). Разом із тим, Постійна конференція місцевих і регіональних влад Європи при Раді Європи використовує термін «сільська місцевість» (Рекомендація 107 (2002) «Про проблеми сільської місцевості в Європі»). Номенклатура територіальних одиниць згідно статистичної класифікації територіальних одиниць, яка розроблялась з метою забезпечення збору та розповсюдження зіставних регіональних статистичних даних в межах Європейського Союзу, містить таксони, що мають назву NUTS (від Nomenclature of Territorial Units for Statistics) [18]. Згідно наведених ознак з 5 типів районів NUTS (level 1-5) NUTS level 4 та 5 є переважно сільськими територіями.

Американське Бюро Перепису (U.S. Census Bureau) [4] класифікує всю американську землю на сільську або міську. Бюро Перепису визначає позначає терміном "сільський" ("rural") всю територію, населення, і населені пункти, розташовані поза міськими областями.

Взагалі, сільські території в США складаються з незаселених територій і територій з популяційними концентраціями (поселеннями з певною чисельністю населення) менше ніж 2500 осіб. Американське сільське населення згідно такого розмежування в 2000 р. складало 59 млн.

(21%). Міські території складаються з населення й територій, які представлені урбанізованими областями (UA) або міськими групами (UC). Урбанізовані області складаються з міського ядра кількістю 50000 або більше осіб з густотою населення 1000 осіб на квадратну милю й територіально пов'язаною областю із густотою населення принаймні 500 осіб на квадратну милю. В 2000 році 68% американців проживали в 452 урбанізованих областях. UC відповідають тим же самим критеріям, але мають поселення людністю 2500-49999. В 2000 р. 11% американського населення жили в 3158 міських групах.

Із позицій управління й фінансування Відділ керування й бюджету (Office of Management and Budget) визначає округи як столичні, міські (Metropolitan, metro) або нестоличні, сільські (Nonmetro). Міські округи (в 2003 р.) були визначені як центральні округи з однієї або більше урбанізованою областю, а також округи, які в економічному й соціальному відношенні об'єднані із центральними округами за допомогою щоденних трудових зв'язків. Сільські округи, які розташовуються поза межами столичних областей, підрозділені на два типи: округи Micropolitan зосереджені в межах міських груп із чисельністю населення 10 000 або більше людей, всі інші нестоличні округи позначені як "неосновні" округи. Більшість столичних або нестоличних округів містить комбінацію міських і сільських поселень.

Акцентуємо, що в Україні термінологічно-понятійної єдності щодо позначення сільських територій (або сільської місцевості) не зустрічаємо і в законодавчих актах: маємо Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» №1807-IV від 17.06.2004 р., де у переліку понять і термінів сільська місцевість визначена як території, які знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови, Указ Президента «Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості» № 262/99 від 19.03.1999 р., Постанову Кабінету Міністрів України «Про переселення сімей у сільську місцевість та організований набір робітників» від 11 жовтня 1991 року № 253, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. №1158 (в якій зустрічаємо рівнозначне використання термінів сільська місцевість і сільські території) і т.д. При Міністерстві аграрної політики України діє департамент розвитку сільських територій, до компетенції якого віднесено [6]:

- соціальний розвиток села;
- зайнятість сільського населення;
- розвиток особистих селянських і фермерських господарств, кооперації і підприємництва;
- засідання модульних груп постійної робочої групи з питань сільського господарства Ради інвесторів при Кабінеті Міністрів України;
- земельні і майнові відносини.

Сучасний український дослідник Павлов О. І. визначає сутність і складники «сільських територій» перш за все як об'єкту управління і пропонує визначення поняття «сільської території» як гетерогенного, поліфункціонального утворення з населенням як системоутворювальним елементом [7]. Із точки зору його поглядів сільські території об'єднують природні, виробничо-господарські, соціальні, політичні складники, які перебувають під управлінським та регулятивним впливом територіальних громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади, бізнесу та громадськості.

В роботі Сажнева М. Л. [8], присвяченій функціональному взаєморозвитку сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону, міські та сільські місцевості визначають як історично сформовані природно-соціо-економічні територіальні спільності, які набули розвитку в межах певної території, характеризуються специфічною функціональною структурою, виконують загальні та специфічні функції в розвитку суспільства та перебувають у постійному взаєморозвитку.

Більш повно сутність поняття «сільська місцевість» відображає таке визначення [2]: сільська місцевість – це історично сформована в єдності з містами природно-соціо-економічна територіальна спільність, яка отримала розвиток поза межами міських населених пунктів, характеризується специфічною компонентною, функціональною та функціонально-територіальною структурою і виконує загальні та специфічні функції в розвитку суспільства.

Ковальов С.О. відносить до сільської місцевості всю населену територію країни, району, області, яка знаходиться поза межами міст з її природними умовами та ресурсами, сільське населення та матеріалізовані наслідки попередньої праці людей (різноманітні основні засоби) на цій території межами міських поселень та все населення і основні засоби, що знаходяться на цій території [9].

Дослідники Моськін Р.В., Крючков В.Г. під сільською місцевістю розуміють територіальну систему, яка функціонує на основі сполучення, взаємопроникнення й взаємодії природної, соціальної й економічної підсистем (систем другого порядку), що характеризується специфічними ландшафтами, інфраструктурою, особливостями виробництва, використання ресурсів і способом життя населення. У їх дослідженні сільська місцевість характеризується як цілісна система з властивостями емерджентності, стабільності й динамізму. Ці властивості Моськін Р. В. розкриває за допомогою аналізу територіальної організації системи сільської місцевості, адже остання дозволяє проаналізувати не тільки розміщення, а й характер взаємодії утворюючої системи елементів.

В.М. Баутін, В.В. Козлов кваліфікують сільську територію як земний простір за межами урбанізованих територій, населений людьми, який характеризується спільністю яких-небудь ознак (природних, історичних, тощо) [10].

Вітчизняний економіст-аграрій Л.О. Шепотько наголошує на необхідності використання поняття «сільський сектор», це поняття є більш широким, ніж «сільська місцевість», адже в агропромислових містах і селищах міського типу розташована переважна частина переробної промисловості, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, які обслуговують село [4]. «Розширюючи» сільський сектор за рахунок включення в нього агропромислової сфери «несільської місцевості», необхідно застерегти від ототожнення сільського сектора з аграрним. Поняття сільського сектора значно ширше від аграрного, хоча останній і є серцевиною, головною складовою сільського сектора, що історично пов'язане з веденням землеробства, а пізніше – сільського господарства.

Сучасний економіст Орлатий М.К. дає визначення поняття «сільська поселенська мережа», спорідненого певною мірою з поняттям «сільська місцевість» (однак не тотожного). Сільську поселенську мережу він визначає як сукупність матеріальних об'єктів та населення, що в них проживає, яка має певні історичні традиції, обряди, звички тощо [11].

В.Р. Беленький [1] вводить до суспільно-географічного обігу понять категорію «сільське життєве середовище», яке він вважає за доцільне розглядати у таких трьох аспектах:

- 1) через його функціональне призначення у відтворювальному процесі;
- 2) як певний зріз соціально-економічного потенціалу села;
- 3) як сукупність сфер життєдіяльності населення.

При цьому варто зауважити, що сільське життєве середовище постає глобальною просторовою базою відтворення не лише сільського населення, а й усього суспільства, нації.

Вітчизняний економіст Прокопа І.В. [12], досліджуючи сільське життєве середовище, дійшов висновку, що його слід розглядати як сукупність трьох складових: природної, речово-організаційної та людської, основними функціями діяльності якої є забезпечення усього спектру умов життя і праці людей в окремих поселеннях (у вузькому розумінні) та просторової бази відтворення суспільства (у широкому розумінні).

Поняття «сільський регіон» не є загальноновживаним в науковій літературі й допускає різні тлумачення. Це зв'язано, як нам представляється, з неоднозначним трактуванням ключових термінів «регіон» і «сільський». У сучасних джерелах під поняттям „регіон” підводяться різні просторові системи надзвичайно різноманітних масштабних порядків – від групи держав до невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць і навіть їх частин. У словнику з регіональної політики наведено таке тлумачення поняття „регіон”: регіон – (франц. region, від лат. region – область, район) – територія, яка відрізняється від інших територій за низкою ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів. Регіони можуть бути будь-якого розміру – від міста (або району у великому місті) до величезних регіонів всередині континенту.

Згідно з адміністративним поділом, як правило, виділяються такі регіональні одиниці: область (край, автономна республіка), місто і райони в місті, район, селище, село.

Відомий економіст, фахівець з питань регіональної політики М. Некрасов розуміє під регіоном велику частину території країни з відносно однорідними природними умовами, характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з наявною і перспективною соціальною інфраструктурою. В. Долятовський пропонує розглядати регіон як територіально-економічний комплекс, який має обмежені внутрішні ресурси, власну структуру виробництва та певні потреби у зв'язках із зовнішнім середовищем. І. Арженовський розглядає регіон як частину території країни, яка виділилася в процесі суспільного поділу праці й характеризується спеціалізацією на виробництві тих чи інших товарів і послуг, спільністю і специфічним відносно інших територій характером відтворювального процесу, комплексністю і цілісністю господарства, наявністю відповідних органів управління. Відомий український регіоналіст В. Керецман вважає, що регіоном є певна територія в межах однієї чи декількох держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями відрізняється від інших територій.

Тобто в сучасних наукових джерелах під поняттям регіон розуміються різноманітні просторові системи різних масштабів – від групи держав до невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць. І дискусії стосовно розуміння суті регіону як наукової категорії тривають, активізуючись в останні роки. В межах доктрини європейського інтегрального федералізму регіон визначається як «надтермін», що характеризується такими ознаками як спільна територія, спільне населення, спільна історія, спільність природних умов, спільність проблем, які вирішуються.

Пошуки універсального визначення поняття регіон ускладнюються тим, що в Україні конституційне поняття регіон є новацією: базовою адміністративно-територіальною одиницею згідно з Конституцією України є «область». Сьогодні в українському законодавстві, зокрема в Концепції державної регіональної політики та Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», під регіоном розуміють території областей та міста Київ. Тому саме в такому значенні термін «регіон» набув поширення у соціально-культурній практиці та наукових дослідженнях.

Отже, з точки зору ідентифікації регіону й знаходження спільних для неї критеріїв, під регіоном у найширшому розумінні слід вважати певну територію, що є однорідною. Така територія обов'язково характеризується наявністю внутрішніх зв'язків (економічних, екологічних, соціальних та інших), і ці зв'язки є більш міцними й тісними, ніж зв'язки цієї території з іншими територіями чи державою загалом. Визнаючи територіальну складову поняття «регіон» як домінуючу, важко на практиці визначити межі території, в яких вона є однорідною й цілісною, а тому може вважатися регіоном.

Не завжди регіон є територіальною одиницею держави. Вихідними у пізнанні суті регіону як соціально-економічної категорії є географічні ознаки. В межах географічного трактування регіон визначається як район, велика ділянка суші, частина земної поверхні зі спеціальними фізико-географічними параметрами, географічна одиниця, яка визначається географічними межами.

Більш точно здійснити ідентифікацію регіону можна, об'єднавши його просторову сутність з іншими характеристиками: природно-економічною (або природничою), економіко-географічною, історико-етнографічною, соціальною та економічною передусім.

Економічне трактування розуміє під регіоном частину території, де існує система зв'язку між господарськими суб'єктами, підсистему всього соціально-економічного комплексу країни, складний територіально-економічний комплекс зі всією структурою зв'язків із зовнішнім та внутрішнім середовищем.

Соціально-політичне трактування регіону визначає регіон як соціально-територіальну цілісність, тобто сукупність соціальних, економічних, політичних факторів розвитку території. Сюди входить цілий набір характеристик, зокрема такі: етнічний склад населення, трудові

ресурси, соціальна інфраструктура, соціально-психологічний клімат, політичні аспекти розвитку регіону, культурні фактори тощо.

Узагальнюючу, інтегральну характеристику регіону дає величина і структура його соціально-економічного потенціалу. До його складу входять природно-ресурсний, демографічний, науково-технічний, інформаційний, виробничий, рекреаційний, соціальний та культурний потенціали.

Соціально-економічна сутність регіону визначає регіон як територію, яка є самостійною територіальною системою, з притаманними тільки їй виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ та послуг.

Відповідно до основних положень регіональної політики в Україні, зокрема розпорядження «Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України», «регіон» – частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордоном адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що регіон відрізняється від інших регіонів сукупністю природничих, історично сформованих, відносно стійких економічних, соціальних, національних особливостей. Характерною ознакою регіону є його цілісність, де поєднуються природні ресурси, матеріальні багатства та соціальні умови для життя людей.

Виходячи з цього нами пропонується таке формулювання поняття «сільський регіон» – це історично сформована частина території країни, поза кордонами міст і суто промислових об'єктів, що є самостійною територіальною підсистемою економічного комплексу країни, з притаманним тільки їй виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ та послуг.

Висновки. Отже, з точки зору практики (формулювання у наукових дослідженнях, законотворча діяльність, нормативно-правова документація тощо) поки що дозволяється варіативність формулювань, яка дає змогу кожному досліднику обирати найбільш прийнятні формулювання. Проведений аналіз наявних визначень і сутнісних ознак поняття «сільський регіон» та суміжних з ним термінів, понять, концептів дозволяє стверджувати, що це поняття має найбільший термінологічний потенціал щодо опису такого складного, поліфункціонального суспільного феномену як сільський регіон.

Список використаних джерел

1. Беленький В. Р. Сільські поселення в єдиній системі розселення. М.: Знання, 1975. 64 с.
2. Гринюк Т.А. Географія сільської місцевості Київської області: Навчально-методичний посібник. ВДПУ ім. Драгоманова, 1996. 130 с.
3. Тарасова Ю. В. Поняття сільської місцевості та її функції як суспільно-географічної категорії. *Географія і сучасність* : зб. наук. пр. Націон. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ: вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2003. Вип. 9. С. 135-143.
4. Шепотько Л. О. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. Том 1. Інститут економіки НАН України. 2000. 396 с.
5. Land use, Value, and Management: Measuring Interactions Between Urban Population and Agricultural Production. URL: <http://www.ers.usda.gov/briefing/Rurality/> (Дата звернення: 22.03.2022).
6. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України. URL: <http://www.minagro.gov.ua>. (Дата звернення: 12.02.2022).
7. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: Монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
8. Сажнів М. Л. Функціональний взаєморозвиток сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону (методика та аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія». Київ, 2002. 21 с.
9. Ковальов С. А. Вибрані праці. Смоленськ: Ойкумена, 2003. 438 с.

10. Баутін В.М. Сталий розвиток сільських територій: суть, терміни й поняття. URL: <http://surl.li/cvynp> (Дата звернення: 12.04.2021).
11. Орлатий М. К. Соціальна сфера села: теорія, методологія та проблеми розвитку. Київ: Ін-т аграрної економіки УААН, 1997. 230 с.
12. Прокопа І. В. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище. Київ: Інститут економіки НАН України, 2001. 119 с.
13. Словник з регіональної політики. Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень ЄвроРегіо Україна. URL: <http://www.eru.org.ua>. (Дата звернення: 12.12.2021).
14. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. *Вісн. Аграр. Науки*. 2006. №5. С. 21-23.
15. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (Дата звернення: 17.03.2022).
16. Розпорядження Президента України «Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України». Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (Дата звернення: 28.03.2022).
17. Дергачов В.А. Геополітичний словник-довідник. К.: КНТ, 2009. 592 с.

References

1. Belenkyi V. R. (1975). *Silski poselennia v edynii systemi rosselennia*. M.: Znannia, 64 s. (in Russ.).
2. Hryniuk T.A. (1996). *Heohrafiia silskoi mistsevosti Kyivskoi oblasti: Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: VDPU im. Drahomanova, 130 s. (in Ukr.)
3. Tarasova Yu. V. (2003). Poniattia silskoi mistsevosti ta yii funktsii yak suspilno-heohrafichnoi katehorii. *Heohrafiia i suchasnist : zb. nauk. pr. Natsion. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova*. Kyiv: Vyd-vo Natsion. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova, 9, 135–143. (in Ukr.)
4. Shepotko L. O. (2000). *Silskyi sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit*. Tom 1. Instytut ekonomiky NAN Ukrainy. 396 s. (in Ukr.)
5. USDA (2021). *Land use, Value, and Management: Measuring Interactions Between Urban Population and Agricultural Production*. Retrieved from <http://www.ers.usda.gov/briefing/Rurality/> (Accessed: 22.03.2022).
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2021). *Ofitsiyni sait Ministerstva aharnoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua> (Accessed: 12.02.2022).
7. Pavlov O. I. (2006). *Silski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia: Monohrafiia*. Odesa: Astroprynt, 360 s. (in Ukr.)
8. Sazhniev M. L. (2002). *Funktsionalnyi vzaiemorozvytok silskykh ta miskykh mistsevosti Melitopolskoho suspilno-heohrafichnogo rehionu (metodyka ta analiz) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. heohr. nauk : spets. 11.00.02 «Ekonomiczna i sotsialna heohrafiia»*. Kyiv, 21 s. (in Ukr.)
9. Kovaliov S. A. (2003). *Vybrani tvory*. Smolensk: Oikumena, 438 s. (in Russ.)
10. Bautin V.M. *Stalyi rozvytok silskykh terytorii: sutnist, terminy i poniattia*. Retrieved from <http://surl.li/cvynp> (Accessed: 12.04.2022).
11. Orlatyi M. K. (1997). *Sotsialna sfera sela: teoriia, metodolohiia ta problemy rozvytku*. Kyiv: Ін-т аhrарної економіки УААН, 230 с. (in Ukr.)
12. Prokopa I. V. (2001). *Vyrobnycha sfera sela i silske zhyttieve seredovyshe*. Kyiv : Instytut ekonomiky NAN Ukrainy, 119 s. (in Ukr.)
13. *Slovyk z rehionalnoi polityky*. Instytut rehionalnykh ta yevrointehratsiinykh doslidzhen YevroRehio Ukraina. Retrieved from <http://www.eru.org.ua> (Accessed: 12.12.2021).
14. Sabluk P.T. (2006). *Rozvytok silskykh terytorii – zaporuka vidrodzhiennia ahrarnoi Ukrainy*. *Visn. Ahrar. Nauky*, 5, 21-23.
15. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). *Zakon Ukrainy «Pro stymuliuvannia rozvytku rehioniv»*. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua>. (Accessed: 17.03.2022).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy «Pro komisiuu z rozrobky Kontseptsii derzhavnoi rehionalnoi polityky Ukrainy». Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua>. (Accessed: 28.03.2022)
17. Derhachov V.A. Heopolytychnyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv: KNT, 2009. 592 s. (in Russ.)

YATSENKO Olexandr

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

YATSENKO Volodymyr

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

MODERN THEORETICAL-CONCEPTUAL APPROACHES TO FORMULATION OF THE CONCEPT "AGRICULTURAL REGION"

Introduction. *In modern scientific literature, we encounter a wide use of the concepts and terms "rural regions", "rural territories", "rural area", "village", etc. From the everyday point of view, such polyconceptuality is quite acceptable, but in the light of solving a specific scientific problem, it is necessary, in our opinion, to agree on the main concepts and terms within the chosen conceptual and conceptual field of research.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the definition of the socio-economic essence of the concept of "rural regions" and to identify its terminological potential based on the generalization of terms and concepts found in the conceptual and conceptual field of research on rural regions.*

Results. *Harmonious development of the country, growth of its competitiveness is impossible without preserving the potential of rural regions. Rural regions not only shape the food security of states, but also preserve the cultural, ethnic, and historical traditions of rural areas. The concept of "rural region" in domestic science is insufficiently developed. In different countries, there are many definitions of "rural areas", "rural areas", which differ depending on the political system of the states, as well as on the national, economic, demographic, social, geographical and other characteristics of the countries. A rural region is a complex socio-economic system, the internal environment of which consists of economic, social and ecological subsystems, which is characterized by a certain set of qualitative characteristics and which performs various national economic functions.*

Based on the examination of modern scientific publications, the imperfection of empirical observations was determined, which do not provide a complete picture of the regional features of the development of rural areas of Ukraine. The article typologizes rural regions according to various classification features, characterizes the levels and varieties of these socio-spatial formations. The main characteristics of the rural region are highlighted and it is substantiated that the overall, integral characteristic of the region is given by the size and structure of its socio-economic potential. It includes natural resource, demographic, scientific and technical, informational, industrial, recreational, social and cultural potentials. It is noted that the concept of "rural region" is not commonly used in scientific literature. According to the authors, this is due to the ambiguous interpretation of the key terms "region" and "rural". In modern sources, the term "region" refers to various spatial systems of extremely diverse scales - from a group of states to small administrative-territorial units and even their parts.

Originality. *The article specifies the essence of the concept of "rural region". The author's definition of the concept of a rural region is given, namely: "A rural region is a historically formed part of the country's territory, outside the borders of cities and purely industrial facilities, which is an independent territorial subsystem of the country's economic complex, with production, distribution, exchange and consumption of material goods and services.*

Conclusion. *In the results of scientific research, law-making activities, normative and legal documentation, the variability of wording is still allowed, which allows each researcher to choose the most acceptable of them. The analysis of the available definitions and essential features of the concept of "rural region" and related terms, concepts, and concepts allows us to assert that this concept has the greatest terminological potential for describing such a complex, multifunctional social phenomenon as a rural region.*

Keywords: *village, rural area, countryside, rural settlement network, rural sector, rural living environment, region, rural region, regional studies.*

*Одержано редакцією: 23.03.2022
Прийнято до публікації: 28.05.2022*

УДК 519.865: 338.5:631

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-86-94>

МАКАРЕНКО Наталія Олексіївна

доктор економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет,
м. Суми, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7354-5122>
nmakar165@ukr.net

МАКАРОВА Вікторія Вікторівна

доктор економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет,
м. Суми, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1076-9246>
victoria.makarova24@ukr.net

МОДЕЛЮВАННЯ ЦІНОВИХ СТРАТЕГІЙ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ АГРОВИРОБНИКІВ ДО МІНЛИВОСТІ РИНКУ

Статтю присвячено моделюванню оптимальних цінових стратегій в контексті адаптації підприємств аграрної сфери до мінливості ринку. Наукова новизна дослідження полягає в розробці концептуальної моделі вибору оптимальної цінової стратегії підприємствами агробізнесу, що передбачає проведення стратегічного аналізу ринку на основі сегментної інформації. Практична значимість дослідження визначається здатністю використання стратегії ціноутворення у практиці агровиробників та сприяння їх реалізації в умовах мінливості ринку.

Ключові слова: ціноутворення, цінова стратегія, стратегічна зона господарювання, аграрне підприємство, принципи стратегічного управління, стратегічний аналіз, ринкова кон'юнктура, споживчий ринок.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної стійкості аграрних підприємств в умовах мінливості ринку полягає у виборі та обґрунтуванні ефективної цінової стратегії. При її формуванні та визначенні рівня ринкових цін аграрні підприємства повинні враховувати фактори внутрішнього і зовнішнього середовища. Більшість аграрних підприємств при виборі оптимальної цінової стратегії орієнтуються на сезонність пропозиції, платоспроможність покупців, враховують ступінь економічних ризиків та рівень конкуренції на аграрному ринку. Така наукова проблема тісно пов'язана із практичною діяльністю агровиробників, які потребують вдосконалення політики ціноутворення, адже цей процес впливає на економічні результати їх господарської діяльності, зокрема, на обсяг збуту та показники прибутковості. При цьому однією із важливих проблем теорії і практики діяльності підприємств аграрної сфери є вибір оптимальної цінової стратегії.

В умовах сучасного розвитку вітчизняної економіки вагомо зростає роль формування цінових стратегій на підприємствах, що зумовлюється посиленням конкурентної боротьби, а також активізацією споживчого попиту. При цьому підвищується важливість прийняття управлінських рішень в галузі ціноутворення, адже ціни відчутно впливають на кінцевий результат господарювання та ринкове положення підприємства. При формуванні цін не завжди враховуються попит покупців чи ціни конкурентів, крім того ціна формується без тісного зв'язку з іншими складовими комплексу маркетингу, тобто ціни на ринку слабо пристосовані до динаміки ринкової кон'юнктури.

Проблеми стратегічного ціноутворення на підприємствах зумовлені такою причиною, як недостатнє методичне забезпечення процесу формування стратегії ціноутворення на підприємстві зі врахуванням особливостей функціонування вітчизняної економіки. Це зумовлює необхідність переходу від традиційного до якісного нового підходу до процесу стратегічного

формування політики ціноутворення на підприємствах – підходу, що ґрунтується на застосуванні концепції маркетингу [1].

Проблема формування ефективної системи ціноутворення в межах усієї господарської системи та окремих її галузей завжди гостро стояла в нашій країні. Закупівельні та роздрібні ціни на аграрну продукцію суперечили інтересам виробників, не відповідали завданням ефективного розширеного аграрного відтворення і співвідношення цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Такий механізм ціноутворення негативно позначився на рентабельності всього сільського господарства. Ціни і відсутність ефективного механізму формування цінової стратегії є однією з основних причин недоотримання бажаних результатів господарювання багатьох агровиробників [2].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема формування моделі оптимізації вибору цінових стратегій суб'єктами аграрної сфери в межах як окремої стратегічної зони господарювання, так і підприємства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність останнім часом великої кількості наукових публікацій у площині оптимізації управління процесом ціноутворення свідчить про нагальну потребу аналізування наявних цінових стратегій, а також про доцільність розробки й упровадження оптимальних цінових стратегій, які мають спрямовуватися на максимізацію обсягів і прибутковості від реалізації продукції, на повноту задоволення споживчого попиту. Дослідженню структуризації цінових стратегій суб'єктів господарювання присвячено наукові праці В.С. Марцин, М.П. Сагайдак, С.В. Мельникова [3-5] та інших дослідників.

Так, О.О. Довжик [6] зазначає, що цінова стратегія повинна постійно перевірятися та за необхідності корегуватися на основі фактичних результатів, тому прагнення підприємства забезпечити стійкі позиції на ринку в довготривалій перспективі потребує формування ефективної стратегії підприємства через стратегічний аналіз чинників успішного ціноутворення. В.В. Обозна [7] трактує формування ефективної цінової стратегії через здійснення процедури дослідження й оцінки привабливості нових ринків, критеріїв їх вибору та методики співставлення можливостей підприємства й привабливості ринку.

При цьому існує низка проблем, пов'язаних із підвищенням ефективності розробки та впровадження цінових стратегій суб'єктами господарювання, зокрема аграрними підприємствами, які потребують подальших досліджень. З наукової точки зору малодослідженими є проблеми моделювання вибору оптимальних цінових стратегій для аграрних підприємств з урахуванням їх адаптації до мінливих умов ринку.

Метою статті є структуризація цінових стратегій в стратегічних зонах господарювання та моделювання процесу їх оптимізації в аграрних підприємствах в умовах адаптації до мінливості ринку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Цінова стратегія є невід'ємним елементом стратегічного управління суб'єкта господарювання і розвитку аграрної сфери загалом, складовими котрого є інноваційний та продуктивний розвиток, розширення асортименту традиційних видів агропродукції, сегментний розвиток, розвиток регіонального ринку і зростання загального обсягу збуту, які повинні реалізовуватися лише при наявності оптимальної загальної цінової стратегії. Отже, стратегія ціноутворення має володіти всією сукупністю характеристик найсучасніших стратегічних підходів та охоплювати усі ринкові й функціональні рівні підприємств аграрної сфери.

На думку Л. Марфі [8] цінова стратегія може функціонувати незадовільно, коли ціни змінюють занадто часто, а цінова політика є складною для розуміння споживачами, учасники каналів розподілу незадоволені часткою прибутковості, рішення про ціноутворення приймають без достовірної інформації про кон'юнктуру ринку, має місце багатоваріантність цін або ціни не повною мірою відповідають цільовим рынкам, на велику частку продукції надаються знижки або ціни зменшуються в кінці сезону задля ліквідації наявних запасів, підприємства при формуванні цін зіштовхуються із серйозними проблемами, які пов'язані із законодавством.

Стратегію ціноутворення реалізують за основними організаційними рівнями: підприємство загалом, система стратегічних зон господарювання, рівень окремого виду продукції або товарних

груп. Верхнім рівнем піраміди стратегічних підходів виступають загальні стратегічні принципи цінової політики підприємства, яка є складовою частиною системи стратегічного управління, найважливішим стратегічним механізмом розвитку аграрної галузі. В зв'язку з цим загальну стратегію ціноутворення інтерпретують як невід'ємний елемент ринкової стратегії і найважливіший орієнтир інноваційно-інвестиційної стратегії аграрних підприємств. При цьому останню пов'язують із ціноутворенням не лише на основі чинника інноваційності, а й через стратегію «лідерства у зниженні витрат» та механізм цінової конкуренції, тобто пов'язують із технологічними інноваціями та відповідними інвестиціями у розвиток і модернізацію техніки й технології.

Структуризацію цього рівня стратегії ціноутворення для аграрного підприємства подано на рис. 1.

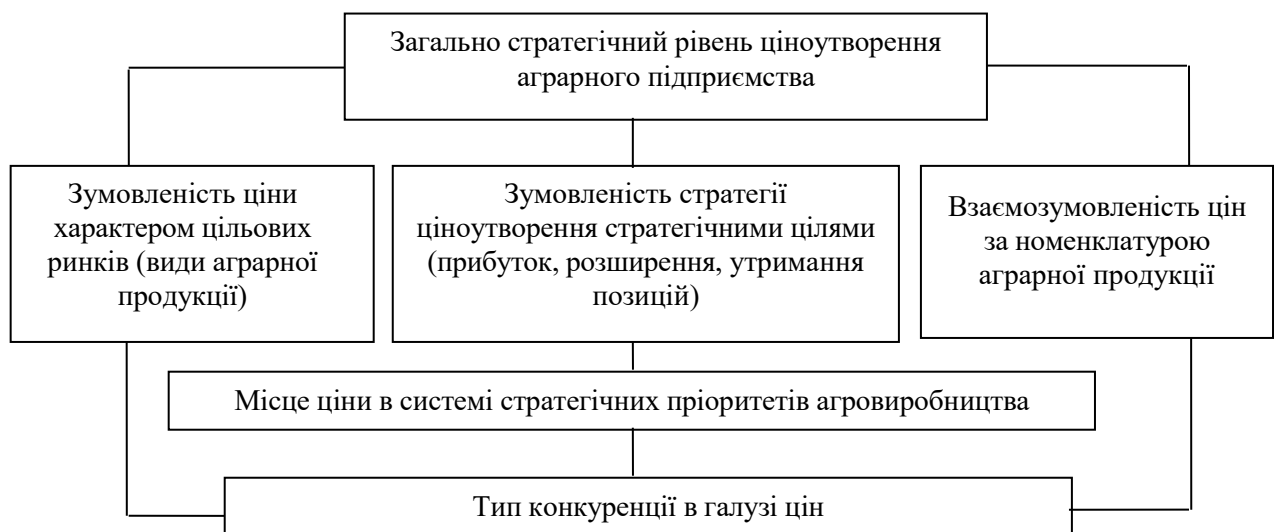

Рис. 1 – Структуризація загальної цінової стратегії аграрного підприємства

Джерело: побудовано авторами

На цьому рівні формують місце ціноутворення в системі пріоритетів ринку і, відповідно, визначають ступінь агресивності цінових стратегій. Відомо, що чим більшу роль відіграють ціни у системі маркетингу, тим більш агресивною має бути система ціноутворення. Загальні принципи стратегічного управління в галузі ціноутворення мають охоплювати оптимізацію рівня цін із урахуванням не лише зовнішніх факторів (конкуренції на ринку), а й асортименту агропродукції із точки зору внутрішніх проявів ефекту заміщення та доходів.

Ще одним, більш конкретизованим та менш варіантним, рівнем стратегії ціноутворення аграрного підприємства є цінова стратегія у стратегічних зонах господарювання. Цей рівень конкретизується загальними стратегічними положеннями і цілями підприємств, котрі виходять із певних умов господарювання (тобто ринку). Стратегічні зони господарювання виявляють ступінь традиційності, інноваційну динамічність, широту товарного асортименту ринку й конкретного підприємства, характеристики попиту і його чутливість до факторів ціноутворення, міру конкурентоспроможності та силу позицій підприємств у ній [9].

Якщо підприємства надають велике значення ціновим факторам (маркетинговий пріоритет маркетингової ціни у конкретному підприємстві є високим), ключовими моментами вибору оптимальної цінової стратегії є встановлення співвідношення цінового і нецінового конкурентних підходів. Поряд із фактором традиційності або нетрадиційності стратегічних зон господарювання аграрних підприємств та їх інноваційної динамічності визначають панівний підхід до формування цін у цій зоні. Усі ці проблеми знаходять концентрований вираз у методах, які використовуються ціноутворенням в стратегічних зонах господарювання (рис. 2).

Сукупність цінових рішень щодо конкретної аграрної продукції теж мають стратегічний характер. Умовою цього є переважаюча роль конкретної асортиментної товарної одиниці,

охоплення даними рішеннями усього чи значної частини життєвих циклів продукції, реалізація в межах асортиментної товарної одиниці загальних стратегічних принципів ціноутворення агропідприємств чи їх стратегічних принципів у стратегічних зонах господарювання.

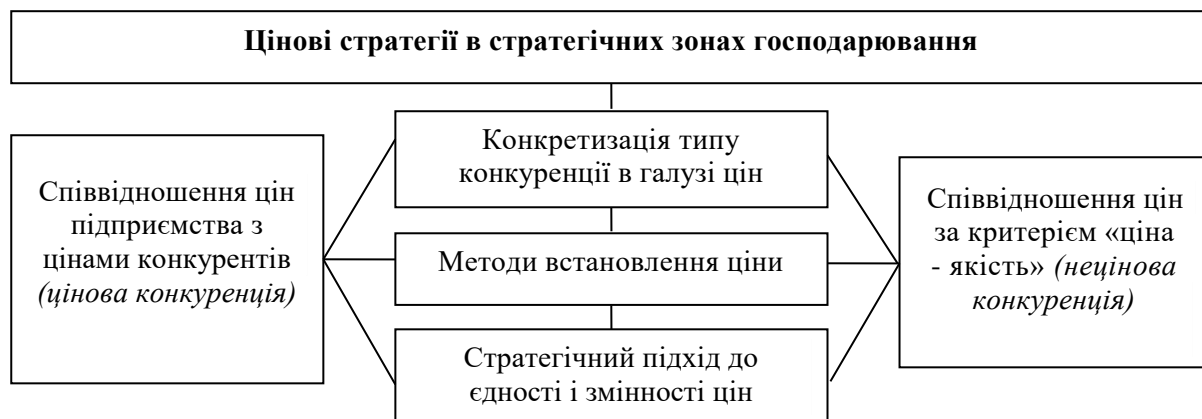

Рис. 2 – Цінові стратегії аграрних підприємств у стратегічних зонах господарювання

Джерело: побудовано авторами

Методологія ціноутворення передбачає визначення згідно з відповідними природними зонами необхідних затрат на виробництво аграрної продукції і додавання до них певної величини прибутку, враховуючи можливості бюджету та суб'єктивного оцінювання достатності даної суми задля стабільності розвитку сільськогосподарського виробництва. Істотна особливість аграрного сектору та ринку аграрної продукції виражена в тому, що в цій галузі має місце рентний принцип ціноутворення, який пов'язаний із обмеженістю земельного ресурсу і, насамперед, його найбільш родючої частини [10].

Саме тому аграрне підприємство, яке має кращий та середній за родючістю земельний фонд, реалізуючи власну продукцію за ринковою ціною, яка склалася в результаті співвідношення попиту і пропозиції, одержує, окрім «нормального прибутку», ще й диференційну ренту. Підприємство із відносно гіршим земельним фондом при середньому рівні господарювання одержує тільки «нормальний дохід», який є різницею між ринковими цінами на продукцію та економічними витратами на її виробництво. Підприємство, яке через суб'єктивні причини виробляє продукцію із досить високою собівартістю, яка може перевищувати ринкову ціну, має збиток від її реалізації. Задля одержання прибутку таке підприємство може підвищити ціни, але є велика ймовірність, що такі види аграрної продукції будуть проігноровані споживачами.

Особливістю процесу ціноутворення на аграрну продукцію є прояв сезонного коливання цін на більшість її видів. Зокрема, на зернові, соняшник, овочеві, баштанні культури ціни значно знижуються при масовому збиранні урожаю і в період одразу після збирання. Надалі ціни можуть зростати і часто досягають максимального рівня із наближенням наступного сезону збору врожаю [11].

На деякі види продукції галузі тваринництва, зокрема молоко, яйця, сезонність коливання цін пов'язують зі зміною обсягів виробництва та пропонування продукції протягом року. Так, із приходом осені знижується продуктивність корів та курей і, як наслідок, зменшується пропозиція їхньої продукції (молоко, яйця) на аграрному ринку, а тому має місце зростання цін на ці види продукції. У весняно-літній період спостерігається зростання продуктивності тварин і тому рівень цін на цю продукцію зменшується. Така обставина сприяє прийняттю спеціальних організаційних та економічних рішень на макро- і мікрорівні задля скорочення сезонного коливання цін, від котрого часто потерпають виробники аграрного ринку [12].

На сьогодні на деякі види продукції, у тому числі аграрного походження, встановлюють високі, тобто психологічні ціни, які розраховані тільки на деякі категорії споживачів, котрі готові придбати цю дорогу продукцію виключно за її унікальні властивості. За такими цінами

реалізують, до прикладу, аграрну продукцію, вироблену альтернативним способом без використання мінеральних добрив, стимуляторів росту та пестицидів. При цьому рівень психологічних цін на вказану продукцію вдвічі, а то й більше перевищує звичайні ціни. Задля їх встановлення потрібно досконально вивчати ринок, врахувати купівельну спроможність покупців, фактичні витрати на виробництво такого виду продукції для того, аби, з одного боку, ціни не були низькими для виробників, тобто такими, що не приносять їм достатньої норми прибутку, а з іншого, аби вони не були занадто високими та через це не гальмували її реалізацію.

В економічно розвинених країнах існує поняття підтримуючих цін на аграрну продукцію, тобто цін, які встановлюються державою задля досягнення рівня паритетності аграрної сфери із промисловими галузями, а також задля забезпечення належного рівня дохідності агровиробникам із середнім та вищим рівнем господарювання в періоди із несприятливою кон'юнктурою ринку [13].

Стратегії цін товарних груп пов'язані з поточним ціноутворенням, тобто з тактикою корегування цін. Практика комерційної діяльності дозволяє виділяти декілька типових стратегій ціноутворення на основі залежності ціни та якості. Задля розуміння економічного змісту цих стратегій слід проаналізувати їх за такими чинниками [14]:

– співвідношення запропонованих підприємством цін із середнім, уже сформованим рівнем цін на аналогічну продукцію на ринку;

– оцінювання споживачами економічної цінності запропонованої підприємством продукції.

Відмінності між стратегіями показано на рис. 3, де горизонтальною віссю є шкала суб'єктивного оцінювання покупцями економічної цінності продукції, а вертикальною віссю – шкала суб'єктивного оцінювання покупцями рівня ціни продукції щодо її економічної цінності.

		Сприйняття рівня цін споживачами		
		висока	середня	низька
Економічна цінність продукції для споживачів	висока	1. Стратегія преміальної надбавки («Зняття вершків»)	2. Стратегія глибокого проникнення на ринок	3. Стратегія високого вартісного значення (розпродажу)
	середня	4. Стратегія підвищеної ціни (помилка маркетолога)	5. Нейтральна стратегія	6. Стратегія доброякісності (економічної помилки)
	низька	7. Стратегія «пограбування»	8. Стратегія показового блиску	9. Стратегія цінового прориву

Рис. 3 – Типи цінових стратегій, які характеризують ринкове співвідношення «ціна-якість»

Джерело: побудовано авторами за [1]

Для стратегії цінового прориву характерним є те, що встановлювані підприємством ціни сприймаються покупцем як надто низькі або помірні щодо економічної цінності продукції. Це може дозволити захоплювати значні частки ринку і досягати значних обсягів збуту, тобто великого розміру прибутків при умові низької частки прибутковості в одиниці продукції. Навпаки, стратегія преміального ціноутворення (або стратегія «зняття вершків») характеризується тим, що підприємства встановлюють ціни на рівні, котрий сприймає більшість покупців як занадто високий щодо економічної цінності даних видів продукції. Хоча співвідношення цінності й цін влаштовує споживачів визначеного вузького сегменту на ринку, підприємства одержують прибутки за рахунок того, що продають продукцію за цінами, котрі включають преміальні надбавки за найбільш повне задоволення запитів цієї групи споживачів.

Моделювання цінових стратегій в умовах адаптації агровиробників до мінливих ринкових умов є надзвичайно складним процесом, що вимагає комплексного аналізу й прийняття відповідальних рішень (рис. 4).

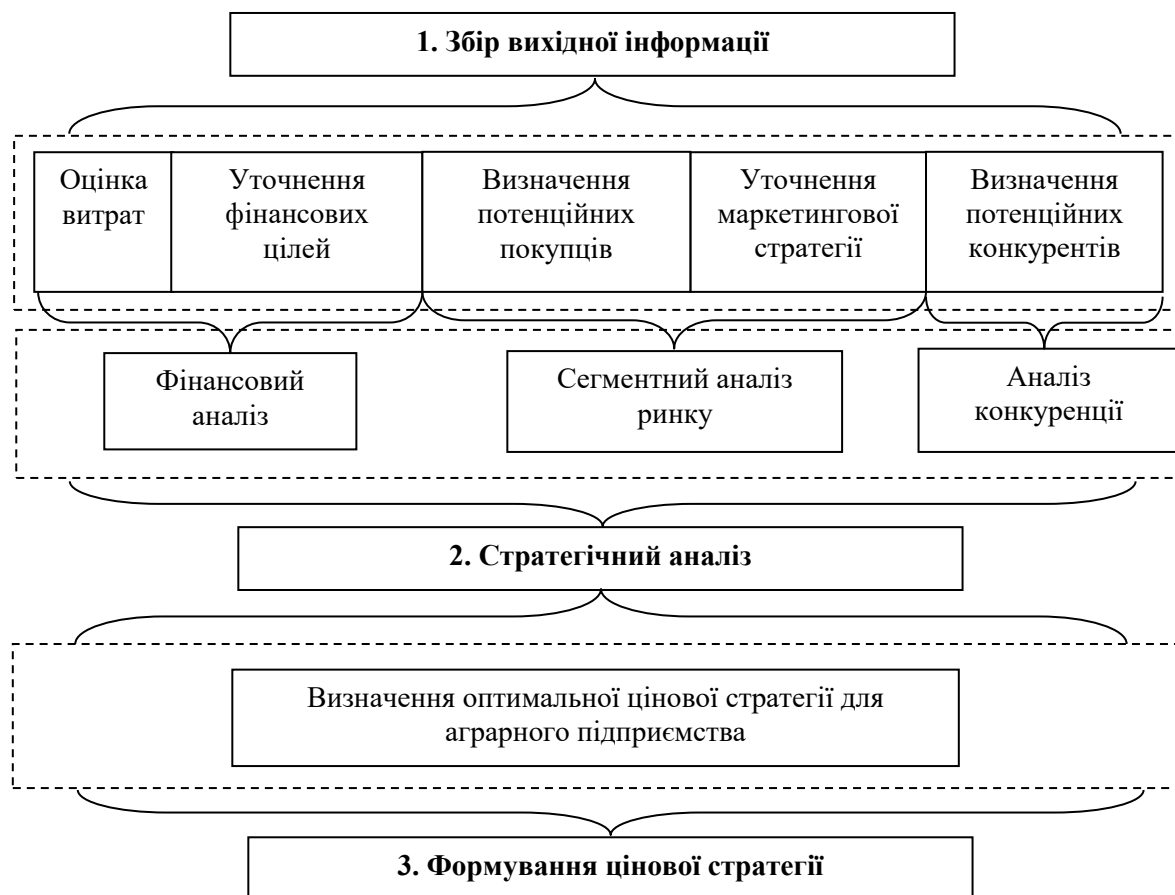

Рис. 4 – Модель процесу вибору аграрним підприємством оптимальної цінової стратегії в умовах адаптації до мінливості ринку

Джерело: побудовано авторами

Варто зауважити, що не можна створювати стратегію в сфері ціноутворення одноразово і потім користуватися нею без будь-якого коригування протягом тривалого часу. Стратегія ціноутворення повинна постійно перевірятися на ґрунті фактично досягнутих результатів і, в разі необхідності, коригуватися. А головне – вона повинна відповідати саме тій загальній маркетинговій стратегії, якої в даний момент дотримується аграрне підприємство.

За результатами вибору ефективної цінової стратегії аграрні підприємства мають розробляти дієву тактику її запровадження [15].

Нами подано характеристику реалізації окремих стратегій ціноутворення аграрних підприємствами з урахуванням кон'юнктури споживчого ринку (табл. 1).

За результатами запровадження стратегій ціноутворення аграрних підприємств нами визначено можливі реакції споживачів та конкурентів. У більшості випадків при запровадженні відповідних стратегій ціноутворення споживачі керуються власними потребами, платоспроможним попитом, місцезнаходженням аграрного підприємства. Можливими реакціями конкурентів на запровадження стратегій ціноутворення є реалізація аналогічної стратегії, здійснення заходів щодо оптимізації витрат обігу та диференціація рівня прибутку, врахування ринкових чинників впливу тощо.

Висновки. Для аграрного підприємства вибір оптимальної цінової стратегії в умовах адаптації до мінливості ринку доцільно використати процесну модель, яка передбачатиме основні три компоненти процесу, починаючи зі збору необхідної інформації, проведення стратегічного аналізу ринку і закінчуючи саме формуванням оптимальної цінової стратегії. Докорінне змінювання принципів ціноутворення, існуюча практика формування цін в аграрній сфері економіки України в останні роки переконали, що цінова політика має поєднувати вільне

ціноутворення із державним регулюванням цін на аграрну продукцію та посиленням рівня антимонопольного контролювання цін на ресурси аграрного сектору (техніка, мінеральні добрива, хімікати тощо), на енергоносії та виробничі послуги для аграрних виробників. Забезпечення ефективності цінової стратегії залежить від правильно проведеного фінансового, споживчого та конкурентного аналізу.

Таблиця 1 – Стратегії ціноутворення аграрних підприємств та можливі реагування суб'єктів споживчого ринку на них

Види стратегій	Можливі реакції на стратегію суб'єктів споживчого ринку	
	покупців	конкурентів
Нейтральна стратегія	Діятимуть залежно від платоспроможності попиту	Враховуватимуть цінову пропозицію інших суб'єктів ринку залежно від встановлення середнього рівня цін
Стратегія високого вартісного значення	Надаватимуть перевагу даному аграрному підприємству	Намагатимуться досягти та використовувати саме таку стратегію
Стратегія доброякісності	Надаватимуть основну перевагу аграрній продукції середньої якості за низькою ціною	Будуть намагатися вибирати стратегію залежно від рівня витрат обігу
Стратегія глибокого проникнення на ринок	Постійно слідкуватимуть за ціною пропозицією	Будуть намагатися слідувати стратегії залежно від рівня витрат обігу
Стратегія цінового прориву	Будуть постійними споживачами	Здійснюватимуть оптимізацію витрат обігу задля досягнення даної стратегії

Джерело: узагальнено авторами за [16]

За результатами сформованої цінової стратегії аграрні підприємства розробляють тактику її запровадження з урахуванням мінливості ринку, що пов'язана із економічними ризиками, а також здійснюють корегування цін з урахуванням впливу інших суб'єктів аграрного ринку. Запропонована модель процесу вибору аграрним підприємством оптимальної цінової стратегії в умовах адаптації до мінливості ринку дозволяє забезпечити економічну стійкість та конкурентоспроможність виробників на аграрному ринку. Ефективно сформована та запроваджена цінова стратегія забезпечить аграрним підприємствам зростання обсягів збуту, оптимізації витрат та збільшення чистого прибутку.

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі є розробка концептуального підходу до оцінки методів маркетингового ціноутворення на аграрну продукцію в умовах стратегічного управління та адаптивної політики розподілу агровиробників.

Список використаних джерел

1. Андрусь О.І. Проблеми формування ефективної цінової стратегії підприємства. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2017. Вип. 20. С. 172-180.
2. Шквиря Н.О. Особливості ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. №1(25). С. 272-275.
3. Марцин В. С. Особливості формування цінової стратегії підприємства та оцінка етапів її моніторингу. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип.1(99). С. 432-442.
4. Сагайдак М. П. Методичні підходи до формування і оцінки результативності цінової політики підприємства на нових ринках. *Економіка та держава*. 2014. №12. С. 24-28.
5. Мельников С.В. Моделювання цінових стратегій монополії в умовах асиметричного впливу ціни. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2014. №3(48). С. 106-114.
6. Довжик О.О. Аналіз особливостей ціноутворення в Україні та еквівалентність міжгалузевого товарообміну. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 61-66.
7. Обозна В.В. Цінова політика в системі управління збутовою діяльністю на підприємстві. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип.1-2(07). С. 7-12.
8. Murphy L. The Only 3 Acceptable Pricing Page Discount Tactics. URL: <https://sixteenventures.com/pricing-pagediscount> (дата звернення: 18.03.2022).

9. Радченко О.П., Сурмай О.О. Удосконалення механізмів ціноутворення на продукцію аграрних підприємств. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2019. Том 18. Вип. 1. С. 69-80.
10. Левкіна Р.В., Левкін А.В., Котко Я.Ю. Особливості ціноутворення на органічну аграрну продукцію. *Вісник ХНТУСГ*. 2016. Вип. 171. С. 26-34.
11. Філатова А.В. Особливості ціноутворення на ринку посівного матеріалу кукурудзи. *Економіка та держава*. 2020. №12. С. 134-138.
12. Копитець Н.Г., Пашко С.О., Волошин В.М. Сучасні тенденції формування цін на ринку м'яса. *Економіка та управління АПК*. 2020. №2. URL: <http://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/content/suchasni-tendenciyyi-formuvannya-cin-na-rynku-myasa> (дата звернення: 21.03.2022)
13. Кирилюк І. М., Трохименко А. С. Особливості ціноутворення на продукцію АПК. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 26. С. 28-33.
14. Чичуліна К.В., Кладченко Я.О. Сучасні цінові стратегії на основі психології. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип.23. С. 352-355.
15. Осадча Г.Г., Власенко І.М. Ціноутворення на продукцію харчової промисловості. *Облік і фінанси АПК: освітній портал*. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/cinoutvorennnya-na-produkciyu-harchovoi-promislovosti.htm> (дата звернення: 26.03.2022)
16. Васильченко О.О., Баєва О.І. Особливості застосування методів ціноутворення на продукцію підприємств АПК України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 2. №1. С. 86-93.

References

1. Andrus, O.I. (2017). Problems of forming an effective pricing strategy of the enterprise. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpryyemnytstvo*, 20, 172-180.
2. Shkvirya, N.A. (2014). Features of pricing in the market of agricultural products. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriyskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 1(25), 272-275.
3. Marcin, V.S. (2013). Features of formation of the price strategy of the enterprise and an estimation of stages of its monitoring. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, 1(99), 432-442.
4. Sagaidak, M.P. (2014). Methodical approaches to the formation and evaluation of the effectiveness of the pricing policy of the enterprise in new markets. *Ekonomika ta derzhava*, 12, 24-28.
5. Melnikov, S.V. (2014). Modeling of monopoly pricing strategies in conditions of asymmetric price influence. *Rozvytok metodiv upravlinnya ta hospodaryuvannya na transporti*. 3(48), 106-114.
6. Dovzhik, O.O. (2017). Analysis of the peculiarities of pricing in Ukraine and the equivalence of intersectoral trade. *Hlobalni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 15, 61-66.
7. Obozna, V.V. (2017). Pricing policy in the sales management system at the enterprise. *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, 1-2(07), 7-12.
8. Murphy, L. The Only 3 Acceptable Pricing Page Discount Tactics. Retrieved from: <https://sixteenventures.com/pricing-pagediscount> (Accessed: 18.03.2022).
9. Radchenko, O.P. & Surmai, O.O. (2019). Improving pricing mechanisms for products of agricultural enterprises. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya*, 18, 1, 69-80.
10. Levkina, R.V., Levkin, A.V. & Kotko, Y.Y. (2016). Features of pricing for organic agricultural products. *Visnyk KHNTUSH*, 171, 26-34.
11. Filatova, A.V. (2020). Features of pricing in the market of corn seed. *Ekonomika ta derzhava*, 12, 134-138.
12. Kopytets, N.G., Pashko, S.O. & Voloshin, V.M. (2020). Current trends in meat prices. *Ekonomika ta upravlinnya APK*, 2. Retrieved from: <http://econommeneg.btsau.edu.ua/uk/content/suchasni-tendenciyyi-formuvannya-cin-na-rynku-myasa> (Accessed: 21.03.2022).
13. Kyryliuk, I.M. & Trokhimenko, A.S. (2021). Features of pricing for agricultural products. *Ekonomika ta suspilstvo*, 26, 28-33.
14. Chichulina, K.V. & Kladchenko, Y.O. (2018). Modern pricing strategies based on psychology. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 23, 352-355.
15. Osadcha, G.G. & Vlasenko, I.M. Pricing of food industry products. *Oblik i finansy APK: osvitiy portal*. Retrieved from: <http://magazine.faaf.org.ua/cinoutvorennnya-na-produkciyu-harchovoi-promislovosti.htm> (Accessed: 26.03.2022).
16. Vasilchenko, O.O. & Baeva, O.I. (2015). Features of application of pricing methods for products of agro-industrial enterprises of Ukraine. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriyskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 2, 1, 86-93.

MAKARENKO Nataliia

D.Sc. (Ekon.), Associate Professor,
Sumy National Agrarian University,
Sumy, Ukraine

MAKAROVA Viktoriia

D.Sc. (Ekon.), Associate Professor,
Sumy National Agrarian University,
Sumy, Ukraine

MODELING OF PRICE STRATEGIES IN THE CONDITIONS OF ADAPTATION OF AGRICULTURAL PRODUCERS TO MARKET VARIABILITY EVALUATION

Introduction. Ensuring the economic stability of agricultural enterprises in a volatile market is to choose and justify an effective pricing strategy. This scientific problem is closely related to the practical activities of agricultural producers, who need to improve pricing policy, as this process affects the economic results of their economic activities, namely sales and profitability. At the same time, one of the important problems of the theory and practice of agricultural enterprises is the choice of the optimal pricing strategy.

Purpose. The aim of the article is to study the structuring of pricing strategies in strategic areas of management and modeling the process of their optimization in agricultural enterprises in terms of adaptation to market variability.

Methods. In order to achieve the goal of the study, the methods of logical generalization, dialectical, analog and compositional modeling were used.

Results. The practical significance of the study is determined by the ability to use pricing strategies in the practice of agricultural producers and promote their implementation in a volatile market. If companies attach great importance to price factors (the marketing priority of the marketing price in a particular company is high), the key points in choosing the optimal pricing strategy is to establish the ratio of price and non-price competitive approaches. Along with the factor of traditional or unconventional strategic areas of management, including for agricultural enterprises and their innovative dynamism determine the dominant approach to price formation in this area. All these problems are concentrated in the methods used by pricing in strategic areas of management. Based on the results of the implementation of pricing strategies of agricultural enterprises, possible reactions of consumers and competitors were identified. In most cases, when implementing appropriate pricing strategies, consumers are guided by their own needs, effective demand, the location of the agricultural enterprise. Possible reactions of competitors to the introduction of pricing strategies are the implementation of a similar strategy, the implementation of measures to optimize the cost of circulation and differentiation of profit levels, taking into account market factors.

Originality. The scientific novelty of the study is to develop a conceptual model for choosing the optimal pricing strategy for agribusiness enterprises, which involves conducting strategic market analysis based on segment information.

Conclusion. It is proved that for an agricultural enterprise to choose the optimal pricing strategy in terms of adaptation to market variability, it is advisable to use a process model that will include the three main components of the process from collecting the necessary information, conducting strategic market analysis and forming the optimal pricing strategy. The proposed model of the process of choosing the optimal pricing strategy by an agricultural enterprise in terms of adaptation to market variability allows to ensure economic stability and competitiveness of producers in the agricultural market. An effectively formed and implemented pricing strategy will ensure the growth of sales to agricultural enterprises, cost optimization and increase net profit.

Keywords: pricing, pricing strategy, strategic management area, agricultural enterprise, principles of strategic management, strategic analysis, market conditions, consumer market.

Одержано редакцією: 05.04.2022
Прийнято до публікації: 12.06.2022

УДК 331.5

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-95-103>**ПАСЕКА Станіслава Раймондівна**

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-0700>
apaseka@ukr.net

ГУМЕНЮК Андрій Васильович

здобувач,
Центральноукраїнський національний
технічний університет,
м. Кропивницький, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3152-4088>
gumeniuk.o@gmail.com

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Визначено позитивні та негативні тенденції розвитку ринку праці України за роки незалежності. Проаналізовано показники зайнятості й безробіття населення за перше півріччя війни, що підтвердило регіональну специфіку адаптації до безпекових загроз. Виокремлено основні виклики і можливості для ринку праці України в період війни та перспективи його розвитку на етапі повоєнного відновлення.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, трансформація професійної структури, міграція, виклики розвитку, війна.

Постановка проблеми. Україна перебуває в умовах війни з 2014 року, хоча стабілізація фронту дозволила суспільству й економіці адаптуватись до нових ризиків. Російське вторгнення в Україну 2022 року спричинило шоківний вплив на державний апарат, населення, бізнес, увесь демократичний світ. Масштаби бойових дій та безпекові загрози поставили під загрозу майбутнє всіх регіонів України. Місяці воєнного стану показали, що держава за таких умов повинна зберігати максимальну життєздатність, тим паче при значній міжнародній підтримці. Особливого значення набуває збереження функціональності ринку праці, який є індикатором підприємницької активності, чинником забезпечення добробуту населення та зниження міграційних втрат.

Дослідження ринку праці в умовах війни має включати не лише аналіз тенденцій, а й виявлення викликів, можливостей та перспектив його розвитку. Теперішній етап боротьби за повну незалежність та утвердження демократичних цінностей є шансом для українського суспільства переходу до європейських стандартів якості життя та організації соціально-трудових відносин. У зв'язку з цим уже сьогодні слід розуміти те, як ринок праці може адаптуватись до поточних викликів та які нові підходи можуть бути впроваджені на шляху євроінтеграції України та очікуваного повоєнного відновлення.

Актуальним науковим завданням є виявлення пріоритетів розвитку ринку праці України в умовах війни при збереженні зайнятості та структурних трансформаціях на користь прогресивних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів розвитку ринку праці залишається актуальною темою наукових розвідок. У статті враховано висновки українських науковців щодо змісту ринку праці (Т. Балановська, О. Гоголя, Н. Драгнева [1]), глобальних трендів трансформації соціально-трудових відносин (С. Пасека, А. Пасека, О. Гуменюк [2]; Т. Длугопольська, М. Хіта [8]), тенденцій розвитку ринку праці України за роки незалежності (Н. Чорна, Р. Чорний [3]; Г. Зелінська [5]; М. Біль, М. Бачинська [6]; В. Алексєєв, О. Дедик [9]) та їх регіональних особливостей (Н. Петрищенко, О. Камбур, Л. Кулікова [4]).

Для розуміння поточної ситуації взято до уваги експертні матеріали (Європейської Бізнес Асоціації [7]; Державного центру зайнятості [11, 18]; Державної служби України з питань праці [14]), положення законодавства України [10, 12, 13, 15], дані офіційної статистики [16, 17].

Враховуючи невизначену ситуацію внаслідок Російського вторгнення в Україну 2022 року, дослідження впливу безпекових загроз на ринок праці є потрібними, особливо з погляду виявлення поточних реакцій та перспектив розвитку в умовах євроінтеграції.

Метою статті є виявлення особливостей розвитку ринку праці України в довоєнний період та в умовах російсько-української війни, виокремлення позитивних і негативних тенденцій, а також можливостей і перспектив організації соціально-трудових відносин на шляху повоєнного відновлення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для України, яка розвивається за моделлю ринкової економіки, сферу зайнятості населення та середовище розвитку людського потенціалу слід розглядати як ринок праці. За змістом ринок праці є складною системою відносин (переважно соціально-трудових, але й економічних, політичних, культурних), що узгоджують інтереси всіх учасників (працівників, бізнесу, суспільства, держави) в ході використання людського потенціалу [1, с. 18].

Ринок праці України до 2022 року розвивався відповідно до макроекономічних тенденцій, реагуючи на глобальні кризи, зовнішні безпекові загрози та внутрішні політичні протистояння. Глобальний вплив на ринок праці України проявлявся в його реакції на загальні зміни в сфері соціально-трудових відносин, а саме: висока чутливість національних ринків праці до світових криз; соціально-економічна поляризація країн; концентрація робочої сили у більш розвинутих державах; зростання безробіття внаслідок технологічного прогресу; дефіцит високотехнологічних фахівців в умовах інноваційного розвитку; зростання частки зайнятості в сфері послуг; складність працевлаштування молоді та ін. [2, с. 6].

Ринок праці України під глобальними впливами розвивався, однак цей розвиток супроводжувався низкою негативних ознак. Серед них [3, с. 72]:

- низька конкурентоспроможність робочої сили;
- обмежені обсяги та низька інноваційність створення нових робочих місць;
- низька частка зайнятих в інноваційних сферах економіки;
- масова нелегальна зайнятість населення;
- неефективна система оплати праці;
- низька самозайнятість населення;
- невідповідність потреб ринку праці та підготовки фахівців і робітничих кадрів вітчизняною системою освіти (особливо це стосувалось якості підготовки);
- неефективна система соціальної підтримки вразливих категорій працездатного населення;
- надмірні міжрегіональні диспропорції за показниками розвитку ринку праці;
- невідповідність демографічних показників і показників зайнятості за регіонами, що підтверджує проблеми вимушеного безробіття й високої зовнішньої міграції населення [4, с. 175].

Більшість проблем ринку праці України зумовлена слабким рівнем інноваційного розвитку економіки України: саме державна підтримка інноваційної діяльності спричиняє модернізацію робочих місць та сприяє позитивним трансформаційним змінам на ринку праці [5, с. 49].

До негативних тенденцій ринку праці України слід додати поляризацію його розвитку відносно ринків праці європейських держав. Для прикладу, поляризація (розриви) між Україною і сусідніми європейськими державами за показником мінімальної заробітної плати (в доларовому вираженні) до ковідного 2020 року складали: з Польщею – 4,3 рази, Словаччиною – 4,0, Угорщиною – 3,7, Румунією – 2,6. За показником середньомісячної заробітної плати співвідношення України й Польщі – 3,6, Словаччини – 3,9, Угорщини – 3,5, Румунії – 2,5 [6].

Перелік негативних тенденцій розвитку ринку праці України можна продовжувати, однак слід також вказати на певні позитивні аспекти, а саме:

- посилення конкуренції з боку роботодавців за кваліфікованих працівників, що позитивно вплинуло на HR-процеси;
- розвиток інноваційного сегменту ринку праці за рахунок ІТ-зайнятості;
- зростаюча внутрішня мобільність робочої сили, що сформувало потужні центри концентрації робочої сили (міста Київ, Дніпро, Харків, Одеса, Львів та ін.);
- впровадження прогресивних підходів до розвитку ринку праці на основі діджиталізації, виникнення нових професій Індустрії 4.0, формування креативного робочого простору та ін. [7].

Макроекономічна і політична нестабільність постійно впливали на ринок праці. Пандемія COVID-2019 була першим глобальним викликом для організації соціально-трудових відносин та

вказувала на проблеми національного ринку праці. Пандемія, окрім економічного спаду, спонукала всі сфери, у тому числі зайнятості, адаптуватись до вимог дистанційності, вимушеної іммобільності, зміни структури попиту та формування нових потреб суспільства. Пандемія зумовила трансформації у професійній структурі зайнятості та підвищила цінність здатності до саморозвитку через використання численних онлайн-ресурсів. Аналітичні розрахунки фахівців підтвердили, що зростання безробіття внаслідок коронакризи було найбільшим у країнах з низьким і високим рівнями доходів: для перших це зумовлено слабкими ресурсними резервами, а для других – переважанням у структурі зайнятості посад «синіх» комерційних працівників сфери послуг, які найперше припинили роботу під час локдауну [8, с. 54].

Вплив пандемії COVID-2019 на ринок праці України теж був відчутним, однак статистика вакансій 2021 року мала позитивну динаміку, що свідчило про поступове відновлення економіки та сфери зайнятості. Найбільш затребуваними у 2021 році залишались робітничі професії, фахівці ІТ-сфери, фармацевтики, транспорту і логістики [9].

3 лютого 2022 року ринок праці опинився у шоківних умовах, хоча набутий досвід після пандемії сприяв швидкій реакції на безпекові загрози. Розвиток ринку праці за перше півріччя 2022 року російсько-української війни можна розділити на три етапи:

1) етап стресових рішень (28.02-14.03.2022 року, до виводу військ з Київської, Сумської і Чернігівської областей) – ринок праці перебував в абсолютному колапсі та навіть у відносно безпечних регіонах більшість підприємств була або в умовах вимушених простоїв, або у дистанційному форматі зайнятості;

2) етап стабілізаційних рішень (15.03-26.04.2022 року, до першого зібрання «Рамштайн», коли політика підтримки США, ЄС, Великобританії, Японії та інших союзників стала беззаперечною) – ринок праці почав поступово адаптуватись, відбулось вибіркове відновлення роботи в окремих сферах зайнятості, частина біженців з-за кордону і внутрішньо переміщених осіб була вимушена повернутись до місць праці, бізнес почав реагувати на заходи державної підтримки в частині реалізації програм релокації бізнесу, пільгового оподаткування та компенсації витрат (упродовж 2-х місяців у розмірі 6,5 тис. грн) за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;

3) етап антикризових рішень (27.04.2022 року, триватиме надалі) – ринок праці поступово адаптувався до умов воєнного стану та відносно стабілізації фронту, однак гостро реагує на макроекономічну і валютно-фінансову нестабільність з мінімальною бізнес-активністю.

Державна політика у сфері зайнятості в період російсько-української війни 2022 року характеризувалась такими основними рішеннями:

- визначення у законодавстві змін до організації соціально-трудова відносин у воєнний час (щодо порядку оплати праці, відпусток, перевірок інспекторів праці та ін. [10]);

- встановлення порядку допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеним особам, зареєстрованим у центрах зайнятості [11];

- підтримка бізнесу через зниження податків на першому етапі з подальшим поступовим балансуванням податкових зобов'язань [12];

- збереження бізнесу через реалізацію урядової програми релокації з територій активних бойових дій [13];

- компенсація витрат бізнесу за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;

- консультаційна підтримка роботодавців, внутрішньо переміщених осіб щодо особливостей організації соціально-трудова відносин у воєнний час (через систему «інтерактивний інспектор» Державної служби України з питань праці [14]);

- реалізація інформаційної компанії «Україна працює» за підтримки Міжнародної організації праці (МОП) «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» 2020-2022 років (як продовження попереднього проєкту ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці» 2017-2019 років).

У Плані відновлення України, запланованому для презентації на конференції в Лугано (4-5.07.2022 року), визначено пріоритетність розвитку людського капіталу через підтримку секторів економіки з доданою вартістю, поліпшення бізнес-середовища (у тому числі стимулювання

нового бізнесу), відновлення наукової інфраструктури та покращення освітнього середовища на всіх рівнях. Такі заходи у довгостроковій перспективі відіграють вагомую роль для розвитку ринку праці України на інноваційних засадах зі створенням умов для розвитку людського капіталу [15]. Поки в Україні ситуація залишається критичною.

Орієнтуючись на показники офіційної статистики, російсько-українська війна 2022 року мала безпосередній вплив на 39,7 % зайнятого населення України з 8 регіонів та м. Київ, де відбувались активні бойові дії. Станом на середину 2022 року 21,0 % зайнятого населення України продовжує перебувати в умовах невизначеності. За різними оцінками, на перших етапах війни у 2022 році роботу втратило близько 50 % зайнятого населення, до середини 2022 року експертні оцінки скоротились до 30 %.

Аналіз регіональних особливостей розвитку ринку праці пропонуємо здійснювати через групування регіонів: регіони активних бойових дій; визволені регіони; регіони з підвищеною небезпекою через білоруське прикордоння; регіони з активними ракетними обстрілами; відносно безпечні регіони.

За даними «температурної мапи» Державного центру зайнятості частка зареєстрованих безробітних по регіонах України станом на середину 2022 року є значно вищою в регіонах, наближених до територій активних бойових дій. Ймовірно це зумовлено перебуванням у них великої кількості внутрішньо переміщених осіб (рис. 1). Найвищою частка зареєстрованих безробітних у загальноукраїнському показнику станом на середину 2022 року є в Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Сумській, Полтавській областях та м. Київ.

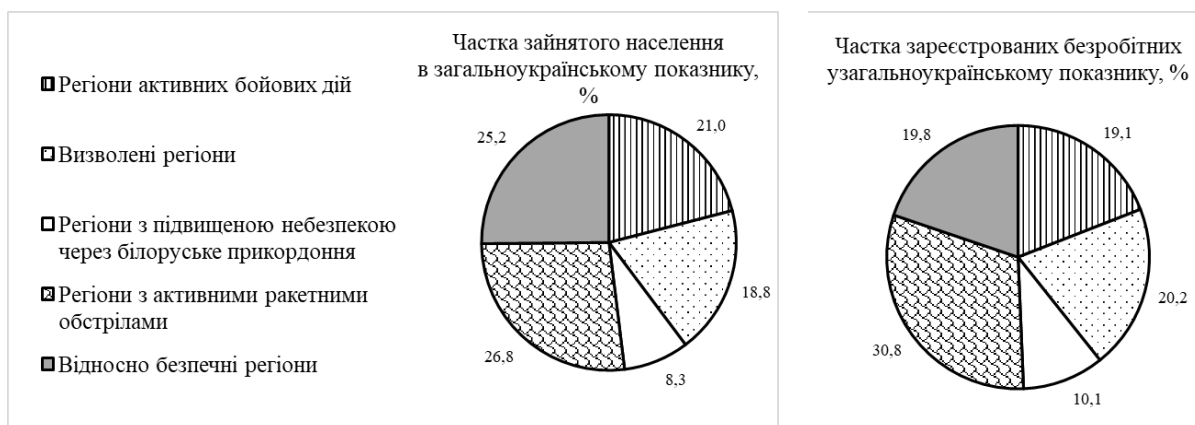

Рис. 1 – Структура зайнятих і безробітних за регіонами України залежно від впливу бойових дій, середина 2022 року, %

Джерело: [16; 17]

Аналіз показників зайнятості і безробіття населення за регіонами України вказує, що поки весь ринок праці перебуває в хаотичному, адаптаційному та подекуди інертному стані. У тих регіонах, де концентрація робочої сили та рівень економічного розвитку до 2022 року були кращими, залишаються вищими динамічні характеристики ринків праці, незважаючи на бойові дії та постійні ракетні обстріли (приклад – Харківська, Дніпропетровська, Одеська області). Ті регіони, де ринки праці були більш стагнаційними, незалежно від того, чи вони перебувають «у тилу», продовжують бути інертними в умовах невизначеності (приклад – Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області).

Разом із тим, вплив бойових дій на ринки праці регіонів уже почав проявлятися за показниками розвитку бізнесу. Це підтверджують результати конкурсу мікрогрантів для створення і розвитку бізнесу Державної служби зайнятості України. Регіональний розріз кількості заявок вказує, що з регіонів, де проходять активні бойові дії, а це Харківська, Донецька, Луганська, Херсонська області, не було подано жодної заявки, з Миколаївської – лише 1, Чернігівської – 4, Запорізької – 9, Сумської – 11 [18]. Тобто ті регіони, для яких безпекові загрози залишаються високими, мають нижчий рівень бізнес-активності та її планування в майбутньому зі зрозумілих причин.

Таблиця 1 містить основні показники регіональних ринків праці щодо зайнятості й безробіття, що підтверджують описані вище тенденції. Надалі їх слід моніторити, враховуючи вплив ризиків бізнесу в прифронтованих індустріальних регіонах України, де частка офіційно зайнятих суттєво вища, ніж у західних регіонах, спеціалізованих більшою мірою на сфері послуг. Безумовно, подальший розвиток ринку праці може зазнавати як критичного падіння, так і стабілізації, в чому значну роль буде відігравати ефективність використання міжнародної допомоги та політична воля влади до здійснення очікуваних реформ.

Таблиця 1 – Показники зайнятості й безробіття населення за регіонами України в умовах війни

	Рівень участі населення в робочій силі, %, 2021 рік	Частка заробітної плати штатних працівників до середньоукраїнського значення, %, 2021 рік	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб, червень 2022	Кількість вакансій, тис. одиниць, червень 2022
Регіони активних бойових дій				
Донецька	49,3	98,5	8	0,2
Запорізька	55,2	96,6	17,7	0,7
Луганська	57,0	90,4	3,6	0,0
Харківська	56,2	85,0	20,7	1,5
Херсонська	56,5	81,7	10,4	0,1
Визволені регіони				
Київська	54,6	99,7	15,5	1,2
Сумська	54,1	83,7	17,1	1,0
Чернігівська	54,4	77,6	13,1	0,5
м. Київ	59,7	153,3	18,2	1,8
Регіони з підвищеною небезпекою через білоруське прикордоння				
Волинська	50,2	83,5	7,6	1,3
Житомирська	54,2	83,8	13,7	0,8
Рівненська	56,0	98,6	10,5	1,0
Регіони з активними ракетними обстрілами				
Дніпропетровська	55,8	90,5	25,7	2,2
Кіровоградська	52,4	76,4	11,5	0,7
Миколаївська	56,2	105,5	15,4	0,4
Одеська	54,1	88,1	12,7	1,4
Полтавська	53,8	91,6	17,7	1,1
Черкаська	53,7	82,6	14,6	0,7
Відносно безпечні регіони				
Вінницька	54,4	88,7	15,3	1,1
Закарпатська	54,4	90,4	5,7	0,8
Івано-Франківська	53,4	80,1	8,2	1,0
Львівська	53,8	87,4	10,8	3,2
Тернопільська	51,2	82,4	6,5	0,5
Хмельницька	53,2	92,8	11,2	1,2
Чернівецька	56,4	82,1	5	0,6

Джерело: [16; 17]

Умови невизначеності та нестабільності можна розглядати як період застою, а можна – як призму можливостей адаптації та розвитку. Євроінтеграційний пріоритет розвитку України дозволяє впроваджувати прогресивні практики розвитку людського капіталу й організації соціально-трудових відносин у мобільному просторі. Воєнна економіка хоча й дестабілізує ситуацію на ринку праці, однак стимулює розвиток окремих його секторів і сфер, формує попит на різні професії, підвищує значення професіоналізму в системі прийняття управлінських рішень.

Таблиця 2 узагальнює основні виклики, можливості й перспективи розвитку ринку праці України в умовах війни. Перспективи більшою мірою стосуються повоєнного відновлення. Виклики вказують на проблеми зростання безробіття, трансформацій у професійній структурі зайнятості та міграційні втрати. Міграція в умовах війни стала серйозним викликом для внутрішнього ринку праці. Залежно від тривалості війни зростають ризики безповоротної міграції частини населення, особливо жінок з високим рівнем кваліфікації та молоді, яка легко адаптується в новому середовищі. Для вирішення такої проблеми зростає значення політики зайнятості та розвитку бізнесу в регіонах залежно від характеру впливу війни. Відносно безпечні регіони зобов'язані реалізувати комплекс заходів щодо інтеграції людського капіталу внутрішньо переміщених осіб та стимулювання рееміграції біженців-громадян України. Таким способом можна досягти позитивних соціально-економічних результатів в умовах зростання вимушеної концентрації робочої сили на регіональному ринку праці.

Таблиця 2 – Виклики, можливості й перспективи розвитку ринку праці України в умовах війни

Виклики	Можливості	Перспективи
Зростання безробіття населення внаслідок зниження підприємницької активності: - у регіонах бойових дій; - у місцях частих ракетних обстрілів; - у сферах важкої промисловості східних та південних регіонів; - у сферах, найбільш чутливих до кризи (туризм, авіа- і морські перевезення, банківський сектор та ін.)	Залучення міжнародної допомоги – економічної, технічної, гуманітарної, військової під умови реформ та впровадження кращого іноземного досвіду Реалізація міжнародних програм, зокрема МОП, з переходом на прозорі конкурентні умови організації праці	Відбудова регіонів та промислових підприємств на нових інноваційних засадах Повернення трудових мігрантів в умовах зростання попиту на робітничі та інші професії при відбудові інфраструктури
Зростання попиту на окремі професії в умовах воєнної економіки – військових, медиків, працівників охорони правопорядку, надзвичайних ситуацій, комунальних служб та ін.	Підвищення привабливості професій за рахунок зростання оплати праці та соціального статусу	Використання набутих знань і досвіду фахівців окремих професій у розбудові економіки і держави
Брак робочої сили в умовах військової мобілізації	Формування особливого відношення в суспільстві до військових та посилення на цій основі соціальної відповідальності й єдності	Розвиток сектору інклюзивної зайнятості та професійної реабілітації
Масова еміграція населення за кордон з ризиком неповернення, особливо молоді	Можливості подальшої інтеграції осіб з міграційним досвідом після повернення	Інтеграція ринку праці України з ринками праці Європи на засадах циркулюючої міграції
Додаткове навантаження на регіональні ринки праці внутрішньо переміщених осіб	Задоволення потреб у робочій силі релокованого бізнесу Можливості стимулювання самозайнятості та підприємництва внутрішньо переміщених осіб	Розвиток внутрішнього ринку праці за рахунок конкуренції і трудової мобільності

Джерело: авторська розробка.

Поточна ситуація є шансом відходу від тих негативних тенденцій розвитку ринку праці України, які спостерігалися до війни 2022 року. Окрім можливостей переходу на прозорі й конкурентні умови організації соціально-трудова відносин за європейськими стандартами, важливо вирішити внутрішні протиріччя щодо соціальної цінності окремих професій. Час війни показав важливість таких професійних груп, як працівники комунальних служб, служб надзвичайних ситуацій та охорони правопорядку, працівників екстреної медичної допомоги, системи охорони здоров'я загалом тощо. Оплата праці представників цих професійних груп в Україні є заниженою, що властиво довоєнному періоду зі слабкою державною підтримкою соціально значущих професій. Воєнний час значно підвищив розуміння суспільством цінності окремих професій, у зв'язку з чим мають бути переглянуті підходи до оплати праці з доданням різниці в розмірах зарплати між посадами (керівництвом і виконавцями).

Висновки. Отже, ринок праці України в умовах війни досі перебуває в шоковому та невизначеному стані. Високе соціально-економічне значення ринку праці потребує активної державної політики щодо підтримки рівня зайнятості та збереження підприємницької активності. У зв'язку з цим важливо розуміти виклики, можливості та перспективи розвитку ринку праці України. Пріоритетом такого розвитку має бути регіональний підхід, адже регіони опинились у різних умовах впливу бойових дій.

Реальні впливи війни на ринок праці буде більш відчутним у наступні періоди з реакцією на економічний спад, безповоротну міграцію населення, ефективність заходів державної політики. Далекоглядні цілі розвитку людського капіталу мають бути закріплені конкретними заходами щодо підтримки зайнятості населення. Основою цьому має бути політична воля до реальних реформ, відходу від корупційних практик, реалізацією дієвих заходів у частині податкових стимулів для бізнесу, інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональні ринки праці, збереження соціальних зв'язків з біженцями для підвищення їх готовності до повернення.

Розвиток ринку праці в умовах воєнної економіки, окрім регіональної специфіки, має враховувати професійні трансформації, зростання цінності окремих професій, формування потужної професійної групи військовослужбовців та інших працівників оборони. Навіть після завершення війни дана професійна група буде залишатися в пріоритеті державної та суспільної підтримки і мотивації.

З огляду на постійну зміну ситуації, розвиток ринку праці України слід і надалі досліджувати. Предметом подальших розвідок буде ефективність державної підтримки бізнесу і зайнятості населення, реальність реформ на вимоги ЄС і США в межах міжнародної допомоги.

Список використаних джерел

1. Балановська Т. І., Гоголя О. П., Драгнева Н. І. Ринок праці: реалії і перспективи. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. С. 17–23.
2. Pasieka S., Pasieka A., Bil M., Humeniuk O. Global Trends in the Development of Labor Markets and Employment in the Focus of Innovation Change. In *The 8th International Conference on Monitoring, Modeling & Management of Emergent Economy (M3E2)*. 2019. Vol. 65. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196507002>
3. Чорна Н., Чорний Р. Ринок праці України: сучасні виклики. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 1. С. 64–73. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-64-73>.
4. Петрищенко Н. А., Камбур О. Л., Кулікова Л. В. Аналіз сучасного ринку праці в Україні: регіональні аспекти. *Приазовський економічний вісник*. 2021. № 1(24). С. 172–176. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-1-30>.
5. Зелінська Г. Інновація ринку праці в контексті соціальних викликів як складова забезпечення сталого розвитку України. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Серія: Економіка та управління в нафтогазовій промисловості)*. 2020. № 1(21). С. 49–56. DOI: [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2020-1\(21\)-49-56](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2020-1(21)-49-56).
6. Bil M., Bachynska M. Cross-border socio-economic polarization as a factor of migration of Ukraine. *Економіка та суспільство*. 2021. № 23. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/143/137>. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-1-30>.
7. Ринок праці України: сьогодення і тенденції майбутнього: ЕВА. Європейська Бізнес Асоціація (23.02.2022). URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-i-tendentsiyi-majbutnogo/>
8. Длугопольська Т., Хіта М. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці. *Вісник економіки*. 2022. № 1. С. 54–70. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.054>.
9. Алексеев В., Децик О. Ринок праці 2022: де можна працевлаштуватись цього року : LB.ua (27.01.2022). URL: https://lb.ua/economics/2022/01/27/504018_rinok_pratsi_2022_de_mozhna.html
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України № 2352-IX від 1.07.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text> (дата звернення: 19.07.2022)
11. Визначення розміру допомоги по безробіттю : Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/vyznachennya-rozmiru-dopomogy-po-bezrobittyu> (дата звернення: 21.07.2022)
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану :

Закон України № 2260-IX від 12.05.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text> (дата звернення: 19.07.2022)

13. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії... : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 246-р від 25.03.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

14. Трудові відносини у воєнний час - питання/відповіді : Державна служба України з питань праці. URL: <https://pratsia.in.ua/faq.php> (дата звернення: 21.07.2022)

15. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 22.07.2022)

16. Багатогалузева статистична інформація / Регіональна статистика/ Ринок праці : Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.07.2022)

17. Температурна мапа : Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/temperature> (дата звернення: 22.07.2022)

18. Результати розгляду заяв щодо надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу: Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/rezultaty-rozglyadu-zayav-shchodo-nadannya-mikrograntiv-na-stvorenniya-abo-rozvytok-vlasnogo> (дата звернення: 22.07.2022)

References

1. Balanovska, T. I., Hohulia, O. P., & Drahnieva, N. I. (2012). Labor market: realities and prospects. *Scientific works of the Poltava State Agrarian Academy*, 17-23. (in Ukr.).

2. Pasieka, S., Pasieka, A., Bil, M., & Humeniuk, O. (2019). Global Trends in the Development of Labor Markets and Employment in the Focus of Innovation Change. In *The 8th International Conference on Monitoring, Modeling & Management of Emergent Economy (M3E2)*, 65, 1-7.

3. Chorna, N., & Chornyi, R. (2020). Labor market of Ukraine: modern challenges. *Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University*, 1, 64-73. (in Ukr.).

4. Petryshchenko, N. A., Kambur, O. L., & Kulikova, L. V. (2021). Analysis of the modern labor market in Ukraine: regional aspects. *Pryazovsky Economic Bulletin*, 1(24), 172-176. (in Ukr.).

5. Zelinska, H. (2020). Innovation of the labor market in the context of social challenges as a component of ensuring the sustainable development of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry*, 1(21), 49-56. (in Ukr.).

6. Bil, M., & Bachynska, M. (2021). Cross-border socio-economic polarization as a factor of migration of Ukraine. *Economy and society*, 23. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/143/137>.

7. Labor market of Ukraine: present and future trends. EVA. European Business Association. Retrieved from <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-i-tendentsiyi-majbutnogo/> (in Ukr.).

8. Dluhopolska, T., & Khita, M. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on the international labor market. *Bulletin of the economy*, 1, 54-70. (in Ukr.).

9. Aliksiev, V., & Detsyk, O. (2022). Labor market 2022: where you can get a job this year. LB.ua. Retrieved from https://lb.ua/economics/2022/01/27/504018_rinok_pratsi_2022_de_mozhna.html (in Ukr.).

10. On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the optimization of labor relations. Law of Ukraine 1.07.2022 №2352-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text> (in Ukr.).

11. Determining the amount of unemployment benefits. State Employment Center. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/novyna/vyznachennya-rozmiru-dopomogy-po-bezrobittyu>. (in Ukr.).

12. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the specifics of the tax administration of taxes, fees and a single contribution during the period of martial law, state of emergency. Law of Ukraine 12.05.2022 №2260-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text> (in Ukr.).

13. On the approval of the plan of urgent measures to relocate, in case of need, the production capacities of business entities from the territories where hostilities are being conducted... Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine 25.03.2022 №246-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>. (in Ukr.).

14. Labor relations in wartime – questions/answers. State Labor Service of Ukraine. Retrieved from <https://pratsia.in.ua/faq.php>. (in Ukr.).

15. Ukraine recovery plan. Retrieved from <https://recovery.gov.ua/> (in Ukr.).

16. Multi-sectoral statistical information / Regional statistics / Labor market. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/>

17. Temperature map. State Employment Center. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/temperature>. (in Ukr.).

18. Results of consideration of applications for the provision of micro-grants for the creation or development of one's own business. State Employment Center. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/novyna/rezultaty-rozglyaduzayav-shchodo-nadannya-mikrograntiv-na-stvorennya-abo-rozvytok-vlasnogo>. (in Ukr.).

PASIEKA Stanislava

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

GUMENIUK Andriy

аспірант кафедри маркетингу,
Central Ukrainian National Technical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine

LABOR MARKET OF UKRAINE IN WAR CONDITIONS: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, PERSPECTIVES

Introduction. The war threats had a significant impact on entrepreneurship and the labor market of Ukraine. In the current situation, the preservation of the functionality of the labor market as the main indicator of entrepreneurial activity, a factor in ensuring well-being and reducing migration losses of the population is of particular importance. The basis of management decisions to support the labor market should be an understanding of the main challenges, opportunities and perspectives of its development.

Purpose. The purpose of the article is to study the peculiarities of the development of the labor market of Ukraine in the pre-war period and in the conditions of the Russian-Ukrainian War, to identify positive and negative trends and to highlight the possibilities and perspectives of the organization of social and labor relations on the way to post-war recovery.

Results. The main negative and positive trends in the development of the labor market of Ukraine during the years of independence are summarized. New challenges to its development due to the COVID-2019 pandemic are indicated. The main stages of the Russian-Ukrainian War of 2022 are highlighted and the main signs of labor market reactions to security threats are indicated. The main decisions in the implementation of state policy in the field of employment during the war are described. The regional trends of employment and unemployment of the population are analyzed. The challenges and opportunities for the labor market of Ukraine in the conditions of martial law, as well as the perspectives for its development on the path of post-war recovery, are highlighted.

Originality. The priority of the regional approach to state support of the labor market is substantiated, taking into account the security status of the region. In this regard, it is proposed to divide the regions into regions of active hostilities, liberated regions, regions with increased danger due to the Belarusian border, regions with active missile attacks, relatively safe regions.

An agreed generalization of the challenges, opportunities and perspectives for the development of the labor market of Ukraine is carried out. Conditions of uncertainty and instability can be considered as a period of idleness and can be studied through the lens of opportunities for adaptation and prospective development. The European integration priority of the development of Ukraine allows the introduction of progressive practices of human capital development and the organization of social and labor relations in the mobile space.

Conclusion. Ukraine's labor market is a sensitive indicator of macroeconomic and political stability. Analysis of employment and unemployment indicators of the population by regions of Ukraine indicates that the entire labor market is currently in a chaotic, adaptive and sometimes inert state. The war put the sphere of social and labor relations in shock conditions. At the same time, in the Recovery Plan of Ukraine, the goals of human capital development are placed in leading positions. The human potential of the population of Ukraine remains high and, despite significant migration losses, requires maximum involvement on the way to superiority. Therefore, the realities force the formation of a military economy in Ukraine, which causes the transformation of the professional structure of the population, creates demand for new professions and establishes the high social value of military service. State support of the labor market of Ukraine should be systematic and based on an understanding of challenges, opportunities and perspectives for substantiating the priorities of regulating the sphere of social and labor relations. The further development of the labor market may undergo both a critical decline and stabilization, in which the effectiveness of the use of international aid and the political will of the authorities to implement the expected reforms will play a significant role.

Keywords: labor market, employment, unemployment, professional structure transformation, migration, development challenges, war.

*Одержано редакцією: 20.05.2022
Прийнято до публікації: 22.06.2022*

УДК 338.482

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-104-113>

ДЕМКО Валентина Сергіївна

кандидат економічних наук, викладач,

Таврійський державний агротехнологічний

університет імені Дмитра Моторного,

м. Мелітополь, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6456-8795>

valjademko88@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ТУРИЗМІ

У дослідженні розкрито методологію моделювання інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в економіці туризму, яка надає можливість вирішити проблему подолання цифрових розривів, а також надає підґрунтя для підвищення ефективності функціонування економічних систем різного рівня, відкриваючи нові можливості для зростання туристичних показників в регіонах України. Визначено, що при використанні інструмента математичного аналізу економічних показників нейронної мережі Кохонена можливо згрупувати та візуалізувати дані в єдиній площині. Проведений аналіз дозволив кластеризувати регіони України, в яких структура витрат суб'єктів туристичної діяльності є найбільш близькою між собою (схожі осередки виділені кольором в залежності від структури витрат). Отримані результати свідчать про можливість застосування результатів проведених досліджень не тільки в базовому регіоні, а й в інших областях України, де спостерігаються схожі умови ведення туристичної діяльності. Отримана інформація може бути використана для написання стратегії розвитку туризму в регіонах України і прийняття управлінських рішень з розвитку туристичних дестинацій.

Ключові слова: внутрішній туризм, кластерний аналіз, моделювання, карти Кохонена, суб'єкти туристичної діяльності, інноваційні інтелектуальні системи прийняття рішень в економіці.

Постановка проблеми. Внутрішній туризм є ключовим економічним орієнтиром розвитку регіонів України на шляху виходу їх із кризових ситуацій, викликаних пандемією та військовими діями [11]. Сучасний туристичний бізнес потребує ефективних управлінських рішень і дієвих рекомендацій, які б допомогли їм бути конкурентоздатними на національному та міжнародному туристичному ринках. Тому актуальним є дослідження туристичної спроможності регіонів України до належного угруповання чи кластеризації. Це дозволить запропонувати ефективні напрями вдосконалення, впровадження чи розвитку характерного виду туризму, властивого для окремо взятої території чи регіону, беручи до уваги досвід схожих територій, з метою співробітництва та партнерства. Переймаючи досвід різних регіонів України, або навпаки – розширюючи туристичний бізнес в інші регіони, необхідно враховувати унікальні особливості, які властиві кожній області, так звані туристичні магніти території. Тому доцільно розглянути методи групування регіонів, які дозволяють знайти серед них найбільш близькі з точки зору особливостей організації туристичного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою базою дослідження є опубліковані результати відомих вітчизняних і зарубіжних вчених. Процеси прийняття економічних рішень та засоби їх підтримки в умовах невизначеності, а також моделювання інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в управлінні економічними об'єктами розкрито, зокрема, в роботах: Г. Асаєва [1], А. Гулієва [2], О. Ларічева, С. Левицького, І. Мамасєва [4], А. Матвійчук [5], О. Мінц [6, 7], О. Редич та ін. Економіку розвитку внутрішнього й регіонального туризму досліджували С. Кальченко [8], Я. Кацемір [9], С. Пасєка [10], Н. Трусова [10, 11]. Проте, незважаючи на значні досягнення попередників, низка питань теоретико-методологічного та практичного характеру потребують детальнішого висвітлення і подальших наукових досліджень.

Метою дослідження є формалізація процесів синтезу інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень для підвищення ефективності функціонування суб'єктів туристичної діяльності. Завданням дослідження є підвищити ефективність роботи зі слабо структурованою інформацією за допомогою використання методології моделювання інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в туристичній діяльності, а також забезпечити якість прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності для суб'єктів туристичного бізнесу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Внутрішній туризм є ключовою рушійною силою розвитку сфери туризму у всьому світі. Провідні держави світу використовують внутрішній туризм як інструмент ліквідації місцевої бідності, створення робочих місць та економічного зростання, оновлення інфраструктури та пом'якшення тиску від перенаселення території. Внутрішні подорожі допомагають вирішити коливання сезонності у межах регіонів, допомагаючи посилити міграцію розсіювання туристів у менш відвідувані регіони країни, які, як правило, є поза увагою іноземних відвідувачів [8].

Зокрема, Китай був надзвичайно успішним у розвитку внутрішнього туризму, перевершуючи всі інші країни за темпами зростання внутрішніх витрат завдяки зростанню середнього класу та підтримки уряду. Китай нині є провідним ринком внутрішнього туризму, він лідирує за абсолютним зростанням внутрішніх витрат. Європейські країни продемонстрували значне зростання внутрішніх витрат на подорожі та туризм, адже їх місцеві жителі мали зростаючий наявний дохід, який дозволяє їм досліджувати територію своєї країни та інших європейських країн [2].

Наразі розвинені країни світу зосереджуються на міжнародному туризмі через прибуток, отриманий від експорту. Внутрішній туризм залишається провідною формою туризму, що є важливим інструментом регіонального економічного зростання, розвитку територій, культури, побуту та традицій. Оскільки близько 50% населення планети зараз віднесено до категорії «середній клас» або «багаті», все більше людей можуть дозволити собі подорожувати. Дослідження показують, що попит на внутрішній туризм зростає до рівня доходу близько 35 000 доларів США, тоді як міжнародні подорожі збільшуються приблизно на 50 000 доларів США [9].

Реальними є перспективи розвитку внутрішнього туризму як провідного в системі формування регіонального туристичного продукту. Нинішня динаміка туристичних потоків показує, що виділяються регіони України, для яких туризм визначає спеціалізацію економіки. З одного боку, в межах цих регіонів є більше можливостей розвитку локальних видів туризму. З іншого боку, ринок туристичних послуг тут є більш насиченим, через що конкурентні умови виходу на ринок є складнішими. Розвиток внутрішнього туризму з цільовою підтримкою може бути більш перспективним та ефективним для тих областей, які поки що мало використовують свій природний, історичний та етнокультурний потенціал.

Згідно з даними офіційної статистики, регіонами-лідерами у вітчизняному туризмі залишаються м. Київ і Київська область, Львівська, Івано-Франківська, Одеська і Дніпропетровська області, Карпатський регіон (табл. 1). Висока концентрація показників у столичному регіоні зумовлена тим, що тут станом на 2019 рік зареєстровано 26,4 % суб'єктів туристичної діяльності, які отримують 95,4 % доходу від надання туристичних послуг [12]. По факту свою діяльність вони можуть здійснювати в різних регіонах через їхні представництва.

У 2019 році в Україні працювало 538 туроператорів (зареєстрована середньооблікова кількість штатних працівників 4826 осіб) та 3903 турагентів (зареєстрована середньооблікова кількість штатних працівників 7272 осіб). Ними надано послуги 5,3 млн. туристів, з яких 4,7 млн. осіб виїзних, 450 тис. осіб внутрішніх, 83 тис. осіб в'їзних. Дохід від надання туристичних послуг у 2019 році склав 31,9 млрд. грн, з яких 30 млрд. грн (95%) – це доходи столичного регіону, 564 млн. грн. (1,8%) склали доходи Львівської області, 314 млн. грн. (1%) – доходи Івано-Франківської області [12].

Показники, відображені в таблиці 1, визначають необхідність регіонального розвитку туризму в Україні. Стимулювання внутрішнього туризму має відбуватись з урахуванням локальної (окремих поселень) специфіки регіонів. Створення регіональних туристичних

продуктів сприятиме сталому розвитку території, популяризації наявних туристичних об'єктів та започаткуванню нових бізнес-ініціатив.

Таблиця 1 – Вагомість регіонів України за основними показниками розвитку туризму, %

Область	Кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами, %			Кількість суб'єктів туристичної діяльності, %			Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів), %		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Україна	100,0	100	100,0	100,0	100	100,0	100,0	100	100,0
Вінницька	1,4	0,9	0,4	2,0	2,0	1,9	0,1	0,07	0,1
Волинська	0,6	0,5	0,2	1,9	1,7	2,1	0,1	0,06	0,1
Дніпропетровська	2,7	2,6	1,1	9,4	9,7	9,2	0,1	0,03	0,1
Донецька	0,3	0,6	0,4	1,2	2,2	2,1	0,2	0,03	0,0
Житомирська	0,3	0,4	0,2	1,4	1,5	1,5	0,0	0,01	0,0
Закарпатська	0,5	0,6	0,3	1,8	2,1	1,9	0,1	0,05	0,1
Запорізька	1,7	1,2	0,6	4,6	4,4	3,3	0,1	0,01	0,1
Івано-Франківська	2,6	1,2	0,8	3,0	3,0	2,7	1,5	2,13	1,0
Київська	1,3	1,5	0,6	3,3	5,1	5,0	0,1	0,01	0,2
Кіровоградська	0,3	0,3	0,1	1,2	1,3	1,5	0,0	-	0,0
Луганська	0,1	0,1	0,0	0,5	0,7	1,0	0,0	-	0,0
Львівська	6,2	4,0	2,7	8,1	8,0	9,0	2,1	2,05	1,8
Миколаївська	0,4	0,4	0,2	1,8	2,0	1,8	0,0	0,01	0,0
Одеська	2,6	1,8	1,1	7,6	6,3	6,3	0,8	0,64	0,6
Полтавська	0,7	0,7	0,1	2,7	3,6	3,2	0,0	-	0,0
Рівненська	0,4	0,5	0,2	1,7	2,2	2,5	0,0	0,03	0,0
Сумська	0,4	0,4	0,2	1,7	1,8	2,3	0,0	0,02	0,0
Тернопільська	0,3	0,3	0,2	1,3	1,5	2,0	0,0	0,01	0,0
Харківська	1,9	1,4	0,6	7,6	6,2	5,6	0,2	0,10	0,2
Херсонська	0,7	0,6	0,1	1,9	1,9	1,8	0,2	0,00	0,1
Хмельницька	1,0	0,6	0,2	2,6	2,1	1,9	0,0	0,00	0,0
Черкаська	0,7	0,6	0,2	2,7	2,4	2,4	0,0	0,03	0,0
Чернівецька	0,7	0,6	0,3	1,9	1,8	1,7	0,2	0,05	0,1
Чернігівська	0,6	0,5	0,1	1,5	1,4	1,2	0,0	0,002	0,0
м. Київ	71,5	77,9	89,4	26,6	25,5	26,4	94,0	94,67	95,4

Джерело: розраховано автором за даними [12]

Середовище туристичної діяльності з присутністю малого бізнесу є найбільш розвиненим у таких областях, як Полтавська, Чернігівська, Черкаська, Херсонська, Житомирська, Рівненська. Це формує сприятливі передумови для стимулювання окремих видів туризму в цих областях, де одноосібна господарська діяльність наразі є домінуючою, а ринок туристичних послуг має достатньо вільний сегмент [3].

Більш глибокий аналіз внутрішнього туризму ускладнений браком даних. Тому ми пропонуємо використовувати нові методичні підходи до аналізу розвитку туризму в регіонах України.

В дослідженні розглянуто методологію моделювання інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в економіці, яка надає можливість вирішити проблему подолання цифрових розривів, а також надає підґрунтя для підвищення ефективності функціонування економічних систем різного рівня, відкриваючи нові можливості для економічного росту [6].

Визначено, що при використанні інструмента математичного аналізу економічних показників нейронної мережі Кохонена можливо згрупувати та візуалізувати дані в єдиній площині. Як основний індикатор розглянуто структуру витрат на обслуговування туризму, опубліковану Державною службою статистики України за 2019 рік [12].

Вихідна вибірка даних потребує кількох етапів попередньої обробки.

На першому етапі з вибірки видаляються параметри, які представлені по малій кількості областей (наприклад, «витрати на розміщення та проживання у приватному секторі», «витрати на візове обслуговування» тощо), а також області, за якими статистична інформація не збиралася (Кіровоградська, Луганська, Сумська, Чернігівська). Також у вибірці не враховані дані по м. Києву, з огляду на те, що Київ, по-перше, не може апіорі розглядатися як територія сільського зеленого туризму, по-друге, внаслідок його унікальних характеристик, зумовлених статусом столиці і найбільшого міста України.

Вхідна вибірка даних після проведення першого етапу обробки приведена в табл. 2.

Таблиця 2 – Витрати суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій у 2019 р., тис. грн.

Порядковий номер	Область	Усього	Розміщення та проживання	Харчування	Медичне обслуговування	Екскурсійне обслуговування без транспорту	Транспорт, усього	у тому числі на екскурсійне обслуговування	Послуги культурно-освітнього, та дозвільного характеру	Інші послуги
1	Вінницька	7652,1	3656,1	501,2	0	27,0	2982,8	2667,2	0	485,0
2	Волинська	4889,1	1657,4	1167,0	0	0	1978,4	597,0	0	70,1
3	Дніпропетровська	21397,1	15692,2	1051,8	2,1	192,8	4316,4	542,8	31,6	110,2
4	Донецька	10522,2	9025,1	15,7	35,4	3,7	1430,9	290,0	0	3,0
5	Житомирська	2035,5	872,2	450,1	2,5	41,2	653,9	435,3	0	15,6
6	Закарпатська	9893,4	7623,6	341,5	0,7	425,7	1192,3	495,0	105,8	203,8
7	Запорізька	2569,9	1108,1	244,9	0	236,5	718,9	701,6	254,2	7,3
8	Івано-Франківська	322355,3	196980,1	26989,5	3756,2	624,8	1763,8	632,9	7495,3	84745,6
9	Київська	72495,3	38903,6	4986,0	71,3	9416,6	13856,7	6753,0	0	5211,5
10	Львівська	437289,3	279188,4	45067,7	6043,5	2223,1	94651,3	77190,3	333,2	9781,1
11	Одеська	91187,3	54243,6	13384,4	102,2	702,7	21349,0	921,6	381,9	810,1
12	Полтавська	1589,3	645,6	0	0	289,0	634,1	561,5	10,3	10,3
13	Рівненська	8396,1	3828,5	1242,2	693,0	0	336,6	59,9	2157,4	138,4
14	Тернопільська	1048,7	220,0	83,7	0	2,5	739,9	646,9	2,6	0
15	Харківська	27278,6	18826,5	203,9	0	144,6	7363,5	2525,5	50,8	689,3
16	Херсонська	4767,6	2935,3	715,2	0	93,5	850,2	738,6	0	173,4
17	Хмельницька	4075,4	905,3	796,6	0	80,5	2225,4	2059,9	0	67,6
18	Черкаська	15564,0	12136,1	317,8	0	195,6	2532,0	927,3	0	291,9
19	Чернівецька	20647,1	14249,5	9,3	257,1	0	5642,3	2434,3	0	11,3

Джерело: сформовано автором за даними [12]

На другому етапі необхідно провести нормування вибірки даних для забезпечення порівняльності даних і усунення впливу масштабу туристичної діяльності. В ході нормування кожен з показників вибірки ділиться на загальну суму витрат суб'єктів туристичної діяльності області (табл. 3).

Оскільки порівняння даних у табличному вигляді сприймається важко, скористаємося інструментом візуального аналізу під назвою «карти Кохонена», особливістю якої, в порівнянні з іншими алгоритмами, є можливість візуального аналізу багатовимірних даних.

Мережі (шари) Кохонена (Kohonen T.) [5] відносяться до сомоорганізованих нейронних мереж. Самоорганізована мережу дозволяє виявляти кластери (групи) вхідних векторів, що володіють деякими загальними властивостями.

Таблиця 3 – Нормовані витрати суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій у 2019 р., тис. грн.

Порядковий номер	Область	Розміщення та проживання	Харчування	Медичне обслуговування	Екскурсійне обслуговування без транспорту	Транспорт, усього	У тому числі на екскурсійне обслуговування	Послуги культурно-освітнього та дозвільного характеру	Інші послуги
1	Вінницька	0,4778	0,0655	0	0,0035	0,3898	0,3486	0	0,0634
2	Волинська	0,3390	0,2387	0	0	0,4047	0,1221	0	0,0143
3	Дніпропетровська	0,7334	0,0492	0,0001	0,0090	0,2017	0,0254	0,0015	0,0052
4	Донецька	0,8577	0,0015	0,0034	0,0004	0,1360	0,0276	0	0,0003
5	Житомирська	0,4285	0,2211	0,0012	0,0202	0,3212	0,2139	0	0,0077
6	Закарпатська	0,7706	0,0345	0,0001	0,0430	0,1205	0,0500	0,0107	0,0206
7	Запорізька	0,4312	0,0953	0	0,0920	0,2797	0,2730	0,0989	0,0028
8	Івано-Франківська	0,6111	0,0837	0,0117	0,0019	0,0055	0,0020	0,0233	0,2629
9	Київська	0,5366	0,0688	0,0010	0,1299	0,1911	0,0932	0	0,0719
10	Львівська	0,6385	0,1031	0,0138	0,0051	0,2165	0,1765	0,0008	0,0224
11	Одеська	0,5949	0,1468	0,0011	0,0077	0,2341	0,0101	0,0042	0,0089
12	Полтавська	0,4062	0	0	0,1818	0,3990	0,3533	0,0065	0,0065
13	Рівненська	0,4560	0,1479	0,0825	0	0,0401	0,0071	0,2570	0,0165
14	Тернопільська	0,2098	0,0798	0	0,0024	0,7055	0,6169	0,0025	0
15	Харківська	0,6902	0,0075	0	0,0053	0,2699	0,0926	0,0019	0,0253
16	Херсонська	0,6157	0,1500	0	0,0196	0,1783	0,1549	0	0,0364
17	Хмельницька	0,2221	0,1955	0	0,0198	0,5461	0,5054	0	0,0166
18	Черкаська	0,7798	0,0204	0	0,0126	0,1627	0,0596	0	0,0188
19	Чернівецька	0,6901	0,0005	0,0125	0	0,2733	0,1179	0	0,0005

Джерело: власні розрахунки автора.

Кластеризація – це поділ досліджуваного безлічі об'єктів на групи «схожих» об'єктів, які називаються кластерами [4]. Синонімами терміна «кластер» (англ. Cluster – згусток, пучок, група) є терміни клас, таксон, згущення. Завдання кластеризації принципово відрізняється від завдання класифікації. Рішенням задачі класифікації є віднесення кожного з об'єктів до одного з заздалегідь визначених класів. У задачі кластеризації відбувається віднесення об'єкта до одного з заздалегідь невизначених класів. Розбиття об'єктів за кластерами здійснюється при одночасному формуванні кластерів.

Кластеризація дозволяє згрупувати подібні дані, що полегшує вирішення низки завдань Data Mining [6]: Вивчення даних, полегшення аналізу. Змістовний аналіз отриманих кластерів дозволяє виявити певні закономірності. Наприклад, можна виявити групи клієнтів мережі стільникового зв'язку, для яких можна запропонувати новий тарифний план. Іншими прикладами є виявлення груп покупців торгової мережі, сегментація ринку тощо. Аналіз змісту кластера дозволяє застосувати до об'єктів різних кластерів різні методи аналізу.

Відносячи новий об'єкт до одного з кластерів, можна прогнозувати поведінку цього об'єкта, адже вона буде подібною до поведінки інших об'єктів кластера. Змістовний аналіз кластерів допомагає виявити аномалії. Зазвичай, це кластери, в які потрапляє мало об'єктів. Важливо відзначити роль змістовної інтерпретації кожного кластера. Кожному кластеру необхідно привласнити змістовне назву, що відображає суть об'єктів кластера. Для цього необхідно виявити, ознаки, які об'єднують об'єкти в кластер. Це може вимагати статистичного аналізу.

властивостей об'єкта кластера. За допомогою мереж Кохонена проводиться кластеризація об'єктів, описуваних кількісними характеристиками.

Мережа (шар) Кохонена – це одношарова мережа, побудована з нейронів типу WTA (Winner Takes All – переможець отримує все).

Кожен нейрон мережі з'єднаний з усіма компонентами m -мірного вхідного вектора $x_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{im})$. Вхідний вектор – це опис одного з об'єктів, які підлягають кластеризації. Кількість нейронів збігається з кількістю кластерів, яке має виділити мережу. Після нормалізації вхідних векторів при активації мережі вектором x у конкурентній боротьбі перемагає той нейрон, ваги якого найменшою мірою відрізняються від відповідних компоненти цього вектора. Для w -го нейрона-переможця виконується відношення:

$$d(x, w_w) = \min_{1 \leq i \leq n} d(x, w_i) \quad (1)$$

де $d(x, w)$ позначає відстань (у сенсі обраної метрики) між векторами x та w , а n - кількість нейронів [4].

Навколо нейрона-переможця утворюється топологічна околиця $Sw(k)$ з певною енергетикою, що зменшується з часом. Нейрон-переможець і всі нейрони, що лежать у межах його околиці, піддаються адаптації, у ході якої їх вектори терезів змінюються у напрямку вектора x за правилом Кохонена [5]:

$$w_i(k+1) = w_i(k) + \eta_i(k)[x - w_i(k)] \quad (2)$$

для $i \in S(k) \in w$, где (k) η_i – коефіцієнт навчання i -го нейрону з навколишнього простору $S(k)$ w в момент часу.

Значення $\eta_i(k)$ зменшується зі збільшенням відстані між i -м нейроном та переможцем. Вага нейронів, що знаходяться за межами $S(k)$ w , не змінюються. Розмір околиці та коефіцієнти навчання нейронів є функціями, значення яких зменшуються з плином часу. Адаптація за формулою (2) еквівалентна градієнтному методу навчання, заснованому на мінімізації цільової функції:

$$E(w) = \frac{1}{2} \sum_{i,j,k} S_i(x(k)) [x_j(k) - w_{ij}(k)]^2 \quad (3)$$

де $S(x(k))$ і є функцією визначення околиці, що змінюється у процесі навчання.

За рахунок цього SOM (Self Organizing Maps – SOM) можна вважати одним із методів проєктування багатовимірного простору з нижчою розмірністю. Тому навчання за Кохоненом нагадує натягування еластичної сітки прототипів на масив даних з навчальної вибірки. При використанні цього алгоритму вектора, схожі на вихідному просторі, виявляються поруч і на отриманій карті [7].

Карти Кохонена дозволяють також подати отриману інформацію у простій та наочній формі шляхом нанесення кольорів. Для цього кожний вузол карти має свій характерний колір, що відповідає ознакам об'єктів, що нас цікавлять. Кожна ознака даних породжує своє забарвлення осередків карти - за величиною середнього значення цієї ознаки у даних, що потрапили в цей осередок. Зібравши воєдино карти всіх ознак, що цікавлять нас, отримаємо топографічний атлас, що дає інтегральне уявлення про структуру багатовимірних даних.

Обробка даних проводилася за допомогою вільно розповсюджуваної платформи для бізнес-аналітики Deductor Studio Academic.

В результаті отримані наступні карти Кохонена (рис. 1).

Осередки на карті Кохонена нумеруються, починаючи від 0 до порядку зліва-направо і зверху-вниз. Таким чином, на картах, показаних на рис. 1, верхня ліва клітинка має номер 0, а нижня права – номер 15.

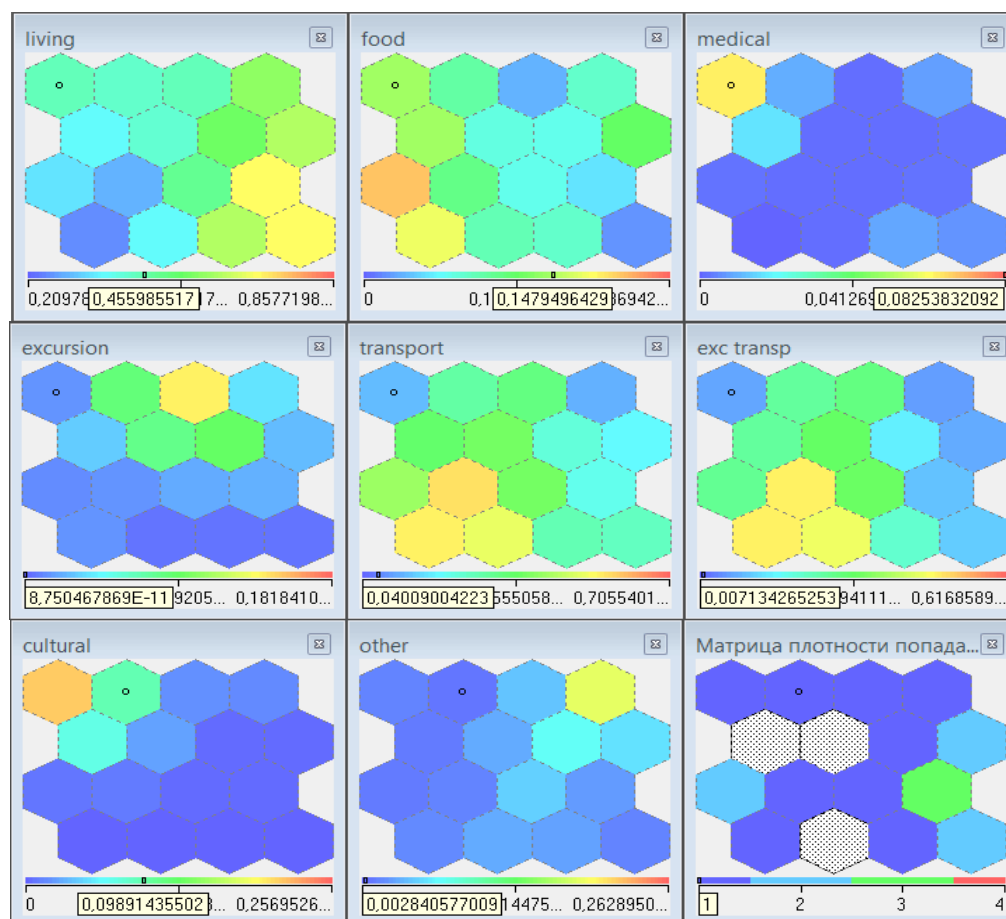

Рис. 1 – Карти Кохонена для нормованих даних про структурні витратах суб'єктів туристичної діяльності

Джерело: сформовано автором

Базовим осередком взята Запорізька область, на карті Кохонена (рис. 2) вона віднесена алгоритмом до осередку з номером 1, тобто другий ліворуч осередку верхнього ряду.

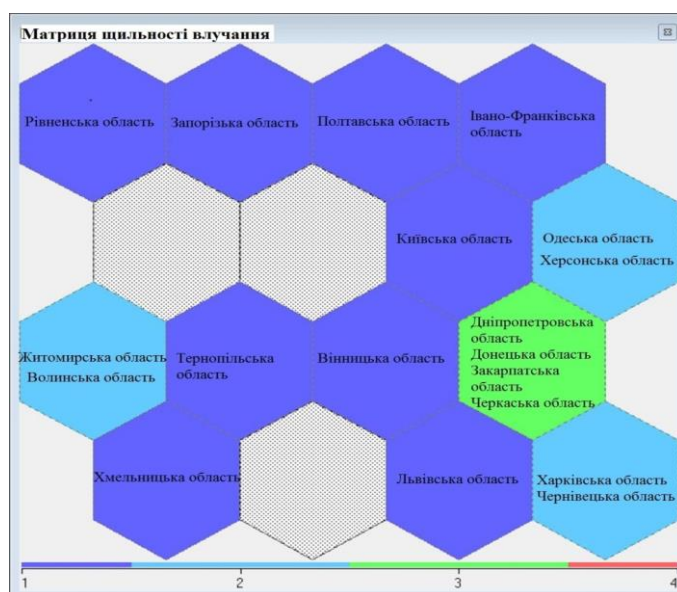

Рис. 2 – Загальна карта Кохонена для нормованих даних з визначеними осередками схожості за областями

Джерело: сформовано автором

Особливістю карт Кохонена є те, що схожі за сукупністю характеристик осередки розташовуються на мапі поруч. В даному випадку найближчими «сусідами» Запорізької області по карті Кохонена є Рівненська (осередок 0) і Полтавська (осередок 1) області.

Крім того, Запорізька область відноситься до кластеру осередків, що представляють області з порівняно високими питомими витратами на екскурсійне обслуговування (разом із Полтавської і Київської (осередок 6)).

В області приблизно такі ж питомі витрати на транспорт, як і у Волинській, Житомирській (осередок 8), а також Вінницькій (осередок 10) областях. Повністю дані про розподіл областей на карті Кохонена приведено в табл. 4.

Таблиця 4 – Розподіл областей України за картою Кохонена в результаті обробки даних про структуру витрат суб'єктів туристичної діяльності

№	Назва області	Результат розподілу
1	Вінницька	10
2	Волинська	8
3	Дніпропетровська	11
4	Донецька	11
5	Житомирська	8
6	Закарпатська	11
7	Запорізька	1
8	Івано-Франківська	3
9	Київська	6
10	Львівська	14
11	Одеська	7
12	Полтавська	2
13	Рівненська	0
14	Тернопільська	9
15	Харківська	15
16	Херсонська	7
17	Хмельницька	12
18	Черкаська	11
19	Чернівецька	15

Джерело: власні розрахунки автора

Аналіз показує, що за ступенем схожості празників річних витрат туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій базовий регіон дослідження орієнтований на забезпечення основних туристичних послуг (послуг розміщення, транспортних послуг та екскурсійного обслуговування). Отже, туристична діяльність регіону спрямована на короткотривалі туристичні продукти. В цьому випадку доцільно впровадження локальних туристичних продуктів або маршрутів, розширення асортименту туристичних послуг, активізації бізнес ініціатив по створенню нових спеціалізованих туристичних об'єктів з метою збільшення туристичного потоку в Запорізьку область.

Висновок. Проведений аналіз дозволив згрупувати регіони України за схожими параметрами, в яких структура витрат суб'єктів туристичної діяльності є найбільш близькою до Запорізької області. Аналогічний аналіз може проводитися і в інших областях України, де спостерігаються схожі умови ведення туристичної діяльності. Якість проведеного аналізу значно покращиться в разі наявності більшої кількості показників, за якими є числові або категорійні значення. Отримана об'єктивна інформація може бути використана для вироблення стратегії та прийняття управлінських рішень у регіонах України.

Туристичний ринок в Україні розвивається з первинною орієнтацією на надання туристичних послуг за виїзним напрямом. При цьому внутрішній туризм розвивається не

регульовано. Одним із перспективних його видів є зелений, екологічний туризм, який наразі в Україні потребує додаткової уваги. Особливо це підтверджує його регіональна диференціація з невідповідністю туристичного потенціалу (наявність привабливих природних об'єктів, зокрема водойм, та унікальних історико-культурних пам'яток) кількості офіційно зареєстрованих суб'єктів туристичної діяльності. Тому було б доцільно запропонувати створити єдину мережу господарської діяльності в сфері зеленого туризму, яка б мала контроль та регулювання на місцевому рівні. Вся інформація має акумулюватися для вільного користування споживачами послуг, органами державного самоврядування та інвестиційними фондами з метою стабілізації і розвитку зеленого туризму в регіонах України.

Список використаних джерел

1. Асєєв Г.Г. Методи інтелектуальної предоброботки даних в електронних сховищах. *Радіоелектроніка. Інформатика. Управління*. 2010. №2 (23). С. 106-111.
2. Гулієва А., Брітченко І., Рзаєва У. Глобальна безпека та економічна асиметрія: порівняння розвинених країн та країн, що розвиваються. *Журнал з питань безпеки та сталого розвитку*. 2018. №7 (4), С. 707-718.
3. Демко В.С. Передумови розвитку зеленого туризму: глобальний, національний і регіональний виміри. *Регіональна економіка*. 2019. № 2 (93). С. 1-110. DOI: http://www.re.gov.ua/re201902/re201902_090_DemkoVS.pdf
4. Мамаєв І.І., Сахнюк П.А., Сахнюк Т.І. Застосування карт Кохонена для аналізу основних соціально-економічних показників адміністративних районів. *Сучасні дослідження соціальних проблем*. 2012. № 12(20).
5. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка: монографія. К.: КНЕУ, 2011. 439 с.
6. Минц А.Ю. Методы синтеза структуры интеллектуальных систем принятия решений. *Проблеми системного підходу в економіці*. Київ: НАУ, 2017. Вип. 2 (58). С. 158–163.
7. Минц О. Ю. Методологія моделювання інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в економіці : монографія. Маріуполь: ПДТУ, 2017. 214 с.
8. Кацемір Я.В. Соціально-економічні чинники розвитку внутрішнього туризму в Україні. Науковий журнал «Причорноморські економічні студії». 2020. Випуск 2_2. С. 152.
9. Кальченко С.В., Демко В. Стратегічні напрямки розвитку туристичної галузі в Запорізькій області. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (Економічні науки)*. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2019. № 1(39). 304 с. (121-128 с.).
10. Trusova, N.V., Cherniavska, T.A., Pasioka, S.R., Hranovska, V.Hr., Prystemskyi, O.S., & Demko, V.S. (2020a). Innovative clustering of the region in the context of increasing competitive positions of the enterprises of the tourist-recreational destination. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 31(3), 1126-1134.
11. Trusova, N.V., Kyrylov, Y.Y., Hranovska, V.Hr., Prystemskyi, O.S., Krykunova, V.M., & Sakun, A.Zh. (2020b). The imperatives of the development of the tourist services market in spatial polarization of the regional tourist system. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 29(2), 565-582.
12. Туристична діяльність в Україні за 2019 рік: Туризм: Статистична інформація. Державна служба статистики України, 2020.

References

1. Aseev G. (2010). Methods of intellectual data processing in electronic storage. *Radioelectronics. Informatics. Management*, 2 (23), 106-111.
2. Guliyeva A., Britchenko I., Rzaeva U. (2018). Global security and economic asymmetry: a comparison of developed and developing countries. *Journal of Security and Sustainable Development*, 7 (4), 707-718.
3. Demko V. (2019). Prerequisites for the development of green tourism: global, national and regional dimensions. *Regional Economy*, 2 (93), 1-110. DOI: http://www.re.gov.ua/re201902/re201902_090_DemkoVS.pdf
4. Mamayev I., Sakhnyuk P., Sakhnyuk T. (2012). Application of Kohonen maps to analyze the main socio-economic indicators of the administrative districts of Stavropol. *Modern research of social problems* (electronic scientific journal), №12 (20).
5. Matviychuk A. (2011). Artificial intelligence in economics: neural networks, fuzzy logic: monograph. Kyiv: KNEU, 439 p. (in Ukr.).
6. Mints A. (2017). Methods of synthesis of the structure of intelligent decision-making systems. *Problems of system approach in economics*, 2 (58), 158–163.
7. Mints O. (2017). Methodology of modeling of innovative intellectual systems of decision making in economy: monograph. Mariupol: PDTU, 214 p. (in Ukr.).
8. Katsemir Y. (2020). Socio-economic factors of domestic tourism development in Ukraine. *Black Sea Economic Studies*, 2_2, 152.

9. Kalchenko S., Demko V. (2019). Strategic directions of development of the tourism industry in the Zaporozhye region. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University named after Dmitry Motorny (Economic sciences)*. Melitopol: Publishing House Melitopol Printing House "Luxury", № 1 (39), pp. 121-128.
10. Trusova, N., Cherniavska, T., Pasiaka, S., Hranovska, V., Prystemskyi, O., & Demko, V. (2020a). Innovative clustering of the region in the context of increasing competitive positions of the enterprises of the tourist-recreational destination. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 31 (3), 1126-1134.
11. Trusova, N., Kyrylov, Y., Hranovska, V., Prystemskyi, O., Krykunova, V., & Sakun, A. (2020b). The imperatives of the development of the tourist services market in the spatial polarization of the regional tourist system. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 29 (2), 565-582.
12. State Statistics Service of Ukraine (2020). Tourism in Ukraine in 2019: Tourism: Statistical information. URL: <https://ukrstat.gov.ua> > tyr > tyr_dil > tur_d_19_u (Accessed: 12.08.2021).

DEMKO Valentyna

PhD (Economics), lecturer

Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine

APPLICATION OF INNOVATIVE INTELLECTUAL SYSTEMS DECISION MAKING IN TOURISM

Introduction. The research considers the methodology of modeling innovative intelligent decision-making systems in the tourism economy, which provides an opportunity to solve the problem of overcoming digital gaps, and also provides the basis for improving the efficiency of economic systems of different levels, opening new opportunities for economic growth of tourist indicators in the regions of Ukraine. It is determined that when using the tool of mathematical analysis of economic indicators of the Kohonen neural network, it is possible to group and visualize data in a single plane. Zaporizhzhya region is taken as a base cell, it is classified as an algorithm with the number 1, because we consider it as a region with a tremendous resource potential for the development of domestic tourism. The peculiarity of Kohonen maps is that the cells are located on the map next to them.

Purpose. The aim of the study is to formalize the processes of synthesis of innovative intelligent decision-making systems to improve the efficiency of tourism entities.

Results. The result of the study was the breakdown of regions of Ukraine into centers of similarity of indicators of tourist activity in the main types of providing tourist services with proper determination of the main parameters of impact. The analysis allowed clustering the regions of Ukraine, in which the structure of expenditures of tourist activities is the closest to each other (similar cells are highlighted in color, depending on the structure of costs). The obtained results indicate the possibility of using the results of the research not only in the base region, but also in other regions of Ukraine, where similar conditions for tourist activities are observed. The received information can be used to write a strategy for the development of tourism in the regions of Ukraine and make managerial decisions on the development of tourism destinations.

Originality. An improved methodological approach to the analysis of tourism development at different spatial levels with an emphasis on the regional dimension, providing a systematic distribution of economic, social and cultural indicators, including statistical assessment of tourism potential, analysis of key indicators of tourism in the regions, including the impact on sub objects of different spheres with graphical interpretation of results through Kohonen maps; practical approbation of the offered methodical approaches will promote identification of definition of specialization of development of territories taking into account regional features.

Conclusion. The state of the tourism industry in Ukraine in the context of oblasts has been studied using the tools of mathematical analysis of the Kohonen map. This allowed us to group the regions of Ukraine according to similar parameters, in which the cost structure of tourism entities is closest to the base region. A similar analysis can be conducted in other regions of Ukraine, where similar conditions for tourism are observed. The quality of the analysis will improve significantly if there are more indicators that have numerical or categorical values. The obtained objective information can be used to develop a strategy and make management decisions for the development of the regions of Ukraine. In turn, the experience of organizing domestic tourism in these areas can be used more successfully in Zaporozhye, compared to others.

Key words: domestic tourism, cluster analysis, modeling, maps of Kohonen's, subjects of tourist activity, innovative intelligent decision-making systems in the economy.

Одержано редакцією: 20.01.2022
Прийнято до публікації: 28.03.2022

УДК 314:338(612.3)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-114-124>

КУНДЄЄВА Галина Олексіївна

доктор економічних наук, доцент,

Національний університет

харчових технологій,

м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0513-8263>

g_a_k@ukr.net

БОСЕЦЬКА Надія Георгіївна

старший викладач,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9981-5167>

nadia.bosetska@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ

У статті розкрито соціально-економічні аспекти організації харчування. Акцентовано увагу на безпеці харчування як збалансованого, здорового харчування, що враховує не тільки калорії, а й поживні речовини. Наведено коротку хронологію змін у виробництві харчових продуктів, що дозволило визначити причини змін у структурі харчування сучасної людини і пояснити причини «порожніх» калорій у раціоні сучасної людини. Визначено, що бідність насамперед обмежує доступність здорового харчування, багатого на поживні речовини. Розглянуто підхід до оцінки раціону харчування, який базується не на обсягах споживання харчових продуктів, а на поживних речовинах – пріоритет надається урівноваженню поживної цінності харчових продуктів із грошовими витратами домогосподарств. Для мінімізації вартості збалансованого за мікро- і макронутрієнтами добового раціону харчування використано математичну модель оптимізації. Отримані результати свідчать про те, що тільки домогосподарства п'ятої квінтильної групи мали можливість забезпечити безпечове харчування. Запропонований підхід дозволяє краще інтегрувати економічні міркування та міркування сталості людського розвитку до політики в сфері ресторанного господарства.

Ключові слова: харчування, безпека харчування, ресторанне господарство, бідність, «порожні» калорії, поживна цінність, вартість безпечового раціону харчування.

Постановка проблеми. Харчування населення – це соціально-економічна проблема, вирішення якої потребує консолідації зусиль держави, підприємств та споживачів. Досвід багатьох країн світу свідчить, що послідовна комплексна державна політика в галузі харчування спрямована на забезпечення всіх груп населення повноцінним, раціональним харчуванням. Вона дає позитивні результати, які полягають насамперед у зниженні рівня захворюваності й поліпшенні здоров'я населення, що позначається на економічному становищі країни. Продукти харчування та моделі живлення повинні бути багатими на поживні речовини, доступними, прийнятними з культурної точки зору та привабливими, а також мати мінімальний вплив на природні ресурси.

Неякісні дієти (з низьким вмістом фруктів, овочів та клітковини, з надлишковим споживанням м'яса та білка, цукру, жирів та олій, рафінованого зерна та оброблених харчових продуктів) були визначені як головний фактор ризику глобального тягаря хвороб [25]. Недостатній раціон харчування – це не просто результат особистого вибору, а й нездатність продовольчих систем загалом забезпечити здорову їжу як у сфері громадського харчування, зокрема ресторанного, так і окремих споживачів [28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою базою дослідження є наукові результати відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Корисність або харчову цінність окремих продуктів харчування та звичний раціон харчування досліджували Корзун В. [2], Смоляр В. [15]; Шевченко О., Сімахіна Г., Шевченко А. [17], Fulgoni V., Keast D., Drewnowski A. [26; 27]. Проблематику економічної доступності продовольства розкривали Кошій О. [3], Мудрак Р. [7], Bai Y., Alemu R., Block S., Headey D., Masters W. [20], Drewnowski A. [21], Herforth A., Bai Y., Venkat, A., Mahrt, K., Ebel, A., Masters W. [30].

Аспекти споживчих переваг розглянуті в працях Мудрака Р., Соковніної Д. [6], Сімахіної Г., Науменко Н. [13], Johnston J., Fanzo J., Cogill B. [31] і Nicholls E., Ely A., Birkin L., Basu P.,

Goulson D. [32]. Дослідження харчування (споживчий продовольчий кошик) здійснено Скиданом О. [14] у контексті обґрунтування основних напрямів аграрної політики України. Тривалість життя, здоров'я пересічного українця досліджено в контексті людського розвитку і якості життя в Україні колективом учених під керівництвом Лібанової Е. [5; 8], Рингач Н. [11], Купінець Л. [4], які розглядали громадське здоров'я як чинник національної безпеки. Проте питання дослідження вагомості харчування як соціально-економічного фактору розвитку країни потребують подальших наукових пошуків.

Метою дослідження є розкриття соціально-економічних і медико-санітарних аспектів здорового харчування та їх інтеграція, а також визначення пріоритету урівноваження поживної цінності продуктів харчування з грошовими витратами домогосподарств на харчування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Здорове харчування виконує такі важливі функції: забезпечує ріст і розвиток молодого покоління, формує високий рівень здоров'я, відновлює працездатність людей, збільшує тривалість їхнього життя, зменшує рівень аліментарних захворювань та найважливіших неінфекційних захворювань (НІЗ) з аліментарними чинниками ризику, сприяє захисту населення від впливу несприятливих виробничих та екологічних умов, сприяє одужанню та профілактиці рецидивів захворювань. Враховуючи вагомість впливу харчування на здоров'я людини вважаємо за доцільне виокремлення безпеки харчування як достатньої умови продовольчої безпеки. Безпека харчування означає стабільний рівень харчування людини з точки зору науково обґрунтованого співвідношення споживання макронутрієнтів (білків, жирів і вуглеводів), мікронутрієнтів (вітамінів і мінералів) та калорійності харчування.

Для того, щоб одночасно впоратися з численними проблемами недоїдання, необхідні різноманітні дієти, багаті на поживні речовини. Саме для забезпечення безпеки харчування потрібні як калорії, так і поживні речовини. Мова йде про доступну щільність поживних речовин, що індексується сприятливим співвідношенням між грошовою вартістю продуктів харчування та їх поживною цінністю [21]. На думку Allen A., Maestre M. and Gelli A. [18], стратегічним механізмом усунення розриву в доступі до поживних продуктів харчування є просування інклюзивних агропродовольчих виробничо-збутових ланцюжків у галузі харчування (тобто вигідних для всіх учасників та пов'язаних із справедливими ринками). Це дозволяє визначити відповідні точки для втручання, спрямованих на пропозицію та попит на поживні продукти, а також підходи та політику для збільшення доходів дрібних землевласників, скорочення втрат та відходів або сприяння створенню сприятливих умов для харчування [24].

У країнах із низьким та середнім рівнем доходів існують особливі проблеми, пов'язані з неадекватною інфраструктурою, вимогами до якості харчових продуктів, відсутністю правил безпеки харчових продуктів, високими витратами на розповсюдження, а також перевагами та попитом споживачів, роль яких у харчуванні є недостатньо вивченою.

Зроблений нами аналіз трансформації виробництва харчових продуктів [12; 16] дозволяє визначити причини змін у структурі харчування сучасної людини:

- індустріалізація сільськогосподарського виробництва призвела до різкого зниження харчової цінності багатьох рослинних харчових продуктів. Постійне й інтенсивне використання в сільському господарстві одних і тих же земель неминуче призводить до їх мінерального виснаження. Слід зазначити, що у XX столітті вміст мікроелементів у рослинних харчових продуктах зменшився з 99,5% до 60%. Якщо на початку XX ст. люди одержували добову дозу заліза від двох яблук середньої величини, то наприкінці століття – більше ніж від 5-ти яблук;

- збільшення вмісту вуглекислого газу (CO₂) в атмосфері призводить до зменшення вмісту макро- і мікроелементів в деяких зернових культурах – рівень вмісту цинку в зерні пшениці знижується на 9%, заліза – на 5%, а білка – на 6%; у зерні рису зниження цих показників становить, відповідно, 3,5% і 8% порівняно з тими, які очікувалися б за відсутності зміни клімату. Аналогічна втрата поживних речовин загрожує і кукурудзі. Також у сої зменшується вміст цинку і заліза;

- широкого розповсюдження в харчовій промисловості набули технології очищення чи рафінування продуктів харчування, що зменшує поживність продовольства – ця частина

продуктів, що відкидається, є найбільш багатого на найважливіші для людини мікронутрієнти (вітаміни та мінеральні елементи). Із застосуванням зазначених технологій пов'язано зростання споживання очищених простих вуглеводів;

- в економічно розвинених країнах світу спостерігається різке скорочення фізичного навантаження на організм людини (майже в 2 рази), що потребує відповідного скорочення енерговитрат для більшості населення до 2200-2500 ккал на добу. Ця кількість енергії потребує набагато меншого обсягу їжі, який не дозволяє навіть теоретично забезпечити організм людини необхідними харчовими речовинами. Насамперед це стосується вітамінів, мінеральних елементів й інших біологічно активних речовин, кількість яких в харчових продуктах є незначною.

Поява дешевої харчової енергії уможливила отримання «порожніх» калорій за відносно низькою ціною. Калорії стали доступними, навіть якщо у них немає поживних речовин [23]. Ожиріння, яке колись в основному спостерігалось в країнах із високим рівнем доходів, стає все більш поширеним явищем у країнах із низьким рівнем доходів [22]. Низька вартість «порожніх» калорій із цукру та рафінованого зерна є економічною причиною того, чому ожиріння та неінфекційні захворювання стають поширеними серед бідняків світу. Обмежений доступ до здорової їжі та здорового харчування груп населення з низьким доходом зумовлює купівлю дешевших оброблених харчових продуктів, що, своєю чергою, призводить до гірших результатів для здоров'я [23; 29]. Бідність та інші соціально-економічні проблеми обмежують доступність здорового харчування, багатого на поживні речовини.

Історично склалося, що бути бідним означало бути голодним. Це значною мірою є вірним для країн із низьким і середнім рівнем доходів, де 690 мільйонів людей хронічно голодують [35]. Голод супроводжується різними формами недоїдання: у всьому світі 462 мільйони дорослих мають недостатню вагу, а 149 мільйонів дітей страждають на затримку росту, в основному в країнах із низьким і нижчим за середній рівень доходу [22].

Доступність здорового харчування, багатого на поживні речовини, обмежується ще й тим, що в усьому світі національні рекомендації щодо харчування ґрунтуються на обсягах харчових продуктів, а не на поживних речовинах. Однією з основних переваг підходу до дієтичного харчування, заснованого на поживних речовинах, є те, що споживача можна скерувати на вибір поживніших, але дешевших продуктів. Запропонований Thrifty Food Plan призначений для задоволення потреб у поживних речовинах з мінімальними витратами [19]. Тим не менш, високі ціни на продукти харчування є однією з основних перешкод для доступу до достатніх, безпечних та поживних продуктів харчування, особливо серед груп людей із низькими доходами [33].

Слід зазначити, що за деякими показниками США мають найдоступніші продукти харчування у світі. У 2019 році американські домогосподарства витрачали в середньому 9,5% свого наявного доходу на продукти харчування [35] (цей відсоток залишався стабільним протягом останніх 20 років). Це контрастує з країнами з середнім та низьким рівнем доходів, де витрати на харчування становлять від 30% до 40% та понад 50% своїх доходів відповідно. Для оцінки вартості харчування були досліджені три моделі здорового харчування: вегетаріанська; здорова американська; здорова середземноморська [34].

Аналіз вартості раціону харчування показав, що кожен із варіантів здорового харчування був вищої якості, але також і дорожчим, ніж нинішня дієта США [26]. У структурі здорового харчування Міністерства сільського господарства США було менше твердих жирів, цукрів та натрію, але більше білка, клітковини, вітамінів та мінералів. Тим не менш, рекомендований зразок американського стилю коштує 8,27 долара США на день, вегетаріанський зразок коштує 5,90 долара США на день, а середземноморський зразок коштує 8,73 долара США на день. Проте, за даними NHANES, добовий раціон харчування коштує 5,47 долара США на день для латиноамериканців, 5,48 долара США на день для афроамериканців, 5,94 долара США на день для білих і 6,57 долара США на день для азійців. [26]. Нерівний доступ до здорових продуктів харчування впливає на продовольчу безпеку і є однією з причин соціальної нерівності, яка спостерігається у сфері якості харчування та здоров'я.

Виходячи з наявної статистичної бази нами було запропоновано створення моделі оптимального забезпечення населення основними видами харчових продуктів, використовуючи

математичну модель оптимізації, яка полягає у мінімізації цільової функції – вартості «продуктового кошика». У загальній постановці ця модель має вигляд: змінні x_i ($i = 1, 2, 3, \dots, n$) – кількість i -го продукту у добовому раціоні; кожний продукт містить j -необхідних поживних речовин у кількості не менш ніж b_j , а функція добового раціону $f(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – цільова функція.

Математична модель оптимізації включає такі складники: найменування основних груп продовольства; калорійність та вміст поживних речовин у харчових продуктах; норма калорійності та поживних речовин, необхідних для дорослої людини; мінімальна ціна продуктової групи; обсяги споживання основних продовольчих груп за рік; обмеження верхньої (нижньої) межі споживання харчових продуктів.

Вартість харчового раціону (цільова функція):

$$L = c_1 x_1 + c_2 x_2 + \dots + c_n x_n = \sum_{i=1}^n c_i x_i, \quad (1)$$

де: L – вартість спожитого продовольства за рік;

c_i – середня ціна i -тої продовольчої групи;

x_i – річний обсяг споживання i -тої групи продовольства.

Математичну модель оптимізації збалансованого продовольчого кошика можна представити у такому вигляді. Цільова функція:

$$L = \sum_{i=1}^{10} c_i x_i \rightarrow \min, \quad (2)$$

Введемо низку обмежень функції L :

1. Обмеження за обсягами споживання i -го виду продуктів харчування:

$$X_{\min} < X_i < X_{\max},$$

де X_i – обсяг i -тої групи продовольства в натуральних одиницях вимірювання;

X_{\min} – обсяг i -тої групи продовольства відповідно до постанови «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [10];

X_{\max} – обсяг i -тої групи продовольства відповідно до постанови «Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» [9].

2. Енергетична цінність (max)

3. Макронутрієнти: білки (max); жири (max); вуглеводи (max).

4. Енергетична цінність (min).

5. Макронутрієнти: білки (min); жири (min); вуглеводи (min).

6. Мікронутрієнти: вітаміни, мінеральні речовини, допоміжні змінні.

Введені змінні визначені у табл. 1. Оптимальний збалансований харчовий раціон передбачає, що всі необхідні поживні речовини надходять до організму людини із їжею в обсягах не менших за раціональні норми споживання.

Таблиця 1 – Позначення змінних моделі

Змінна	Позначення змінної	Змінна	Позначення змінної
Хліб та хлібопродукти	X1	Молоко і молокопродукти	X6
Картопля	X2	Яйця (шт.)	X7
Овочі та баштанні	X3	Риба і рибопродукти	X8
Плоди, ягоди та виноград	X4	Цукор	X9
М'ясо та м'ясопродукти	X5	Олія рослинна	X10

Джерело: розроблено авторами.

Збалансоване харчування передбачає обмеження споживаної кількості енергії – як недоспоживання, так і надмірне споживання енергії призводить до розбалансованості харчового раціону, що має суттєві негативні наслідки для здоров'я людини. Також необхідне дотримання певних співвідношень між споживанням макро- та мікронутрієнтів, а саме: співвідношення між білками, жирами та вуглеводами має знаходитися в межах: 1:1,2:4,6. Причому частка білків тваринного походження має становити не менше 55% від загальної кількості спожитих білків, а співвідношення між жирами тваринного та рослинного походження має становити 70%:30% [15].

Система обмежень задана рівнянням:

$$\begin{aligned} h_i &\leq \sum_{j=1}^m a_{ij} x_j \leq b_i, i = 1, \dots, m, \\ x_j &\geq 0 \end{aligned} \quad (3)$$

де: a_{ij} – вміст j -тої поживної речовини в 100 гр. їстівної частини i -того базового продукту харчування, мг (для енергії – ккал.);

b_j – фізіологічні норми споживання j -тої поживної речовини;

h_j – раціональні норми споживання j -тої поживної речовини.

Результати оптимізації продуктового кошику пересічного українця за умов збалансованого харчування наведено у табл. 2.

Таблиця 2 – Оптимізація продуктового кошику пересічного українця за умов збалансованого харчування

Умови	Од. виміру	Хліб і хлібо-продукти	Картопля	Овочі і баштанні	Фрукти і ягоди	М'ясо і м'ясо-продукти	Молоко і молокопродукти	Яйця	Риба і рибо-продукти	Цукор	Олія росл.	Сума добуток коефіцієнтів і змінних	Тип обмеження	Вільний член
Визначення змінної	-	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10			
Одиниця виміру	-	кг.	кг.	кг.	кг.	кг.	кг.	кг.*	кг.	кг.	кг.			
Обсяг споживання		94	96	123,52	90	80,00	358	14,3	12	32	8			
1. Енергетична цінність (макс)	ккал.	3270	890	890	410	1540	620	1500	870	3900	8730	1111123	<	1323125
2. Макронутрієнти														
2.1. Білки (макс)	кг	0,065	0,02	0,013	0,009	0,131	0,02	0,127	0,088	0	0	31,54	<	37,23
2.2. Жири (макс)	кг	0,011	0	0,002	0,005	0,131	0,04	0,115	0,052	0	0,939	35,25	<	46,72
2.3. Вуглеводи (макс)	кг	0,696	0,19	0,068	0,103	0	0,05	0,005	0	0,955	0	149,58	<	213,9
3. Енергетична цінність (мін)	кг	3270	890	890	410	1540	620	1500	870	3900	8730	1111123	>	711750
4. Макронутрієнти														
4.1. Білки (мін)	кг	0,065	0,02	0,013	0,009	0,131	0,02	0,127	0,088	0	0	31,5437084	>	22,45
4.2. Жири (мін)	кг	0,011	0	0,002	0,005	0,131	0,04	0,115	0,052	0	0,939	35,2507859	>	23,75
4.3. Вуглеводи (мін)	кг	0,696	0,19	0,068	0,103	0	0,05	0,005	0	0,955	0	149,585458	>	93,81
5. Мікронутрієнти														
5.1. Вітаміни	кг	0,00003	0	0,0001	0,0002	0,00004	0	0,00002	0,00004	0	0	0,05	=	0,05
5.1. Мінеральні речовини	кг	0,00609	0	0,0027	0,002	0,00476	0	0,00338	0,00576	0	0	3,04	=	3,04
6. допоміжне обмеження	-	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	94	<	101
7. допоміжне обмеження	-	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	94	>	94
8. допоміжне обмеження	-	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	96	<	124

9. допоміжне обмеження	-	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	96	>	96
10. допоміжне обмеження	-	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	123,519 43	<	161
11. допоміжне обмеження	-	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	123,519 43	>	105
12. допоміжне обмеження	-	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	90,00	<	90
13. допоміжне обмеження	-	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	90,00	>	68
14. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	80,00	<	80
15. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	80,00	>	52
16. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	357,65	<	380
17. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	357,65	>	341
18. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	14,3	=	14,3
19. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	12	<	20
20. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	12	>	12
21. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	32	<	38
22. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	32	>	32
23. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	8	<	13
24. допоміжне обмеження	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	8	>	8
Вартість набору продуктів у 2019 р.	грн	18,08	6,98	18,37	28,58	96,62	22,35	29,00	73,78	24,99	35,94	2642 3,88	-	min

Джерело: складено авторами.

Запропонований підхід дозволяє визначити стан безпекового харчування за порівнянням річного фактичного обсягу споживання та необхідного за фізіологічними нормами споживання певних груп продовольства людиною за рік (рис. 1).

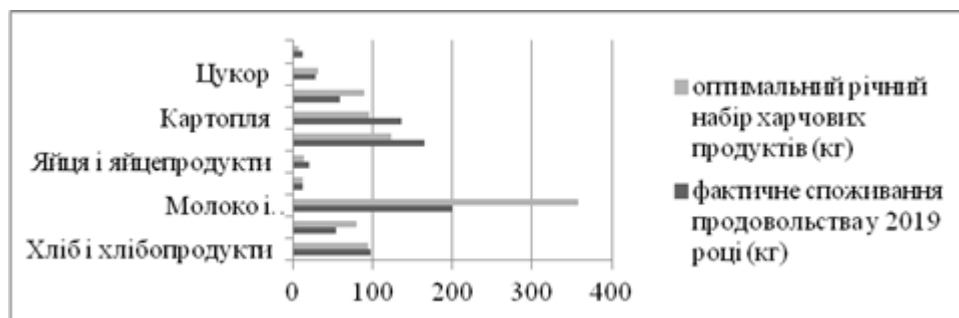

Рис. 1 – Структура оптимального і фактичного споживання річного продовольчого набору українця в 2019 р.

Джерело: складено авторами.

Запропонована модель дозволяє порівняти забезпечення людини головними макроелементами, тобто визначити стан безпеки харчування за цими показниками. Вона забезпечує отримання інформації щодо безпеки харчування за енергетичним показником та необхідного обсягу грошей для забезпечення населення продовольством за раціональними нормами його споживання за умов збалансованого харчування. Розрахункове значення цільової функції у 2019 р. досягло 26423,88 грн на одну особу на рік або 2201,99 грн на місяць на одну особу, проте законодавчо визначений прожитковий мінімум становив 2102 грн.

За даними Держстату [1] одне домогосподарство у 2019 р. витрачало на харчові продукти 3832,75 грн, середній еквівалентний розмір домогосподарства становив 2,11 осіб, тобто витрати на харчові продукти на одну особу у 2019 р. становили 1816,46 грн. Враховуючи існуючу диференціацію у доходах, тільки домогосподарства п'ятої квінтільної групи мали можливість забезпечити безпекове харчування, і саме тому потрібні розробка і матеріалізація дієвих механізмів підтримки доходів населення і забезпечення його доступним продовольством.

Висновки. Відповідно до зазначеної необхідності зміни моделі споживання досліджено зміни вартості й безпеки продовольчого кошика за умов традиційного харчування. За допомогою математичної моделі оптимізації, яка полягає у мінімізації цільової функції – вартості «збалансованого безпекового продуктового кошика», запропонований найбільш економний набір харчових продуктів (харчовий раціон), який задовольняє життєво необхідні потреби людини в їжі та відповідає вимогам безпеки харчування. Проте в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення економіки необхідні швидкі заходи реагування для гарантування безпекового харчування населення. Верховна Рада України ухвалила Закон України від 24.03.2022 № 2145 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Нині формується принципово новий напрям розвитку харчової промисловості України – розроблення та виробництво продуктів для здорового харчування. Вітчизняна харчова промисловість, ресторанне господарство повинні повністю відповідати як сучасним потребам споживачів, так і науково обґрунтованим принципам раціонального харчування.

Список використаних джерел

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 450 с.
2. Корзун В.Н., Тихоненко Ю.С. Функціональні продукти і їх роль у харчуванні людини. *Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій*. 2010. Вип. 38(2). С. 173-178.
3. Кошій О.В. Проблеми забезпечення населення України продовольством. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 6. С. 441-448
4. Купинець Л., Харічков С. Продовольство і здоров'я нації: ризик-аналіз, економічна оцінка, управлінські рішення. *Економіст*. 2011. № 6. С. 31-37.
5. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції : [колект. моногр. у 2-х томах]. За ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.
6. Мудрак Р.П., Соковніна Д.М. Еластичність споживчого попиту на продукцію садівництва. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. 89 (2). С. 111-120
7. Мудрак Р.П. Поведінка споживача як чинник продовольчої безпеки домогосподарства. *Економічний часопис–XXI*. 2014. 3-4(1), С. 27–30.
8. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2012. 404 с.
9. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії. Наказ МОЗ України за № 272 від 18.11.1999 р. [URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0834](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0834) (Дата звернення: 12.08.2021).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14 квітня 2000 р. № 656. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF> (Дата звернення: 12.08.2021).
11. Рингач Н.О. Громадське здоров'я як чинник національної безпеки: монографія. Київ: НАДУ, 2009. 296 с.
12. Сирохман І.В., Завгородня В.М. Товарознавство харчових продуктів функціонального призначення: [навч. посібник]. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 544 с.
13. Сімахіна, Г.О., Науменко Н.В. Зв'язок харчування та стану здоров'я населення. *Progress in Science and Education : Proceedings of the International Conference, September 26-27*. New York, 2019. P. 106-117.
14. Скидан О.В. Формування аграрної політики для забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2003. № 6. С. 19-25.
15. Смоляр В.І. Формула раціонального харчування. *Проблеми харчування*. 2013. № 1. С. 5-9.
16. Технологія продуктів харчування функціонального призначення: [монографія] / за ред. М.І. Пересічного. Київ: КНТЕУ, 2008. 718 с.
17. Шевченко О.Ю., Сімахіна Г.О., Шевченко А.О. Оздоровче харчування в контексті продовольчої безпеки в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2020. Том 26, № 6 С. 36–43.
18. Allen, A., Maestre, M., and Gelli, A. (2019). "Food value chains for nutrition," in *Agriculture for Improved Nutrition: Seizing the Momentum*, eds S. Fan, S. Yosef, and R. Pandya-Lorch (Wallingford: CAB International). DOI: 10.1079/97817863993.
19. Babb, A.M.; Knudsen, D.C.; Robeson, S.M. A critique of the objective function utilized in calculating the Thrifty Food Plan. *PLoS ONE* 2019, 14.
20. Bai, Y.; Alemu, R.; Block, S.A.; Headey, D.; Masters, W.A. Cost and affordability of nutritious diets at retail prices: Evidence from 177 countries. *Food Policy* 2021, 99, 101983.
21. Drewnowski, A. The cost of US foods as related to their nutritive value. *Am. J. Clin. Nutr.* 2010, 92, 1181–1188.
22. Drewnowski A., Darmon N., Monsivais P. Affordable Nutrient Density: Toward Economic Indicators of Sustainable Healthy Diets. *Sustainability* 2021, 13, 9300. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13169300>.
23. Drewnowski, A.; Specter, S.E. Poverty and obesity: The role of energy density and energy costs. *Am. J. Clin. Nutr.* 2004, 79, 6-9.
24. FAO (2016). "Inclusive value chains for sustainable agriculture and scaled up food security and nutrition outcomes. Background document," in *Committee on World Food Security Forty-third Session*. Rome: Food and Agriculture Organization of the UN. URL: <http://www.fao.org/3/a-mr587e.pdf> (Accessed: 12.08.2021).
25. Forouzanfar M. H., Alexander L., Anderson H. R., Bachman V. F., Biryukov S., Brauer M., et al. (2015). Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks in 188 countries, 1990- 2013: a systematic analysis for the global burden of disease study 2013. *Lancet*. 386, 2287-2323. DOI: 10.1016/S0140-6736(15)00128-2.
26. Fulgoni V., Drewnowski A. An economic gap between the recommended healthy food patterns and existing diets of minority groups in the US National Health and Nutrition Examination Survey 2013-14. *Front. Nutr.* 2019, 6, 37.
27. Fulgoni V.L., Keast D.R., Drewnowski A. Development and validation of the nutrient-rich foods index: A tool to measure nutritional quality of foods. *J. Nutr.* 2009, 139, 1549-1554.
28. GNR (2020). Global Nutrition Report: Action on Equity to End Malnutrition. Bristol: Development Initiatives.
29. Headey D.D., Alderman H.H. The relative caloric prices of healthy and unhealthy foods differ systematically across income levels and continents. *J. Nutr.* 2019, 149, 2020-2033.

30. Herforth A., Bai Y., Venkat A., Mahrt K., Ebel A., Masters W.A. Cost and affordability of healthy diets across and within countries. *In Background Paper for the State of Food Security and Nutrition in the World 2020*. FAO: Rome, Italy, 2020.
31. Johnston J.L., Fanzo J.C., Cogill B. Understanding sustainable diets: A descriptive analysis of the determinants and processes that influence diets and their impact on health, food security, and environmental sustainability. *Adv. Nutr.* 2014, 5, 418-429.
32. Nicholls E., Ely A., Birkin L., Basu P., Goulson D. The contribution of small-scale food production in urban areas to the sustainable development goals: A review and case study. *Sustain. Sci.* 2020, 15, 1–15.
33. USDA ERS—Interactive Charts: Food Expenditures. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/food-expenditureseries/interactive-charts-food-expenditures/> (Accessed: 12.08.2021).
34. USDA Food Patterns. USDA-FNS. URL: <https://www.fns.usda.gov/usda-food-patterns> (Accessed: 12.08.2021).
35. World Hunger: Key Facts and Statistics Action against Hunger. 2021. URL: <https://www.actionagainsthunger.org/world-hunger-facts-statistics> (Accessed: 12.08.2021).

References

1. State Statistics Service of Ukraine (2020). Expenditures and resources of households of Ukraine in 2019 (according to a sample survey of living conditions of households of Ukraine). Statistical digest. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 450 p. (in Ukr.).
2. Korzun V.N., Tykhonenko Y.S. (2010). Functional products and their role in human nutrition. *Scientific works of the Odesa National Academy of Food Technologies*, 38 (2), 173-178.
3. Koshchiiy O.V. (2013). Problems of providing the population of Ukraine with food. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 6., 441-448.
4. Kupinets L., Kharichkov S. (2011). Food and health of the nation: risk analysis, economic evaluation, management decisions. *Economist*, 6, 31–37.
5. Libanova E.M. and other (2012). Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities: [collection. monograph in 2 volumes]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research after M.V. Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine, 436 p. (in Ukr.).
6. Mudrak R.P., Sokovnina D.M. (2016). Elasticity of consumer demand for horticultural products. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 89 (2), 111-120.
7. Mudrak R.P. (2014). Consumer behavior as a factor in food household security. *Economic Journal – XXI*, 3-4 (1), 27–30.
8. Libanova E.M. and other (2012). Inequality in Ukraine: scale and opportunities for influence. Kyiv: Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 404 p. (in Ukr.).
9. Ministry of Health of Ukraine (1999). Norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy. Order of the Ministry of Health of Ukraine № 272 of 18.11.1999. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0834> (Accessed: 12.08.2021).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2000). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of food kits, non-food kits and service kits for major social and demographic groups" of April 14, 2000 № 656. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF> (Accessed: 12.08.2021).
11. Rynhach N.O. (2009). Public health as a factor of national security: a monograph. Kyiv: NAPA, 296 p. (in Ukr.).
12. Syrohman I.V., Zavgorodnya V.M. (2009). Commodity science of functional foods: [textbook. manual]. Kyiv: Center for Educational Literature, 544 p. (in Ukr.).
13. Simakhina G.O., Naumenko N.V. (2019). Relationship between nutrition and public health. *Progress in Science and Education: Proceedings of the International Conference, September 26-27*. New York, pp. 106-117.
14. Skydan O.V. (2003). Formation of agrarian policy to ensure food security of the country. *Economics of agro-industrial complex*, 6, 19-25.

15. Smolyar V.I. (2013). The formula of rational nutrition. *Nutrition problems*, 1, 5-9.
16. Peresichnyi M.I. and other (2008). Functional food technology: [monograph]. Kyiv: KNTEU, 718 p. (in Ukr.).
17. Shevchenko O.I., Simakhina G.O., Shevchenko A.O. (2020). Health nutrition in the context of food security in Ukraine. *Scientific works of NUFT*, 26, 6, 36–43.
18. Allen A., Maestre M. and Gelli A. (2019). “Food value chains for nutrition”. *Agriculture for Improved Nutrition: Seizing the Momentum*. Wallingford: CAB International. DOI: 10.1079/97817863993.
19. Babb A.M., Knudsen D.C., Robeson S.M. (2019). A critique of the objective function utilized in calculating the Thrifty Food Plan. *PLoS ONE*, 14.
20. Bai Y., Alemu R., Block S.A., Headey D., Masters W.A. (2021). Cost and affordability of nutritious diets at retail prices: Evidence from 177 countries. *Food Policy*, 99, 101983.
21. Drewnowski A. (2010). The cost of US foods as related to their nutritive value. *Am. J. Clin. Nutr.*, 92, 1181–1188.
22. Drewnowski A., Darmon N., Monsivais P. (2021). Affordable Nutrient Density: Toward Economic Indicators of Sustainable Healthy Diets. *Sustainability*, 13, 9300. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13169300>.
23. Drewnowski A., Specter S.E. (2004). Poverty and obesity: The role of energy density and energy costs. *Am. J. Clin. Nutr.*, 79, 6-9.
24. FAO (2016). “Inclusive value chains for sustainable agriculture and scaled up food security and nutrition outcomes. Background document”. *Committee on World Food Security Forty-third Session*. Rome: Food and Agriculture Organization of the UN. URL: <http://www.fao.org/3/a-mr587e.pdf> (Accessed: 12.08.2021).
25. Forouzanfar M. H., Alexander L., Anderson H. R., Bachman V. F., Biryukov S., Brauer M. et al. (2015). Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks in 188 countries, 1990- 2013: a systematic analysis for the global burden of disease study 2013. *Lancet*, 386, 2287-2323. DOI: 10.1016/S0140-6736(15)00128-2.
26. Fulgoni V., Drewnowski A. (2019). An economic gap between the recommended healthy food patterns and existing diets of minority groups in the US National Health and Nutrition Examination Survey 2013-14. *Front. Nutr.*, 6, 37.
27. Fulgoni V.L., Keast D.R., Drewnowski A. (2009). Development and validation of the nutrient-rich foods index: A tool to measure nutritional quality of foods. *J. Nutr.*, 139, 1549-1554.
28. GNR (2020). *Global Nutrition Report: Action on Equity to End Malnutrition*. Bristol: Development Initiatives.
29. Headey D.D., Alderman H.H. (2019). The relative caloric prices of healthy and unhealthy foods differ systematically across income levels and continents. *J. Nutr.*, 149, 2020-2033.
30. Herforth A., Bai Y., Venkat A., Mahrt K., Ebel A., Masters W.A. (2020). Cost and affordability of healthy diets across and within countries. In *Background Paper for the State of Food Security and Nutrition in the World 2020*. FAO: Rome, Italy.
31. Johnston J.L., Fanzo J.C., Cogill B. (2014). Understanding sustainable diets: A descriptive analysis of the determinants and processes that influence diets and their impact on health, food security, and environmental sustainability. *Adv. Nutr.*, 5, 418-429.
32. Nicholls E., Ely A., Birkin L., Basu P., Goulson D. (2020). The contribution of small-scale food production in urban areas to the sustainable development goals: A review and case study. *Sustain. Sci.*, 15, 1–15.
33. USDA (2020). ERS–Interactive Charts: Food Expenditures. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/food-expenditureseries/interactive-charts-food-expenditures/> (Accessed: 12.08.2021).
34. USDA-FNS (2020). USDA Food Patterns. URL: <https://www.fns.usda.gov/usda-food-patterns> (Accessed: 12.08.2021).
35. ActionAgainstHunger (2021). World Hunger: Key Facts and Statistics Action against Hunger. URL: <https://www.actionagainsthunger.org/world-hunger-facts-statistics> (Accessed: 12.08.2021).

KUNDIEIEVA Galyna

Dr.Sc. (Economics), Associate Professor,
National University of Food Technologies,
Kyiv, Ukraine

BOSETSKA Nadiia

Senior lecturer,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF NUTRITION ORGANIZATION

Introduction. *The authors of the article substantiate that at the present stage of society development the issues of nutrition, which determine the trends of sustainable development in the context of poverty alleviation, are relevant and deserve special observation and research.*

Purpose. *The article is devoted to the formation of modern approaches to the definition of the cost of a safe diet in the context of national economic interests. To achieve the goal, the systematic approach, methods of logical generalization, systematization, adaptation, dialectical method, analysis and synthesis, economic and mathematical method were used.*

Results. *The result of the study was the substantiation of the need to assess the cost of a balanced diet, which is based not on amounts of food products, but on nutrients. The advantage of this approach to a healthy diet based on nutrients is that the consumer can be directed to choose more nutritious but cheaper products. It is proposed to create a model of optimal provision of the population with basic types of food products, using a mathematical model of optimization, consisting in minimizing the target function - the cost of the "food basket".*

Originality. *The scientific novelty of the research consists in creating an approach to determining the economic component of nutrition. This method made it possible to substantiate the optimal composition of a safe food basket under the condition of minimizing its cost. The practical significance of the study is determined by the possibility of substantiating the priorities of socio-economic policy of the state and the formation of consumer preferences from the position of economy and health.*

Conclusion. *The authors argue that the possibility of applying the proposed approach can improve the health of the population. This determines the future economic benefits by reducing morbidity and increasing the productive (working-age) period of human life. The prospective directions of further research are the analysis of food production (functional foods) from the position of nutritional security and transition to the optimal model of consumption by optimizing the food basket to level food poverty.*

Keywords: *nutrition, nutritional security, restaurant business, poverty, "empty" calories, nutritional value, cost of diet.*

Одержано редакцією: 16.02.2022
Прийнято до публікації: 06.05.2022

УДК 640.432:338.48

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-125-134>

КРАСНОМОВЕЦЬ Вікторія Анатоліївна
кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5806-8348>
krasnomovets_v_a@ukr.net

ДРОБOTOVA Марина Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2676-0588>
marinadrobotova@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЧЕРКАЩИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

У статті проаналізовано діяльність підприємств галузі ресторанного господарства у Черкаській області у контексті розвитку туризму у регіоні. Визначено особливості функціонування за ознаками класифікації. Запропоновано авторський підхід до зонування закладів ресторанного господарства з урахуванням специфіки розвитку окремих видів туризму в регіоні.

Ключові слова: ресторанна галузь, підприємства ресторанного господарства, розвиток туризму в регіоні, регіональна політика, Черкаська область.

Постановка проблеми. Активізація індустрії туризму в Україні має стати цілком передбачуваним і прогнозованим подальшим напрямом її розвитку в післявоєнний період. Після того як увесь світ більше дізнався про Україну та підтримав Україну, логічним буде продовження більш тісного знайомства. Важливою ланкою в розвитку туристичної галузі й вагомими чинниками стабілізації та структурної перебудови національної економіки є галузь ресторанного господарства.

Туристичний регіон складається із взаємопов'язаних підсистем і елементів, які використовують ресурси та виробляють у результаті туристський продукт. Це продукт розглядається як сукупність речовинних (предмети споживання) і не речовинних (послуги) споживчих властивостей, необхідних для повного задоволення потреб туриста, які виникають у період його подорожі та викликані саме цією подорожжю [1, с. 150]. Ефективність функціонування туристичного регіону оцінюється рівнем конкурентоспроможності регіонального туристського продукту в межах національного та світового ринків. Ресторанний бізнес є однією з найбільш значущих складових туристичної індустрії. Водночас він, з одного боку, є одним із засобів висококваліфікованого використання капіталу, а з іншого – середовищем із високим ступенем конкуренції. У всьому цивілізованому світі він є одним із найбільш розповсюджених видів малого бізнесу, тому заклади та підприємства ведуть між собою постійну боротьбу за оптимальне позиціонування на ринку та найбільш перспективні його сегменти, за пошук нових та утримання постійних клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальні дослідження, які були б присвячені питанням розвитку ресторанної галузі в Черкаському регіоні, останнім часом практично не проводилися, відтак дане дослідження є досить актуальним. Теоретичною основою роботи слугували поодинокі наукові дослідження стану розвитку ресторанної сфери у контексті розвитку туризму в публікаціях таких вчених, як С. Г. Нездоймінова, Л. М. Лояк, Ж. Бучко та інших. Основою ґрунтового аналізу стали матеріали головного управління статистики в Україні та Черкаській області, сайти ресторанів та інші наукові видання й інтернет-ресурси.

Метою статті є характеристика діяльності підприємств ресторанного господарства Черкащини у контексті розвитку туризму в регіоні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Туристська діяльність є одним із важливих драйверів розвитку регіональних економік. Важливість регіонального туризму

особливо зросла протягом останнього року, коли обмеження міжнародного туристського пересування, зумовлені пандемією COVID-19, переорієнтували туристські потоки на внутрішній туризм.

У процесі обслуговування туристів ресторанний бізнес відіграє особливу важливу роль. Наявність низки специфічних рис дозволяє вважати цей бізнес досить важливою та вельми складною за устроєм ланкою промисловості туризму [2, с. 589].

Ресторанний бізнес за оборотом займає у світі дуже вагоме місце. Разом із цим, це один із найризикованіших видів бізнесу: 50% нових ресторанів банкрутують на першому році свого існування, за два роки – 65% і лише один ресторан із десяти доживає до 5 років [1, с. 37]. Успішність діяльності ресторану залежить від багатьох факторів, починаючи від формулювання загальної філософії ведення цього бізнесу і закінчуючи контролем за тим, як ця філософія реально перетворюється в життя.

Розвиток туристичної галузі в Україні загалом та в окремих адміністративних регіонах зокрема нерозривно пов'язаний із головними складовими, що задовольняють основні потреби мандрівників під час подорожі (ночівлі та харчування), – готельним і ресторанним господарством [1, с. 38]. Таким чином, заклади ресторанного господарства становлять собою важливий елемент туристичної інфраструктури. Згідно з Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм», туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [4]. Поряд із об'єктами розміщення та системою транспортного забезпечення, заклади харчування належать до елементів основної (виробничої) інфраструктури. Відтак її роль у забезпеченні туристичної сфери є значимою та вагомою. Водночас стан розвитку закладів ресторанного господарства в Україні ще не сягнув такого рівня, як у деяких європейських країнах, коли відвідування окремого ресторану може бути навіть повноцінною метою подорожі.

Відповідно до ДСТУ 4281:2004 «Зклади ресторанного господарства. Класифікація», під ресторанним господарством розуміють такий вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надавання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організуванням дозвілля або без нього [5]. Національним стандартом також встановлено класифікацію закладів ресторанного господарства, загальні вимоги до підприємств різних типів і класів. Згідно з даним стандартом, заклади ресторанного господарства класифікують за видами економічної діяльності, торговельно-виробничими ознаками, класами, комплексом продукції і послуг, сезонністю, потужністю, характером контингенту, використовуваними методами обслуговування [5].

Розвиток сфери ресторанного господарства як однієї з провідних складових розвитку туристичної галузі є предметом інтересу багатьох вчених та дослідників. Так, Лояк Л. М. зазначає: «Ресторанний бізнес – насамперед клієнтський бізнес, і без розуміння своєї цільової аудиторії, без ретельних маркетингових досліджень та нових маркетингових рішень, без послідовного та системного просування не можна забезпечити якісний туристичний продукт» [6, с. 132]. Називаючи ресторанну сферу м'яким елементом туристичної інфраструктури, Цьохла С. Ю. показує її важливість з точки зору забезпечення якості туристичних послуг [7, с. 300].

Згідно з даними Головного управління статистики у Черкаській області, у 2020 році в області налічувалося 1 539 одиниць суб'єктів господарювання, що організовували свою діяльність із забезпечення стравами та напоями (КВЕД 56) (табл. 1).

Таблиця 1 – Кількість діючих суб'єктів господарювання за КВЕД 56 (діяльність із забезпечення стравами та напоями) у Черкаській області у 2014-2020 роках [8; 9]

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість закладів	1167	1234	1215	1228	1351	1476	1539

Як бачимо, така кількість є рекордною з 2014 року. Динаміку зміни кількості закладів харчування унаочнено на рис. 1.2.

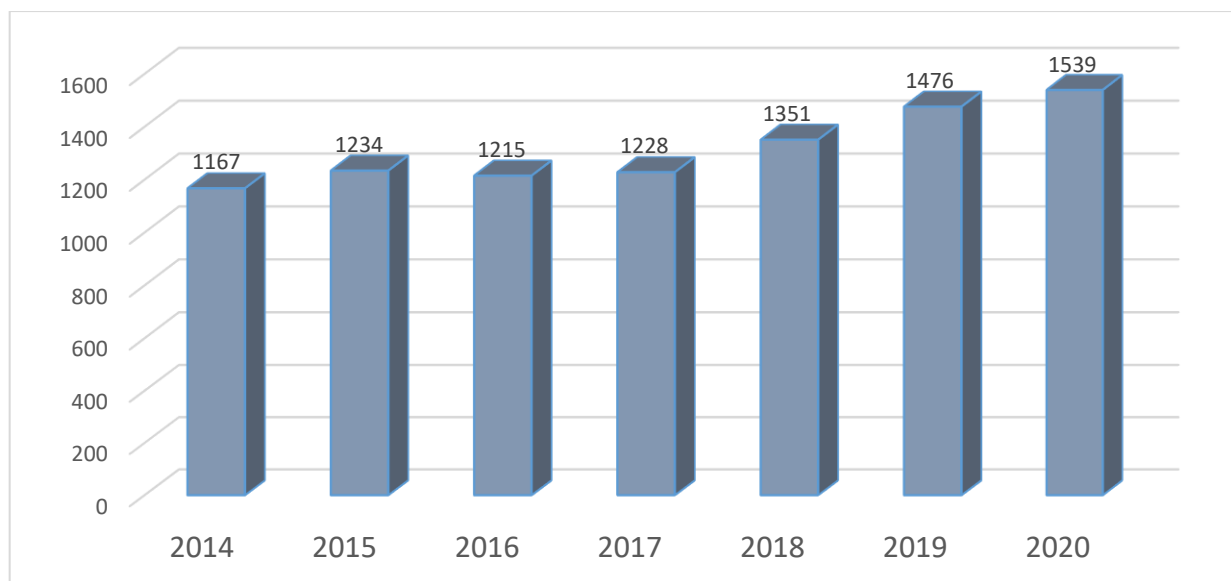

Рис. 1.2 – Динаміка зміни чисельності закладів харчування у Черкаській області протягом 2014-2020 років

Варто відзначити, що більше 93% кількості суб'єктів господарювання мали статус фізичної особи-підприємця: у 2020 році – 94,9%; у 2019 – 94,6%; у 2018 році – 93,7%. Тобто з упевненістю можемо сказати, що сфера ресторанного господарства представлена саме малими підприємствами [8; 9].

Розміщення закладів ресторанного господарства у містах та районах області є нерівномірним. Найбільша їх кількість зосереджена у місті Черкаси, містах Умані, Каневі та Смілі. Вважаємо за доцільне проведення досліджень розвитку мережі загальнодоступних підприємств ресторанного господарства, які найбільше користуються попитом у туристів, саме на прикладі міста Черкаси.

Місто Черкаси є туристичним осередком Черкащини, одним з найцікавіших міст у культурному та історичному плані. Архітектурна спадщина міста має глибокі корені та є ознакою європейської культурної ідентичності та самобутності.

Із метою розвитку туризму, покращення іміджу та розвитку інфраструктури в області розроблено «Програму розвитку туризму Черкаської області на 2021–2025 роки» [10]. У ній, зокрема, відзначається, що розвиток широкої мережі закладів ресторанного господарства є невід'ємною складовою розвитку туризму в регіоні.

Всі загальнодоступні підприємства ресторанного господарства в Україні та інших країнах світу за кухнею можуть бути позиціоновані на ринку як українські, італійські, французькі, японські та інші. У ході дослідження розвитку мережі закладів ресторанного господарства у місті Черкаси було виявлено тенденцію до зменшення частки ресторанів зі змішаним типом кухні й зростанням кількості спеціалізованих ресторанів за окремим типом кухні (табл. 2).

Найбільш популярними закладами ресторанного господарства є такі, що мають у меню кілька напрямів національних кухонь. Таке представлення закладів за змішаним типом кухні зумовлена тим, що більшість з них орієнтують свою пропозицію на широку аудиторію споживачів з різноманітними, проте звичними для мешканців Європи гастрономічними уподобаннями. Це, своєю чергою, підтверджує, що змішаний тип кухні надає закладу більше можливостей для розвитку своєї товарної стратегії, забезпечує високу гнучкість у разі зміни смаків та уподобань цільових споживачів.

Таблиця 2 – Вибіркова класифікація закладів ресторанного господарства у місті Черкаси за типом кухні

Тип кухні	Найменування закладу ресторанного господарства
Українська	«Тарас Бульба», «Шинок», «Два гуся», «Ліберті», «Рушничок», кафе «Варенична», варенична «Балувана Галія», корчми «Солоха», «Гражда», кафе «Львівський круасан» та інші.
Грузинська	«Буба», «Хінкальна», «Вано», «Стумарі», «Тбіліський підвальчик», «Арагві» та інші.
Східна	«Сушія», «Фугу», «Yoshi», «Wok», «Festival Sushi», «InariSushiFox», SUSHI «OKAMI», «Sushi Master Черкаси», «RICE», «Wow Sushi»
Італійська	«Престо піца», «Cult Coffee», «Edem», «Cosa Nostra», «Scorini Pizzeria», Restaurant «Milan»
Американська	«Hello Burger»
Європейська	«Nice 2 Meet You», «Caffeine»
Страви кухонь двох і більше європейських країн	«Accenti», «Ферма», «111 Club», Ресторан-клуб "Manhattan", «SODA City Cafe», «Faro del Porto», «Residence», «Kim Bar», «Coffee Klatch», «Cherkassy Bierstube», «Франс.уа», «Butter», «Servant еда&люди», «Forest», «Оскар», «Stories», «Викторія Гарден», «Бриг», «Доміно», «Паприка», «VERANDA friends&family» та інші

Джерело: складено авторами на основі [12] та даних з відкритих інтернет-джерел

Окрім спеціалізації за типом кухні, в місті Черкаси заклади ресторанного господарства намагаються знайти свою особливу нішу в окремій спеціалізації. Так, зокрема, проведений аналіз дозволяє виокремити пивні та м'ясні ресторани, що набули значного поширення як в обласному центрі, так і в таких містах як Сміла та Канів, де діють аналогічні філії (табл. 3).

Таблиця 3 - Вибіркова класифікація закладів ресторанного господарства у місті Черкаси за спеціалізацією закладу

Пивний ресторан	«Черкаська Баварія», «Beer Bank», «Ковбасофф», пивний дім «Пивас», «Bierstube», «Cherkassy Bierstube», «Оскар», «Pivzapravka» та інші.
М'ясний ресторан	«Forest», «BEEF grill&bar», «Шашлична М'ясо», «Мисливський двір», «Ковбасофф» та інші.

Ресторани розміщуються з урахуванням чисельності мешканців, мікрорайону, вікової структури населення, рівня їхніх доходів, зручності й доступності, помітності, наявності поблизу готелів, торговельних центрів тощо. Останніми роками спостерігається тенденція до вибору місць для ресторанів у багатих приміських районах, які виділяються більшими площами під будівництво останніх, чистотою довкілля, смачною місцевою кухнею та доступними цінами, порівняно з обласним центром.

Найбільше навантаження на заклади ресторанного господарства припадає на осінній період, коли найінтенсивніше проводяться різноманітні розважальні заходи. Якщо врахувати, що річний цикл складається з 52 тижнів, з яких майже 16 припадає на період посту, то 36 тижнів залишаються на проведення банкетів, весіль і днів народжень. Підвищеним попитом послуги підприємств харчування користуються у вихідні дні [1, с. 38].

На Черкащині в обласному центрі представлено два заклади швидкого харчування, які є елементами світових мереж: «MacDonalds» та «KFS». Із точки зору розвитку туризму це є дуже позитивним і сприятливим фактором, адже туристам з усього світу добре відомі смак та асортимент страв, представлених у цих закладах харчування. У разі, якщо вони не бажають тестувати колорит національної кухні, а є прихильниками традиційних, звичних та перевірених за стандартом якості страв, саме в цих закладах вони можуть це отримати. На жаль, в інших містах області ці заклади не представлено.

В обласному центрі діє 37 спеціалізованих підприємств ресторанного господарства (представлених одинично або мережево), основною метою діяльності яких є швидке харчування. Спеціалізуються здебільшого вони на приготуванні однієї основної страви – піци, суші, доповнюючи її різноманітними холодними закусками та гарячими стравами нескладного

приготування, напоями і десертами. До таких закладів можемо віднести: «Pizza Іде», «Pizza To Go», «Піца На Дровах», «Street Pizza», «LA П'ЄЦ», «Окей» та багато інших. Основні відвідувачі – переважно діти і студенти, але, крім них, сюди навідуються і дорослі, сімейні пари, старші люди, адже принципом діяльності цих закладів є швидкість і доступність (за цінами).

На особливу увагу заслуговують заклади ресторанного господарства, що вдаються до нових сучасних та прогресивних напрямів у своїй діяльності. Одним з таких напрямів фахівці [12] вважають представлення вегетаріанських, безглютенкових, безлактозних страв. Виключно вегетаріанських закладів у всій області не існує, не існує і кафе чи ресторанів, що позиціонували б себе як органічні та представляли безглютенкові та безлактозні страви. Але є заклади, які представляють у меню такі страви. Зокрема, вегетаріанські страви представлено у таких закладах ресторанного господарства як: «SODA City Cafe», «Faro del Porto», «Residence», «Kim Bar», «Butter», «Servant еда&люди», «Forest», «Оскар», «Stories» та інших.

Варто також відзначити заклади, які приваблюють відвідувачів шляхом надання додаткових послуг у частині анімаційної діяльності. Мова йде, в першу чергу, про заклади, які мають на своїй території дитячий ігровий майданчик чи кімнату або пропонують проведення тематичних дитячих занять. Так, дитячі куточки наявні в таких закладах як «Servant еда&люди», «Forest», «Caffeine», «Cosa Nostra» та деякі інші. У ресторані «Stories» щонеділі проходять дитячі анімовані розваги, у ресторані «Hello Burger» – майстер класи з приготування бургерів. Особливість та перевага в організації подібних розваг для дітей полягає в тому, що поки діти розважаються, батьки в очікуванні є споживчим контингентом закладу.

Цікавим та досить популярним з огляду на сучасні тенденції до вибору споживачами органічних продуктів є так званий локаворський підхід до організації закладу ресторанного господарства. Цей досить новий термін з'явився в термінології ресторанної справи лише в 2005 році. Locavore – англійське слово, яке для розуміння доведеться розділити на дві частини. Перша частина походить від слова Local – «місцевий», другу частину можна перекласти як «їдник» [13].

Прихильники руху locavore їдять тільки те, що росте неподалік. Але тут у кожного своє поняття «місцевий». Як правило, місцеві вважаються продукти, вирощені в радіусі 100 км від вас. Але ви можете зустріти визначення, де рамки розширюються до 300 км. У локаворському ресторані такі особливості: готують і їдять лише те, що виросло поряд; відповідально ставляться до споживання та дотримуються принципів сезонності; працюють тільки з місцевими фермерами, які шанобливо ставляться до довкілля та не використовують хімічні добрива; у меню використовують кулінарні традиції країни. На Черкащині такими закладами ресторанного господарства є Резіденс (м. Черкаси), Рівервуд (с. Мошни) та Застава (м. Умань).

Існують також у місті Черкаси мережеві заклади ресторанного господарства. До них можна віднести за різними форматами ознак кілька закладів: 1) мережа закладів у місті Черкаси – «Caffeine»; 2) представлення у місті національної мережі – «Mushlya», «Pizza Celentano», «Час поїсти» та інші. В інших містечках області також представлено заклади, які мають спеціалізацію за пропозицією страв м'ясного столу або окремого типу кухні.

Проведений аналіз дозволяє виокремити окрему категорію закладів ресторанного господарства області, які були відзначені національними преміями у сфері ресторанного господарства. Однією з таких найвагоміших премій професіоналів ресторанної індустрії є щорічна премія «Сіль» [14]. Заклади Черкаської області, які були номіновані та стали фіналістами за останні три роки, наведено в таблиці 4.

Таблиця 4 – Фіналісти національної ресторанної премії «Сіль»

Рік	Номінація	Заклад ресторанного господарства
2019	Найкращий м'ясний ресторан	Forest м'ясний ресторан (м. Черкаси)
2020	Найкращий ресторан української кухні	Rodichi (м. Жашків)
	Найкращий пивний ресторан	Оскар (м. Черкаси)
2021	Відкриття року	Residence Restaurant (м. Черкаси)
	Найкращий заміський ресторан	RiverWood (с. Мошни, Черкаський р-н)

Джерело: Ресторанна премія «Сіль» [14]

Ще однією премією в галузі ресторанного господарства є вибір журналу «НВ» Топ-100 кращих ресторанів України. Перелік закладів із числа переможців на Черкащині наведено в таблиці 5.

Таблиця 5 – Представлення закладів ресторанного господарства Черкащини у премії Топ-100 кращих ресторанів України

Рік	Заклад
2020	Faro del Porto (м. Черкаси)
2021	Faro del Porto (м. Черкаси)
	Residence Restaurant (м. Черкаси)

Джерело: Сайт журналу НВ. Топ-10 кращих ресторанів України [15]

З огляду на особливості розвитку туристичної інфраструктури Черкаської області, регіональну орієнтацію на розвиток окремих видів туризму, нами виділено п'ять зон, які відрізняються переважним типом ресторанів (табл. 6) та є невід'ємною складовою розвитку туризму в регіоні.

Таблиця 6 – Територіальне розташування закладів ресторанного господарства з урахуванням специфіки розвитку окремих видів туризму в регіоні

Територія / вид туризму	Характеристика зони	Наявні види підприємств ресторанного господарства
Центральна (обласний центр) / діловий туризм	Ресторани, призначені для проведення ділових зустрічей, переговорів, відпочинку	«Резіденс», Буба», «Стумарі», «Ферма», «Чашка», Бюро піца», «Філософі» (м. Черкаси) та інші
Рекреаційна (поблизу водойм) / рекреаційний туризм	Ресторани розташовані на природних зонах, внутрішньоміських озелених територіях	«Фаро дель Порто», «Вікторія Гарден» (м. Черкаси), «Сторіс» (м. Черкаси), «Вільшанка» (с. Лозівки), «Perlyna Resort» (с. Сокирна)
Історична / культурно-пізнавальний	Ресторани, призначені для посилення колориту та відчуття атмосфери місцевості	«У пані Ольги (с. Суботів, Чигиринського району), «Гетьман» (м. Чигирин), «Тарасова гора» (м. Канів), «Княжа гора» (м. Канів)
Спортивна / гірськолижний, кінний	Ресторани призначені для задоволення потреб у харчуванні туристів-спортсменів	«Parade Allure» (м. Жашків), «Вершник» (м. Жашків), «Водяники» (с. Водяники)
Транспортна / транзитний або автомобільний туризм	Ресторани розташовані вздовж транспортних магістралей. Призначені для швидкого харчування	«Застава» (м. Умань), «Telyachi Nezhnosti» (м. Умань), «Фазан» (м. Умань), «Rodychi» (м. Жашків)

Перша територіальна межа – центральна частина міста й центр ділової активності населення. Тут зосереджені адміністративні будівлі, елітні житлові забудови, навчальні заклади. Це також історичний центр із високою концентрацією історико-культурних пам'яток. У цій зоні необхідно розміщувати: ресторани, бари, кафе, призначені для проведення ділових зустрічей, переговорів, відпочинку; підприємства швидкого обслуговування та загальнодоступні їдальні; підприємства, розраховані на молодіжну аудиторію (кафе, підприємства швидкого обслуговування, закусочні, студентські їдальні). Такий підхід дозволяє підвищити привабливість інфраструктури міста.

Друга зона – зона рекреаційна, особливо розташована поблизу водойм – головної водної артерії України – Дніпра та інших озер та рік. У цій зоні в закладах ресторанного господарства переважають у літній період відкриті літні тераси. У деяких закладах пропонується послуга

самостійного вилову рибу та її швидке приготування для споживання гостем (ЗРГ «Вільшанка» (с. Лозівок).

Третій об'єднаний територіальний сегмент – місце поширення культурно-пізнавального туризму – історично значимі території, які є потужним туристичним осередком. Як правило, заклади ресторанного господарства в цьому сегменті представлено з характерними назвами, що посилює колорит сприйняття місцевості («Гетьман», м. Чигирин). Характерними є не лише назви закладів, а й асортимент їх страв та представлення традиційних страв і напоїв, що найбільшою мірою характеризує саме той історичний період, із яким пов'язано туристичний об'єкт.

Четвертий напрям – спортивно-оздоровчий сегмент. Цей напрям представлено закладами ресторанного господарства, які розташовано поблизу з поширеними на території області видами спортивного туризму. Мова йде, зокрема, про кінний та гірськолижний туризм. Меню в цих закладах відрізняються підвищеною калорійністю страв, адже відвідувачі витрачають значні фізичні зусилля, займаючись означеними видами спорту, відтак, потрібне відновлення втрачених калорій.

П'ятий сегмент об'єднує заклади ресторанного господарства, які розташовані вздовж великих транспортних магістралей. У Черкаській області такими є: траса Е95 сполученням Київ–Одеса, яка проходить територією Уманського району, траса Київ–Дніпропетровськ, яка пролягає територією Золотоніського району Черкаської області, та траса Київ–Черкаси. В Уманському районі такими закладами ресторанного господарства, які орієнтуються на подорожуючих на авто або слідуєть колективними туристичними групами до подальших пунктів призначення є розташовані поблизу міста Умань («Застава», «Telyachi Nezhnosti», «Фазан») та у м. Жашків («Родичі»). На іншому напрямку представлено такі заклади як «Калина» (17 км траси Черкаси–Київ) та кафе «Сонях», «У Тетяни» у Золотоніському районі та інші. Асортимент страв таких закладів зазвичай містить страви швидкого приготування, адже туристи потребують швидкого задоволення потреб для подальшого слідування.

Концепція виділення стратегічних зон господарювання об'єктивно передбачає необхідність розробки відповідного механізму управління ресторанним господарством у цих зонах. Таку роль повинні відіграти так звані стратегічні господарські центри, які орієнтовані на розробку програм розвитку ресторанного господарства відповідно до потреб туристів і забезпечують їх реалізацію. Вони можуть бути структурними одиницями органу регіонального управління ресторанним господарством, що мають організаційно-економічну автономію та відповідають за ведення ресторанного бізнесу. Формування центрів може здійснюватися в різних формах, при цьому на першому етапі доцільно запропонувати на рівні регіону спеціалізовану форму асоціативного об'єднання ресторанів, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів [16, с. 530].

Пропонований підхід може багато в чому сприяти підвищенню ефективності розвитку ресторанного бізнесу в регіоні, адже така система зонування забезпечує оптимальну організацію ресторанного господарства відповідно до особливостей конкретного регіону, дає можливість планувати розвиток ресторанного бізнесу з урахуванням потреб туристів на основі туристичної специфіки регіонів [16, с. 531].

У межах дослідження діяльності закладів ресторанного господарства в регіоні у контексті розвитку туризму варто відзначити таку важливу складову як представлення закладів у мережі інтернет. Як засвідчив проведений аналіз, більшість закладів ресторанного господарства мають сторінки в соціальних мережах. Найчастіше це Facebook та Instagram. Поодинокі заклади (<https://residence.ck.ua/>) мають власні сайти. Така присутність у мережі інтернет дозволяє туристам і гостям міста попередньо ознайомитися з асортиментом страв, порядком цін закладів та прийняти рішення про відвідування.

Популярними також у закладах ресторанного господарства є наявність мобільних додатків. Їх можна з легкістю завантажити у відповідних електронних магазинах. Окрім меню там також наявна карта, за якою турист може з легкістю дістатися до об'єкту призначення.

Ще одним важливим інструментом з позиції розвитку туризму в контексті функціонування закладів ресторанного господарства в регіоні є сайт Tripadvisor. Tripadvisor, найбільша у світі

платформа про подорожі, щомісяця допомагає 463 мільйонам мандрівників робити кожну подорож незабутньою. Мандрівники по всьому світу використовують сайт та програму Tripadvisor для того, щоб переглянути більш ніж 859 мільйонів відгуків та коментарів про 8,6 мільйонів варіантів житла, ресторанів, розваг, авіаліній та круїзів. На етапі планування та під час самої поїздки мандрівники звертаються до Tripadvisor для порівняння низьких цін на готелі, авіарейси та круїзи, бронювання популярних екскурсій, у тому числі й відомих пам'яток, а також резервування столиків у хороших ресторанах. Tripadvisor, незамінний помічник для мандрівників, доступний у 49 регіонах світу 28 мовами [17].

На сайті представлено 165 закладів харчування Черкаської області. В п'ятірці найкращих за результатами відгуків гостей закладів – чотири заклади з обласного центру («YOSHI», «Стумарі», «Пивной ресторан Оскар» та «BEEf grill&bar») та один заклад, який розташований в Жашкові («Rodychi Hotel&Restaurant») [11].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз засвідчив досить високий рівень розвитку закладів ресторанного господарства у Черкаській області. Їх кількість у 2020 році була максимальною з 2014 року. Простежуються певні особливості функціонування закладів ресторанного господарства за їх специфікою представлення страв: переважають заклади з кількома кухнями одночасно. У розрізі національних кухонь найбільшою популярністю користується, а відтак переважають, заклади саме з такою специфікою страв: українська, грузинська, італійська, американська та східноазійська. Проаналізовано також окремі формати меню та надання послуг дитячої анімації в закладах ресторанного господарства як сучасного інструменту залучення гостей. Досліджено представлення основних закладів ресторанного господарства у провідних національних преміях ресторанної галузі. Проведено територіальне групування за специфікою розташування закладів ресторанного господарства відповідно до поширення окремих видів туризму в регіоні.

Список використаних джерел

1. Морозов М. А., Морозов Н. С. Регіональні особливості розвитку туристської інфраструктури та їх вплив на туризм. *Регіонологія*. 2021. Том 29. № 3. С. 588-610.
2. Бучко Ж. І., Круль Г. Я. Просторовий аналіз розвитку готельно-ресторанної інфраструктури туризму у Чернівецькій області. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. С. 34-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_11_7 (дата звернення: 20.04.2022).
3. Про туризм. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст.24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2022).
4. ДСТУ 4281:2004 «Зклади ресторанного господарства. Класифікація». URL: https://dnaop.com/html/34057/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_4281_2004 (дата звернення: 20.04.2022).
5. Лояк Л. М. Формування конкурентних стратегій підприємств ресторанного господарства туристичного регіону на основі якісного підходу. *Карпатський край*. 2014. № 1. С. 130-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkr_2014_1_16 (дата звернення: 20.04.2022).
6. Цюхла С. Ю. Тенденції формування і розвитку ресторанного господарства як складової індустрії туризму в Україні. *Моделювання регіональної економіки*. 2012. № 1. С. 295-302. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2012_1_36 (дата звернення: 20.04.2022).
7. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010-2020). Статистичні дані. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.04.2022).
8. Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014–2020). Статистичні дані. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.04.2022).
9. Програма розвитку туризму Черкаської області на 2021–2025 роки. URL: <https://www.oblrada.gov.ua/oblasn-programi> (дата звернення: 25.05.2022).
10. Tripadvisor. Черкаська область. URL: https://www.tripadvisor.ru/Restaurants-g2693118-Cherkasy_Oblast.html (дата звернення: 25.05.2022).
11. The Top Restaurant Trends in 2022. URL: <https://squareup.com/us/en/townsquare/restaurant-trends> (дата звернення: 25.05.2022).
12. Що таке "локавортський ресторан"? URL: <https://smak.ua/events/gourmet/57566-lokavorskij-restoran> (дата звернення: 20.04.2022).

13. Ресторанна премія «Сіль». URL: <https://saltawards.com/> (дата звернення: 20.04.2022).
14. Сайт журналу НВ. Топ-10 кращих ресторанів України. URL: <https://life.nv.ua/food-drink.html> (дата звернення: 20.04.2022).
15. Селютін В. М. Удосконалення управління ресторанним господарством як складової туризму Харківського регіону. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2011. Вип. 2. С. 527-535. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2011_2_75 (дата звернення: 20.04.2022).
16. Tripadvisor. Про нас. URL: <https://www.tripadvisor.ru/> (дата звернення: 24.04.2022).

References

1. Morozov M. A., Morozov N. S. (2021). Rehyionalni osoblyvosty rozvytku turystskoi infrastruktury ta ikh vplyv na turyzm [Regional features of the development of tourism infrastructure and their impact on tourism]. *Rehyonolohiya* [Regionology], 29, 3, 588-610.
2. Buchko Zh. I., Krul H. Ya. (2011). Prostorovyi analiz rozvytku hotelno-restoranoi infrastruktury turyzmu u Chernivetskii oblasti [Spatial analysis of the development of hotel and restaurant tourism infrastructure in Chernivtsi region]. *Heohrafiia ta turyzm* [Geography and tourism], 11, 34-41. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_11_7 (Accessed: 20.04.2022).
3. Pro turyzm. Zakon Ukrainy [About tourism. Law of Ukraine] (1995). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 31, Article 24. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 20.04.2022).
4. DSTU 4281:2004 «Zaklady restorannoho hospodarstva. Klasyfikatsiia» ["Restaurant establishments. Classification"]. Retrieved from: https://dnaop.com/html/34057/DOC-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_4281_2004 (Accessed: 20.04.2022).
5. Loiak L. M. (2014). Formuvannia konkurentnykh stratehii pidpriemstv restorannoho hospodarstva turystychnoho rehionu na osnovi yakisnoho pidkhodu [Formation of competitive strategies of restaurant enterprises in the tourist region based on a qualitative approach]. *Karpatskyi krai* [Carpathian region], 1, 130-138. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkr_2014_1_16 (Accessed: 20.04.2022).
6. Tsokhla S. Yu. (2012). Tendentsii formuvannia i rozvytku restorannoho hospodarstva yak skladovoi industrii turyzmu v Ukraini [Trends in the formation and development of the restaurant industry as a component of the tourism industry in Ukraine]. *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky* [Modeling of the regional economy], 1, 295-302. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2012_1_36 (Accessed: 20.04.2022).
7. Kilkist subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2010-2020). Statystychni dani [Number of economic entities by types of economic activity (2010-2020). Statistics]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: ukrstat.gov.ua (Accessed: 20.04.2022).
8. Kilkist diiuchykh pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti u rozrizi rehioniv (2014–2020). Statystychni dani [Number of operating enterprises by types of economic activity by region (2014–2020). Statistics]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: ukrstat.gov.ua (Accessed: 20.04.2022).
9. Prohrama rozvytku turyzmu Cherkaskoi oblasti na 2021–2025 roky [Tourism Development Program of the Cherkasy Region for 2021–2025]. Retrieved from: <https://www.oblrada.gov.ua/oblasn-programi> (Accessed: 20.04.2022).
10. Tripadvisor. Cherkaska oblast [Tripadvisor. Cherkasy region]. Retrieved from: https://www.tripadvisor.ru/Restaurants-g2693118-Cherkasy_Oblast.html (Accessed: 20.04.2022).
11. The Top Restaurant Trends in 2022. Retrieved from: <https://squareup.com/us/en/townsquare/restaurant-trends> (Accessed: 20.04.2022).
12. Chto takoe "lokavorskyi restoran"? [What is a "locavore restaurant"?]. Retrieved from: <https://smak.ua/events/gourmet/57566-lokavorskij-restoran> (Accessed: 20.04.2022).
13. Restoranna premiia «Sil» [Restaurant award "Salt"]. Retrieved from: <https://saltawards.com/> (Accessed: 20.04.2022).
14. Sait zhurnalu NV. Top-10 krashchykh restoraniv Ukrainy [Website of the magazine NV. Top 10 best restaurants in Ukraine]. Retrieved from: <https://life.nv.ua/food-drink.html> (Accessed: 20.04.2022).
15. Seliutin V. M. (2011). Udoskonalennia upravlinnia restorannym hospodarstvom yak skladovoi turyzmu Kharkivskoho rehionu [Improvement of restaurant management as a component of tourism in the Kharkiv region]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh* [Economic strategy and prospects for the development of trade and services], 2, 527-535. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2011_2_75 (Accessed: 20.04.2022).
16. Tripadvisor. Pro nas [Tripadvisor. About us]. Retrieved from: <https://www.tripadvisor.ru/> (Accessed: 20.04.2022).

KRASNOMOVETS Viktoriia

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

DROBOTOVA Maryna

PhD (Economics), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

CHARACTERISTICS OF ACTIVITIES OF RESTAURANT ENTERPRISES (BUSINESS) IN CHERKASY REGION AS AN ELEMENT OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGION

Introduction. *The restaurant industry is an important link in the development of the tourism industry and important factors in the stabilization and structural rearrangement of the national economy.*

Purpose. *The aim of the article is to characterize the activities of restaurant enterprises in Cherkasy region in the context of the development of tourism in the region.*

Results. *The article evaluates the performance indicators of restaurant establishments in the Cherkasy region. The specifics of their functioning by location, type of cuisine and by the specialization of the institution as a whole are determined. The work of restaurant chains and fast food establishments of both local, national and international brands is characterized. Such innovative and modern directions as vegetarian, gluten-free, lactose-free dishes on the menu, as well as animation programs for children and a locavore approach to the organization of the restaurant's activities have been studied. The presentation of establishments of the Cherkasy region in the main national restaurant awards is outlined. The availability of information about restaurants on the Internet was analyzed. On the basis of the analysis, the author's approach to the characterization of the activities of restaurant enterprises in Cherkasy region as an element of the development of tourism in the region is proposed.*

Originality. *The scientific novelty of the article lies in the author's method of grouping restaurant establishments taking into account the specifics of the development of certain types of tourism in the region. It was analyzed how certain types of tourism that have become widespread in the region have an impact on the specifics of activities and the range of dishes in the restaurants located there.*

Conclusion. *Thus, the conducted analysis proved a fairly high level of development of restaurant establishments in the Cherkasy region. Certain peculiarities of the functioning of restaurant establishments are followed by the specifics of their presentation of dishes: establishments with several kitchens at the same time prevail. In terms of national cuisines, the most popular, and therefore, prevail, are the establishments with this specific type of dishes: Ukrainian, Georgian, Italian, American and East Asian. Separate menu formats and the provision of children's animation services in restaurants as a modern tool for attracting guests were also analyzed. The presentation of the main establishments of the restaurant industry in the leading national awards of the restaurant industry was studied. Territorial grouping was carried out according to the specifics of the location of restaurant establishments in accordance with the distribution of certain types of tourism in the region.*

Keywords: *restaurant industry, restaurant enterprises, development of tourism in the region, regional policy, Cherkasy region.*

*Одержано редакцією: 21.04.2022
Прийнято до публікації: 22.06.2022*

УДК 379.85

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-135-145>

СКІДАНОВ Олексій Анатолійович

магістр із туризму, здобувач,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-1762>

alexeyskidanov0@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Розвинено теоретичні дискусії щодо змісту і специфіки екологічного туризму. Виокремлено основні тенденції розвитку екологічного туризму в Україні у довоєнний період. Вказано на безпекові виклики розвитку туристичної сфери України. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку екологічного туризму в Україні для суб'єктів туристичної діяльності та органів державної влади.

Ключові слова: екологічний туризм, екологізація туризму, природоохоронні території, екотуристична діяльність, екотуристичний продукт, соціальна відповідальність бізнесу, воєнний стан, безпека, виклики.

Постановка проблеми. Зміст, особливості екологічного туризму та його соціально-економічна роль для України в наукових дослідженнях розкриті недостатньо. У той час як у розвинених країнах екологізація туризму набуває значних масштабів, в Україні екологічні ознаки туристичної діяльності є вибірковими. Вітчизняні суб'єкти туристичного бізнесу первинно орієнтувалися на більш прибуткові ніші, що було зумовлено нестабільністю макроекономічного середовища та неефективною регуляторною політикою держави. Пандемія COVID-2019, безпекові загрози внаслідок анексії АР Крим та війни на Донбасі з 2014 року, широкомасштабної війни внаслідок російського вторгнення в Україну 2022 року поставили туризм, як і всю індустрію гостинності, в складні умови виживання. Проте і за такої ситуації туристична сфера має певні можливості розвитку. Попри всю загрозливість і невизначеність майбутнього, сфера туризму здатна реагувати на нові виклики, проявляти соціальну відповідальність та зберігати економічну активність.

При теперішній ситуації в Україні розвиток екологічної спеціалізації туристичного бізнесу набуває нового значення. Це зумовлено певними обставинами:

по-перше, екологічний туризм дозволяє впроваджувати європейські практики екологізації економіки загалом і туристичної сфери зокрема, що важливо в рамках євроінтеграції України;

по-друге, в умовах війни та виникнення специфічних потреб реабілітації й рекреації населення попит на послуги екологічного туризму значно зростає. Додатковим чинником є обмеження міжнародної мобільності, що змушує частину населення переорієнтовуватись на внутрішній туризм, де екологічна спеціалізація може бути привабливим сегментом вибору;

по-третє, екологічний туризм дозволяє суб'єктам туристичного бізнесу диференціювати напрямки своєї діяльності в умовах падіння попиту на традиційних сегментах ринку;

по-четверте, екологічний туризм може впливати на суспільне єднання, необхідне в умовах війни, – через вивчення місцевої культури, екологічне виховання та формування емоційного зв'язку з рідною землею.

Зрештою, екологічний туризм як менш рентабельний напрям туристичної діяльності є ознакою соціальної відповідальності, що в умовах війни та консолідації суспільства є відмінною ознакою включення бізнесу в економічний фронт України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження екологічного туризму у вітчизняній науці туризмології має вибірковий характер. Для з'ясування специфіки екологічного

туризму в статті враховано висновки українських (І. Давиденко [14], О. Дунаєвська [12], Ф. Карпюк [15], О. Козловський [12], Я. Коробейникова [6], Я. Москвяк [11], С. Новицька [13]) і зарубіжних (Л. Бюсгенс [4]) учених, а також положення законодавства України [7-10, 18].

В основу схемування сутності екологічного туризму закладено його визначення фахівцями міжнародних організацій (Всесвітньої туристичної організації [1, 5, 19], Глобальної мережі екотуризму [2], Міжнародного товариства з екотуризму [3]).

Дослідження екологічного туризму в Україні зберігають теоретичне і практичне значення. Теоретична актуальність зумовлена потребою конкретизації ознак екологічного туризму. Практична актуальність полягає в необхідності обґрунтування пріоритетів екологічного туризму в Україні, ризиків та можливостей його розвитку в період воєнного стану.

Метою статті є визначення сутності екологічного туризму та обґрунтування пріоритетів його розвитку в Україні з врахуванням викликів війни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Екологічний туризм на ринку туристичних послуг має певні відмінності від інших видів туристичної діяльності. У провідних економіках світу екологічний туризм активно розвивається, що супроводжується формуванням потужного екоорієнтованого сегменту туристичних послуг та спеціального інституційного середовища його підтримки й регулювання.

Всесвітня туристична організація (UNWTO) як провідний профільний міжнародний інститут просуває ідею екологізації туризму з 90-х років XX століття. Після проведення Всесвітнього саміту з екотуризму 2002 року цілі Програми ООН з навколишнього середовища стали послідовно впроваджуватись у пріоритети розвитку туризму, щоразу набуваючи більшої вагомості. Популярність концепції екологізації туризму призвела до створення профільних міжнародних організацій – Міжнародного товариства з екотуризму (TIES) і Глобальної мережі екотуризму (GEN).

UNWTO дає визначення екологічного туризму як форми туристичної діяльності, яка передбачає використання природних ресурсів, коли турист спостерігає й оцінює природу та місцеву культуру. Як правило, екологічний туризм є сферою діяльності спеціалізованих туристичних фірм із залученням суб'єктів малого бізнесу, які пропонують послуги для невеликих туристичних груп [1].

За визначенням GEN екологічний туризм характеризує відповідальна подорож природними територіями, яка передбачає збереження довкілля, забезпечення добробуту місцевих жителів, інтерпретацію та навчання споживачів з метою формування екологічної і соціальної свідомості (совісті) [2]. GEN у визначенні екологічного туризму використовує термін «совість», хоча в українській термінології частіше вживають «культура», «свідомість», «етика», «виховання».

Визначення TIES щодо екологічного туризму схоже з GEN за винятком акценту на те, що інтерпретація та навчання мають стосуватись і персоналу, і гостей [3]. Тобто перед персоналом у сфері екотуризму ставляться додаткові вимоги кваліфікації, постійного навчання та навиків взаємодіяти з клієнтами.

«Інтерпретація» у визначенні екологічного туризму позначає специфічний підхід до комунікацій між споживачем і надавачем послуг через взаємодію з довкіллям. Інтерпретація в екологічному туризмі означає, що споживач завдяки пізнанню довкілля та отримання інформації у зрозумілій формі (з відходом від складних наукових пояснень) отримує нові знання. Ці знання формують емоційні та інтелектуальні зв'язки між потребами туриста і потребами об'єкта (ресурсу). Цей процес відображає термін екологічної інтерпретації або інтерпретації довкілля [4]. Для прикладу, коли йде пояснення в гірському екотуризмі про різні породи та мінерали науковою термінологією, більшість туристів її не буде сприймати. Натомість зрозуміла подача інформації та акцент на необхідність збереження довкілля з емоційним підсиленням сформує «зв'язки» людини з природою, що надалі матиме прямий вплив на її поведінку і приклад для інших членів суспільства.

Ідея екологічного туризму є органічною складовою сталого розвитку туризму. За твердженням UNWTO, сталий туризм повинен: забезпечувати оптимальне використання ресурсів довкілля, підтримуючи екологічні процеси та зберігаючи біорізноманіття; поважати

культурну самобутність приймаючих громад, сприяти міжкультурному діалогу, формуванню толерантності; передбачати довгострокові економічні операції з балансуванням вигод для всіх стейкхолдерів зі справедливим розподілом [5].

Наведені положення за ідеальних умов є прийнятними для кожної людини та представників різних сфер. На практиці комерційні інтереси часто переважають цілі сталого розвитку туризму, що супроводжується різними зловживаннями. Чим розвиненіша країна, тим такі практики трапляються рідше.

Екологізація туризму з впровадженням цілей сталого розвитку є реакцією на негативний вплив туристичної діяльності на довкілля, що проявляється в: зміні природних ландшафтів внаслідок розбудови туристичної інфраструктури; інтенсивному використанні й забрудненні природних, зокрема водних, ресурсів; надмірному використанні енергії в місцях високої концентрації об'єктів туристичної інфраструктури (зокрема, готелів); негативному впливі на довкілля через забруднення повітря та накопичення побутових відходів у місцях високої концентрації туристів [6, с. 92]. Ці проблеми в умовах активного розвитку туризму є відчутними і для самих туристів, і для місцевого населення та їх права проживати в екологічно безпечному середовищі. Зрештою, мова йде про збереження біорізноманіття планетарного масштабу.

Екологічний туризм в Україні, враховуючи її туристичний і природно-ресурсний потенціал, розвинутий недостатньо. Першопричиною цьому є нестабільна економічна ситуація, що схиляє туристичний бізнес до більш прибуткових сегментів ринку з орієнтацією на виїзний туризм. Окрім практичних нюансів, недостатній розвиток екологічного туризму в Україні зумовлений низькою популяризацією його ідеї, що посилюється невизначеністю розуміння специфіки екотуристичної діяльності.

Якщо аналізувати нормативно-правові документи, то Закон України «Про туризм» серед видів туризму виділяє «екологічний (зелений)». З-поміж інших положень, що стосуються екологізації туризму, закон вказує на [7]:

- впровадження спеціального режиму охорони окремих природних ресурсів з обмеженим доступом до них;
- здійснення охорони туристичних ресурсів шляхом нормування навантажень на природні об'єкти;
- інтеграцію місцевого природного середовища з об'єктами інфраструктури при містобудівному плануванні та будівництві;
- необхідність підвищення екологічної безпеки об'єктів туристичної інфраструктури;
- вимогу ліцензування туристичної діяльності у зв'язку з необхідністю збереження довкілля;
- обов'язки суб'єктів туристичної діяльності надавати рекомендації щодо охорони природних об'єктів туристичної інфраструктури;
- обов'язки туристів й екскурсантів щодо збереження довкілля, дбайливе відношення до об'єктів природи та культурної спадщини в місці тимчасового перебування;
- повноваження центральних органів державної влади в організації обліку й охорони туристичних (у тому числі природних) ресурсів, а органів місцевого самоврядування – їх охорони й збереження.

Профільний закон окреслює загальну ціль природоохоронної функції держави в сфері туризму, однак не обґрунтовує пріоритет його екологізації. Тому даний норматив, який був затверджений ще 1995 року, потребує оновлення.

Більш детально порядок природоохоронної діяльності, який прямо впливає на туризм у певних природних межах, регламентує Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Серед його положень – визначення зон природоохоронних територій, що регламентують можливості туристичної діяльності в їхніх межах. Основним ареалом у цьому плані буде зона регульованої рекреації, в якій дозволено облаштовувати туристичні маршрути й екостежки [8].

Цей закон, як і Закон України «Про туризм», був прийнятий ще на початку 90-х років ХХ століття. Те ж стосується Закону України 1991 року «Про охорону навколишнього природного

середовища», який визначає зміст рекреаційних зон для організованого відпочинку населення і туризму, де заборонено здійснювати діяльність, що негативно впливає на довкілля, спричиняє зміни природного ландшафту та ускладнює рекреаційну функціональність [9].

Спроби оновлення нормативно-правової бази в туристичній сфері періодично здійснюються в частині стимулювання туризму в сільській місцевості. У проєкті Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» 2021 року до обов'язків суб'єктів туристичної діяльності додано завдання, що відповідають ідеї екологічного туризму. Мова йде про заходи з охорони довкілля, поширення серед туристів інформації про екологічно безпечну поведінку, облаштування туристичних маршрутів з недопущенням негативного впливу на природу тощо [10]. Ініціативи з прийняття профільного закону щодо сільського (сільського зеленого) туризму в Україні є періодичними, однак досі не були реалізовані. На сьогодні вони потребують перегляду з урахуванням викликів війни.

Таким чином, положення щодо специфіки екологічного туризму в законодавстві України регламентовані вибірково. Разом із тим, діючі нормативи туристичного і природоохоронного характеру дозволяють розвивати екотуристичну діяльність із врахуванням ресурсних можливостей і споживчого попиту.

Визначення екологічного туризму UNWTO, TIES, GEN, положення вітчизняного законодавства є основою для наукових досліджень із цієї тематики. Огляд наукових праць українських учених дозволяє виокремити деякі висновки для обґрунтування специфіки екологічного туризму.

Екологічний туризм, як правило, здійснюється в природних системах без людського втручання, хоча й допускає взаємодію людини з штучно зміненими екосистемами, що теж є виховним елементом розуміння наслідків впливу людини на довкілля [11, с. 10]. Окремою нішою екологічного туризму є подорож унікальним природним середовищем, у зв'язку з чим екотуристична діяльність є можливою на невеликих територіях (країнах) за наявності відповідних ресурсів [12, с. 152]. Окрім включення первинних і природоохоронних територій, екотуризм передбачає вивчення місцевого культурного спадку, що є унікальним та потребує збереження [13, с. 167].

Разом із виховними цілями відношення населення до природи, екотуристична діяльність повинна передбачати «примноження споживчої вартості природного середовища» [14, с. 185]. Це означає, що суб'єкти туристичного бізнесу зобов'язані частину прибутку спрямовувати на цілі збереження довкілля. Низька прибутковість екотуристичної діяльності вимагає державної підтримки для формування інтересу бізнесу збереження довкілля у незайманому вигляді [15].

Враховуючи визначення міжнародних організацій та висновки вчених, на рис. 1 здійснено схему сутності екологічного туризму, що включає складові формування екотуристичного продукту, ознаки і види екотуристичної діяльності.

Види екотуристичної діяльності доцільно розділяти на «чисті» і «гібридні». «Гібридні» види означають, що суб'єкт туристичного бізнесу поєднує різні напрями діяльності, в тому числі екологічний та (або) здійснює заходи з екологізації туристичних послуг, які полягають у:

- зниженні негативного впливу на довкілля;
- включенні в пакет туристичних послуг таких, що відповідають ознакам екологічному туризму.

Екотуристична діяльність вимагає високого рівня відповідальності та відповідності встановленим стандартам. До видів екотуристичної діяльності не можна включати мисливство, риболовлю, лісозаготівлю, добування корисних копалин тощо. Також у практиці туристичної діяльності та при недобросовісному маркетингу поширеним є явище грінвошингу, що передбачає маніпуляцію маркуванням «еко» без реальної відповідності стандартам. Такі явища є недопустимими при розвитку екологічного туризму.

Таким чином, екологічний туризм, зважаючи на його цілі та специфіку, є перспективним напрямом туристичної діяльності в глобальному масштабі.

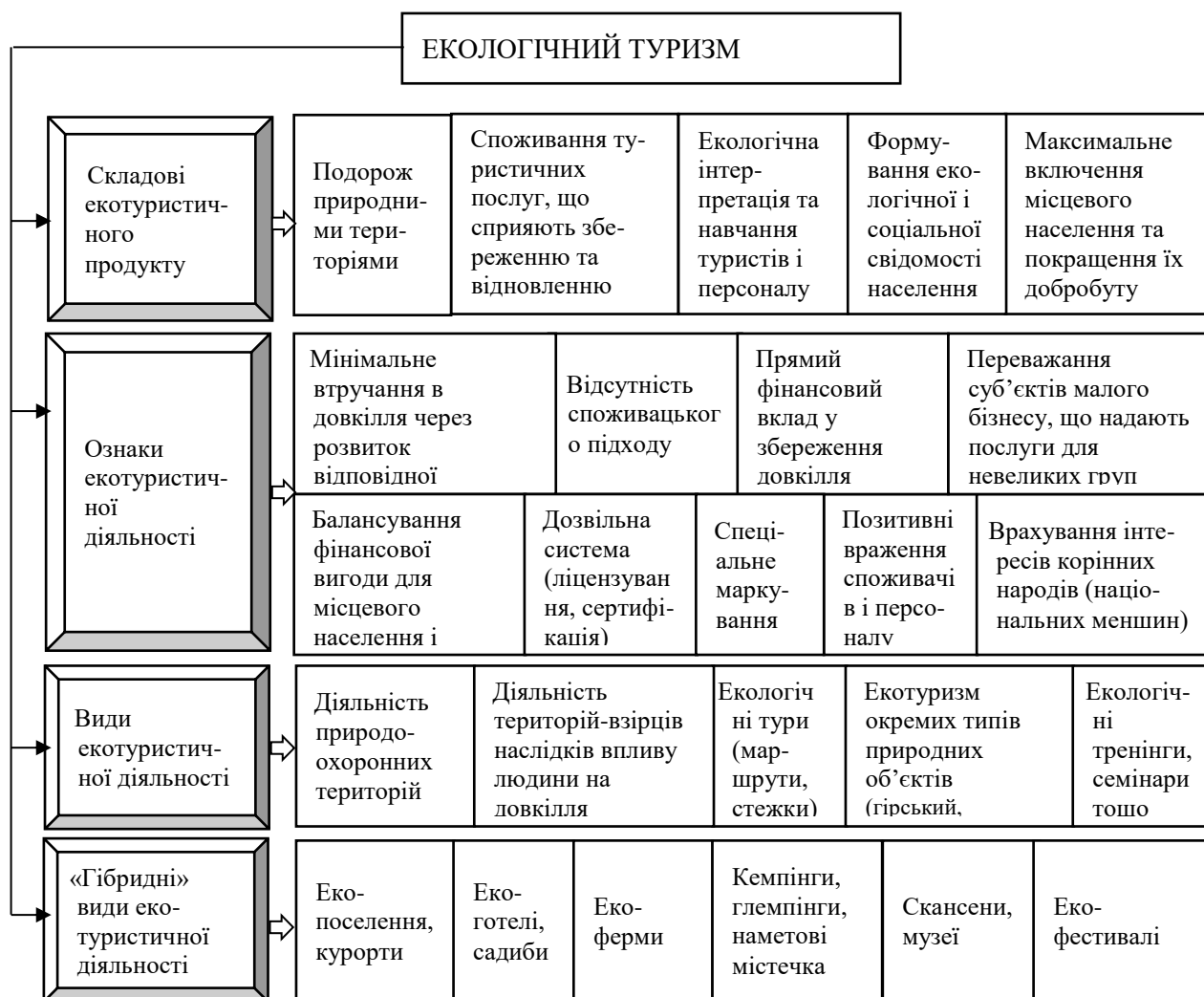

Рис. 1 – Характеристики, які визначають специфіку екологічного туризму

Джерело: сформовано автором

В Україні розвиток екологічного туризму має значний потенціал. До російського вторгнення в Україну 2022 року розвиток екологічного туризму відбувався стихійно та супроводжувався низкою проблем:

1. Тінізація туристичної діяльності загалом та екологічного туризму зокрема. Підтвердженням цьому є статистика щодо кількості офіційно зареєстрованих садиб, яких, за останніми опублікованими даними 2019 року, в Україні налічувалось близько 450, що не відповідає реальній ситуації.

2. Відсутність чітких механізмів екологічної категоризації садиб та інших суб'єктів. В окремих регіонах (наприклад, Івано-Франківській області) проводилась добровільна категоризація садиб згідно Програми добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» [16]. Проте така практика не набула належного поширення.

3. Відсутність у населення культури споживання екопродукції та екотуристичних послуг, що є результатом низького рівня добробуту, невеликої частки населення, яке подорожує (досвід закордонних туристичних подорожей має близько 10 % населення).

4. Низька конкурентоспроможність внутрішнього туризму, який більш активно розвивається в західних регіонах України, що обмежує конкуренцію на ринку туристичних послуг та не стимулює диференціацію напрямів діяльності, у тому числі екологічного.

Негативні тенденції розвитку екологічного туризму в Україні ще більше поглибила російсько-українська війна 2022 року. Період 2014-2021 років дозволив індустрії туризму

адаптуватись до війни на Донбасі, однак бойові дії 2022 року охопили значну територію України. Станом на середину 2022 року бойові дії продовжують відбуватись у 8 областях. Переважна частина Запорізької і Херсонської областей, які володіють унікальним туристичним потенціалом, окупована та пошкоджена внаслідок бойових дій, замінування і постійних ракетних обстрілів. За оцінками, 62 природоохоронних об'єктів постраждали або окуповані, у тому числі біосферний заповідник «Асканія Нова», НПП «Олешківські піски», Джарилгацький заказник (Херсонська область). За оцінками Української природоохоронної групи, 44 % територій природо-заповідного фонду України опинилися в зоні бойових дій або під тимчасовою окупацією [17].

На перший погляд говорити про екологічний туризм у період війни видається недоречним. Проте зниження рівня доходів населення та обмеження мобільності в умовах війни створює нові можливості розвитку екологічного туризму в Україні. Також самі туристичні фірми змушені шукати нові ніші на ринку туристичних послуг, щоб зберегти свою діяльність. За таких умов вони можуть пропонувати нові екотуристичні послуги. Туристичні фірми через пропозицію екотуристичних послуг у поєднанні з волонтерством можуть позиціонувати себе на ринку як соціально відповідальний бізнес та рекламувати таким чином інші напрями діяльності.

Для підтримки і розвитку екологічного туризму в період воєнного стану необхідно:

- 1) обґрунтувати його важливість у структурі воєнної економіки;
- 2) визначити пріоритетні напрями екотуристичної діяльності з врахуванням викликів воєнного часу.

Що стосується першого пункту, то в умовах воєнної економіки мають бути чітко визначені: 1) види економічної діяльності виключного пріоритету (що забезпечують життєдіяльність суспільства, наприклад, оборона, енергетика, сільське господарство, харчова промисловість, фармацевтика та ін.); 2) види економічної діяльності, що зберігають економічну активність населення на максимальному рівні; 3) соціально-орієнтовані види економічної діяльності, що включають екологічний туризм.

У табл. 1 виділено актуальні напрями адаптації й розвитку екологічного туризму в період воєнного стану.

Таблиця 1 – Актуальні напрями адаптації й розвитку екологічного туризму в Україні у період воєнного стану

Напрями	Нові можливості та соціальна відповідальність
<i>Для суб'єктів туристичної діяльності</i>	
Поселення	Надання послуг тимчасового перебування внутрішньо переміщеним особам
Рекреація і реабілітація	Надання послуг учасникам бойових дій, особам, які постраждали внаслідок бойових дій, особливо дітей (у тому числі через організацію екофорумів)
Культурне пізнання	Надання послуг щодо пізнання місцевої культури і традицій
Відновлення постраждалих природоохоронних територій та об'єктів	Збір коштів, різні форми організаційної підтримки Поширення інформації про постраждалі території
Активізація міжнародної проєктної діяльності	Участь у міжнародних проєктах (грантах, конкурсах, програмах) в умовах підвищеної уваги до України міжнародної спільноти
Формування екотуристичного продукту	Зміни в способах надання послуг у «стриманому» (без веселощів) стилі
<i>Для регіональних і державних органів влади</i>	
Стратегічне обґрунтування пріоритету екологічного туризму в регіоні з огляду на його безпековий статус	Визначення можливостей розвитку та необхідності підтримки екологічного туризму з врахуванням ризиків обстрілів, замінування, кількості повітряних тривог у співставленні до природно-ресурсного потенціалу
Відновлення постраждалих поселень з потенціалом екологічного туризму на нових екоорієнтованих засадах	Планування відновлення постраждалих поселень, у тому числі які перебувають під тимчасовою окупацією Проектна діяльність щодо пошуку фінансової та іншої допомоги

Джерело: сформовано автором

Доцільність розвитку екологічного туризму значною мірою залежить від безпекового статусу регіону та його природно-ресурсного потенціалу. Пріоритет підтримки екологічного туризму актуальний для відносно безпечних областей. В Україні станом на середину 2022 року такими є регіони з найменшою кількістю ракетних обстрілів і повітряних тривог – Закарпатська (103), Чернівецька (105), Івано-Франківська (125), Львівська (131), Хмельницька (146), Тернопільська (153) області. Для порівняння в Харківській області зафіксовано 733 тривоги. Західні регіони також є потужними реципієнтами внутрішньо переміщених осіб, які можуть формувати окремих сегмент екоорієнтованого «переселенського» туризму, потребує додаткової рекреації, реабілітації, вивчення місцевої культури і традицій.

Із визначених у табл. 1 напрямів особливу увагу слід звернути на можливості відновлення постраждалих поселень з потенціалом екологічного туризму на нових екоорієнтованих засадах. Екологічна проблематика є пріоритетом Європейського Союзу. Окрім того, у Плані відновлення України виокремлено Національну програму «Відбудова чистого та захищеного середовища», в межах якої запропоновано різні проєкти щодо ренатуралізації постраждалих внаслідок бойових дій територій, розбудови національних парків для людей, відновлення дикої природи та ін. [18].

За умов втілення в життя таких проєктів та підтримки екологічного туризму низка курортних поселень України, структура економіки яких дисонувала з туристичним і природно-ресурсним потенціалом (наприклад, Бердянськ і Мелітополь Запорізької області), можуть отримати шанс переходу від штучної індустріалізації до екологічної моделі розвитку після деокупації.

Таким чином, екологічний туризм в Україні потребує підтримки і стимулювання розвитку з врахуванням регіональних особливостей. Незважаючи на підвищену соціальну відповідальність бізнесу в умовах війни, яка проявилась у першому півріччі 2022 року, економічна рецесія та інші чинники знижують його можливості волонтерства, благодійництва та реалізації різних соціальних проєктів. Суб'єкти туристичного бізнесу, маючи значний потенціал діяльності в умовах війни, потребують підтримки з боку держави, але, зважаючи на обмежений бюджетний ресурс, – тих видів, які мають виняткове соціально-економічне значення.

Державна підтримка екологічного туризму охоплює різні заходи, перелік яких доволі ґрунтовно прописаний у Фінальному звіті Всесвітнього саміту з екотуризму 2002 року (рис.2). На цей перелік слід орієнтуватися при виборі тих заходів, які доцільно впроваджувати в Україні в умовах війни.

В умовах продовження воєнного стану на рівні державних і регіональних органів влади має посилюватись планувальна і проєктна діяльність, а також вивчення європейських практик категоризації суб'єктів туристичної діяльності, щоб після завершення війни максимально стимулювати в'їзний туризм в Україну. Очікується, що він буде високим, адже події в Україні перебувають у фокусі постійної уваги міжнародної спільноти. Пізнання культури та природної самобутності України може сформувати новий міжнародний вектор туристичних потоків.

Висновки. Отже, екологічний туризм є прогресивним напрямом туристичної діяльності, будучи результатом впровадження ідей сталого розвитку в сферу туризму. Екологізація туризму також є реакцією на численні негативні впливи високої концентрації туристів на довкілля, що є загрозою збереження біорізноманіття.

Туристичний бізнес України до 2022 року, як правило, орієнтувався на більш прибуткові напрями виїзного туризму. Причиною цього було прагнення бізнесу максимізувати прибутки в умовах макроекономічної нестабільності та несистемної державної політики. Екологічна спеціалізація туристичної діяльності в Україні поширена вкрай слабо, що зумовлено нерозумінням її специфіки, нерозвиненим внутрішнім конкурентним середовищем та демотивацією суб'єктів до прозорої діяльності (підтвердженням цьому є кількість офіційно зареєстрованих садиб, що абсолютно не відповідає реальній ситуації).

Російське вторгнення в Україну 2022 року фактично поставила вітчизняну сферу туризму в умови колапсу. Проте час показав, що збереження мінімальної економічної активності під час війни можливе, в тому числі завдяки розвитку екологічного туризму. Суб'єкти екотуристичної

діяльності отримують нові можливості надання послуг при обмеженій міжнародній мобільності та підвищеному попиті на послуги рекреації і реабілітації.

I. Планування екологічного туризму з урахуванням викликів сталого розвитку:		II. Регулювання екологічного туризму та його інституційне забезпечення:	
<i>Мета:</i> інтеграція політики екотуризму в цілі сталого розвитку, балансування між цілями збереження і розвитку	плани, програми сталого екотуризму на рівні держави, регіонів, громад; землеустрій з врахуванням потреб екотуризму; використання природоохоронних територій і природних парків; плани розвитку кадрового потенціалу в екотуризмі; програми агенцій з розвитку екотуризму та їхньої участі в інвестиційному фінансуванні.	законодавство, стандарти та інші положення щодо екотуристичної діяльності; міжнародні та міжурядові нормативи; сертифікація, ліцензування, екомаркування; форми співробітництва та саморегулювання; можливості участі стейкхолдерів; залучення територіальних громад і місцевого населення.	<i>Мета:</i> формування інституційно-правового поля відповідальності
III. Розробка, маркетинг і просування продукту екотуризму:		IV. Моніторинг справедливого розподілу вигод від екотуризму між стейкхолдерами:	
<i>Мета:</i> стимулювання споживання шляхом інформуванням щодо продуктів екотуризму та формування добросовісного конкурентного середовища	створення продуктів сталого екотуризму; співпраця стейкхолдерів у розробці продуктів, особливо в природоохоронних територіях; дослідження і маркетинг ринку, екотуристична промоція; етична поведінка; екологічна освіта споживачів; залучення держави до маркетингу; кооперативний маркетинг для дрібних екотуристичних операцій.	оцінювання витрат і вигод (економічних, екологічних, соціальних) від екотуризму; оцінювання внеску екотуризму в збереження природних ресурсів; оцінювання екологічних і соціокультурних впливів екотуризму; інтеграція процедур моніторингу та оцінювання; підтримка наукових досліджень.	<i>Мета:</i> оптимізація позитивного впливу екотуризму в екологічному, економічному і соціальному аспектах

Рис. 2 – Основні напрями державної підтримки розвитку екологічного туризму

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 5-6]

Екологічному туризму притаманний високий рівень соціальної відповідальності. Його послуги можуть відігравати значну роль для підтримки осіб, які постраждали внаслідок бойових дій, реабілітації військових. У зв'язку з цим екотуристична діяльність потребує державної підтримки. При поточному браку бюджетних коштів із боку владних структур важливо активізувати планувальну й проєктну діяльність з метою відновлення постраждалих поселень на нових екоорієнтованих засадах. Самі ж суб'єкти туристичного бізнесу повинні переглянути напрями діяльності, адаптувати послуги до потреб внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій та інших категорій постраждалих осіб. Важливим напрямом діяльності суб'єктів туристичного бізнесу має бути фінансово-організаційна та інформаційна робота щодо послаблення впливу війни на довкілля, консолідуючись таким чином навколо ідей збереження природного і культурного середовища як позначення національної ідентичності українців.

У подальших дослідженнях буде вивчено досвід адаптації суб'єктів туристичного бізнесу до викликів війни та їх готовність брати участь у міжнародній проєктній діяльності.

Список використаних джерел

1. Ecotourism and Protected Areas (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development/ecotourism-and-protected-areas> (Last accessed: 13.04.2022)
2. Definition and Key Concepts (GEN. Global Ecotourism Network). URL: <https://www.globalecotourismnetwork.org/definition-and-key-concepts/> (Last accessed: 13.04.2022)
3. What Is Ecotourism? (The International Ecotourism Society). URL: <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/> (Last accessed: 13.04.2022)
4. Buesgens L. Environmental Interpretation's Role in Ecotourism. University of Wisconsin: International Resource Management, 2013. 20 p.
5. Sustainable Development (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development> (Last accessed: 13.04.2022)
6. Коробейникова Я. С. Екологічні проблеми територій туристичних дестинацій. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2013. № 1. С. 91–94.
7. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 року № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2022)
8. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 року № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 12.04.2022)
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.04.2022)
10. Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм від 05.03.2021 року № 5206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 14.04.2022)
11. Москв'як Я. Є. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2, Том 1. С. 184–188. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-26](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-26)
12. Козловський О. Ю., Дунаєвська О. Ф. Екологічний та зелений туризм: визначення, особливості, стан розвитку на Житомирщині. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 25. С. 151–160.
13. Новицька С. Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Географія*. 2013. № 2. С. 164–169.
14. Давиденко І. В. Глемпінг як перспективна форма розвитку екотуризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 26(1). С. 10–13.
15. Карпюк Ф. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку екотуризму в Закарпатській області. *Науковий вісник УжНУ Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування*. 2013. Вип. 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1894> (дата звернення: 19.04.2022)
16. Оновлена Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» (ГО «Спілка сільського зеленого туризму України»). URL: https://www.greentour.com.ua/posluga/programm_kategory (дата звернення: 19.04.2022)
17. Сорок чотири відсотки найцінніших природних територій України охоплені війною: долучайтеся до ініціативи «рятуємо природу у дні війни разом!» (Українська природоохоронна група). URL: <https://uncg.org.ua/44-najtsinnishykh-pryrodnykh-terytorij-ukrainy-okhopleni-vijnoiu-doluchajtesia-do-initsiatyvy-riatuiemo-pryrodu-u-dni-vijny-razom/> (дата звернення: 19.04.2022)
18. Проекти нацпрограми Відбудова чистого та захищеного середовища (Відновлення України). URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/re-build-clean-and-safe-environment> (дата звернення: 20.04.2022)
19. World Ecotourism Summit. Quebec City, Canada, 19-22 May 2002. Final Report / World Tourism Organization and the United Nations Environment Programme. Madrid, Spain, 2002. 137 p. URL: <https://www.gdrc.org/uem/eco-tour/Final-Report-WES-Eng.pdf> (Last accessed: 12.04.2022)

References

1. UNWTO (2021). Ecotourism and Protected Areas. Retrieved from <https://www.unwto.org/sustainable-development/ecotourism-and-protected-areas> (Accessed: 13.04.2022).
2. Global Ecotourism Network (2021). Definition and Key Concepts. Retrieved from <https://www.globalecotourismnetwork.org/definition-and-key-concepts/> (Accessed: 13.04.2022).
3. The International Ecotourism Society (2021). What Is Ecotourism? Retrieved from <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/> (Accessed: 13.04.2022).

4. Buesgens, L. (2013). *Environmental Interpretation's Role in Ecotourism*. University of Wisconsin: International Resource Management.
5. UNWTO (2021). Sustainable Development. Retrieved from <https://www.unwto.org/sustainable-development> (Accessed: 13.04.2022).
6. Korobeinykova, Y. S. (2013). Ecological problems of the territories of tourist destinations. *Environmental safety and balanced resource use, 1*, 91-94. (in Ukr.).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (1995). About tourism. Law of Ukraine 15.09.1995 №324/95-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 12.04.2022).
8. Verkhovna Rada of Ukraine (1992). About the Nature Reserve Fund of Ukraine. Law of Ukraine 16.06.1992 №2456-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (Accessed: 12.04.2022).
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). About environmental protection. Law of Ukraine 25.06.1991 №1264-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (Accessed: 12.04.2022).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Draft Law on rural and rural green tourism 05.03.2021 №5206. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (Accessed: 14.04.2022).
11. Moskvik, Ya. Ye. (2022). Current state and prospects for the development of ecological tourism in the Carpathian region of Ukraine. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University, 2(1)*, 184-188. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-26](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-26) (in Ukr.).
12. Kozlovskiy, O. Yu., & Dunaievskaya, O. F. (2013). Ecological and green tourism: definition, features, state of development in Zhytomyr region. *Geography and tourism, 25*, 151-160. (in Ukr.).
13. Novytska, S. R. (2013). Ecological tourism as a priority direction of sustainable development of the tourism sphere. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Ser.: Geography, 2*, 164-169. (in Ukr.).
14. Davydenko, I. V. (2017). Glamping as a promising form of ecotourism development. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management, 26(1)*, 10-13. (in Ukr.).
15. Karpiuk, F. V. (2013). Current state, problems and prospects of ecotourism development in the Transcarpathian region. *UzhNU Scientific Bulletin Series: Geography. Land management Nature use, 2*. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1894> (Accessed: 19.04.2022).
16. Ukrainian Rural Green Tourism Union (2021). The updated Program of voluntary categorization in the field of rural green tourism «Ukrainian Hospitality Estate». Retrieved from https://www.greentour.com.ua/posluga/programm_kategory (Accessed: 19.04.2022).
17. Ukrainian nature protection group (2021). Forty-four percent of the most valuable natural territories of Ukraine are covered by war: join the initiative «saving nature in the days of war together». Retrieved from <https://uncg.org.ua/44-najtsinnishykh-pryrodnykh-terytorij-ukrainy-okhopleni-vijnou-doluchajtesia-do-initsiatyvy-riatuiemo-pryrodu-u-dni-vijny-razom/> (Accessed: 19.04.2022).
18. Recovery of Ukraine (2021). Projects of the national program Reconstruction of a clean and protected environment. Retrieved from <https://recovery.gov.ua/project/program/re-build-clean-and-safe-environment> (Accessed: 20.04.2022).
19. World Ecotourism Summit. Quebec City, Canada, 19-22 May 2002. Final Report. World Tourism Organization and the United Nations Environment Programme. Madrid, Spain, 2002. Retrieved from <https://www.gdrc.org/uem/eco-tour/Final-Report-WES-Eng.pdf> (Accessed: 12.04.2022).

SKIDANOV Oleksiy

Master of tourism,

Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ECOTOURISM IN UKRAINE: DEVELOPMENT CHALLENGES IN PERIOD OF MARTIAL LAW

Introduction. *The essence and specifics of ecotourism in theory and practice are not sufficiently disclosed. The study of ecotourism is especially relevant for Ukraine, due to its natural resource and tourism potential. Despite the security threats of the war, the current situation creates new opportunities for the development of ecotourism in Ukraine. In this regard, it is necessary to scientifically substantiate the possibilities of the*

ecotourism development in the conditions of martial law, taking into account regional characteristics and priorities of state support.

Purpose. *The purpose of the article is to determine the essence of ecotourism and justify the priorities of its development in Ukraine in the context of war challenges.*

Results. *Theoretical discussions regarding the essence and specifics of ecotourism are developed. The components of the formation of the ecotourism product, signs and types of ecotourism activity are specified. The main trends in the development of ecotourism in Ukraine in the pre-war period are highlighted. The security challenges of the development of ecotourism in Ukraine are indicated. The priority directions for the development of ecotourism in Ukraine for tourist companies and state authorities are proposed.*

Originality. *Schematization of the ecotourism essence is carried out. This includes the identification of the components of the formation of ecotourism product, signs of ecotourism activity, the division of types of ecotourism activity into «net» and «hybrid», which made it possible to substantiate the specificity of ecotourism among other types of tourism. Based on the analysis of trends in the ecotourism development in Ukraine and considering the impact of security threats, priorities for the development of this area with new opportunities for differentiation of activities for tourism companies are proposed.*

Conclusion. *The development of ecotourism in Ukraine in the conditions of martial law and restrictions on international mobility allows to differentiate the directions of tourist activity for its preservation in conditions of uncertainty, to develop the social responsibility of the tourist companies through the offer of settlement services for internally displaced persons, special recreation and rehabilitation services for participants in hostilities, others vulnerable social groups. Priorities of state support for ecotourism in Ukraine should be determined depending on the security status of the region and taken into account during the implementation of the Recovery Plan of Ukraine in terms of rebuilding a clean and protected environment.*

Keywords: *ecotourism; greening of tourism; nature conservation areas; ecotourism activity; ecotourism product; corporate social responsibility; martial law; security; challenges.*

*Одержано редакцією: 22.04.2022
Прийнято до публікації: 22.06.2022*

ЗМІСТ

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Біль М.

Державне регулювання міграційної мобільності молоді України: досвід та нова концепція в умовах війни 4

Krasnokutska N., Adigüzel K.

The value of blockchain for sustainable development goals after COVID-19 14

Кукурудза І., Ромашенко К., Ромашенко Т.

Внутрішні джерела інвестицій як головний чинник соціально-економічного розвитку України..... 27

Opalko V., Polishchuk V.

Development of relations between Ukraine and the EU in conditions of deep and comprehensive free trade area..... 34

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ

Horiashchenko Yu.

Opportunities and risks of implementing the blockchain for Ukrainian business 45

Бутко Н., Уманська В., Радзіховська Ю.

Маркетинг інновацій як інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємства..... 54

Рябуха О.

Цілі стратегічного управління підприємством в умовах конкуренції 60

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Sotula O., Anning B.

The impact of education on the level of human capital: a theoretical approach..... 67

Яценко О., Яценко В.

Сучасні теоретико-концептуальні підходи до формулювання поняття «сільський регіон» 78

Макаренко Н., Макарова В.

Моделювання цінкових стратегій в умовах адаптації агровиробників до мінливості ринку 86

Пасска С., Гуменюк А.

Ринок праці України в умовах війни: виклики, можливості, перспективи 95

Демко В.

Застосування інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в туризмі 104

Кундєєва Г., Босецька Н.

Соціально-економічні аспекти організації харчування..... 114

Красномовець В., Дроботова М.

Характеристика діяльності підприємств ресторанного господарства Черкащини як
елемент розвитку туризму в регіоні..... 125

Скіданов О.

Екологічний туризм в Україні: виклики розвитку в період воєнного стану..... 135

CONTENT

GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES

Bil M.

State regulation of migration mobility of Ukrainian youth: experience and new concept in war conditions 4

Krasnokutska N., Adigüzel K.

The value of blockchain for sustainable development goals after COVID-19 14

Kukurudza I., Romashchenko K., Romashchenko T.

Internal sources of investments as a key driver for the socioeconomic development of Ukraine 27

Opalko V., Polishchuk V.

Development of relations between Ukraine and the EU in conditions of deep and comprehensive free trade area 34

ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

Horiashchenko Yu.

Opportunities and risks of implementing the blockchain for Ukrainian business 45

Butko N., Umanska V., Radzihovska Yu.

Marketing of innovations as an instrument for enterprising competitiveness 54

Riabukha O.

Goals of strategic enterprise management in the conditions of competition 60

DEVELOPMENT OF REGIONS, INDUSTRIES AND TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY

Sotula O., Anning B.

The impact of education on the level of human capital: a theoretical approach 67

Yatsenko O., Yatsenko V.

Modern theoretical-conceptual approaches to formulation of the concept "agricultural region" 78

Makarenko N., Makarova V.

Modeling of price strategies in the conditions of adaptation of agricultural producers to market variability evaluation 86

Pasieka S., Gumeniuk A.

Labor market of Ukraine in war conditions: challenges, opportunities, perspectives 95

Demko V.

Application of innovative intellectual systems decision making in tourism 104

Kundieieva G., Bosetska N.

Socio-economic aspects of nutrition organization 114

Krasnomovets V., Drobotova M.

Characteristics of activities of restaurant enterprises (business) in Cherkasy region as an
element of the development of tourism in the region 125

Skidanov O.

Ecotourism in Ukraine: development challenges in period of martial law 135

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

**BULLETIN
OF THE CHERKASY
BOHDAN KHMELNYTSKY
NATIONAL UNIVERSITY**

ECONOMIC SCIENCES

TOM 26
VOLUME 26

НОМЕР 1-2. 2022
NUMBER 1-2. 2022

Відповідальний за випуск – Кирилюк Є.М.

Відповідальні секретарі –
Зачосова Н.В., Прощаликіна А.М.

Підписано до друку 29.06.2022.
Формат 60х84/8. Папір офсет. Гарнітура Times.
Ум. др. арк 17,42. Наклад 300 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Надруковано ФОП Гордієнко Є.І.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси

тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94

e-mail: book.druk@gmail.com